

1978|1

Alkotások
– a Lehel Hűtőgépgyárban

Egy ingázó mindennapjai

Búcsú Chaplintól

Veres János és Tamás István
versei

Mola György
és Valent József prózai írásai

Balladák nyomában
a Karancs vidékén

Zománc- és Üvegművészeti
Biennálé

Irodalmi Színpadi Napok

PALÖCFÖLD

Az „ember” a magyar nyelvben is — bár ritkábban és kevésbé jellemzően, mint a német „man” — az úgynevezett általános alany kifejezési eszköze. Akkor használjuk, ha ezzel — nyelviileg — megspórolható az alany precízebb megjelölése, mert nem az egyediséget, hanem az általános érvényűséget akarjuk hangsúlyozni. Hogy e formulával visszaélni is lehet (s éppen ennek az általánosságnak a rovására), azt „az ilyenek az emberek” típusú kifejezés példázza, mellyel mintegy kivonni véljük magunkat a csak másokra igaz rosszálló megjegyzések, fejszóválások érvényességi köréből. Hát igen, „az ilyenek vagyunk mi emberek és köztük én is” kijelentés való-

ban nehézkes, erőltetett a grammatika szabályai szerint. És egyébként?

Mindennapos tapasztalat, hogy önmagunkon és közvetlen körünkön kívül vesszük csak észre a bírálható gondolkodást, magatartást, nota bene!: életmódot (a „szálka és gerenda” példája mintha sose lett volna ilyen találó). Ami így végül is mindenhol „másuttlevőnek” látszik s ebből következően megoldhatatlanná fetisizálódik. Könnyedén ítélkezünk, látványosan felháborodunk még olyan esetekben is, mikor mi sem a kivételt szaporítjuk. Sokszor nem értjük azt sem, hogy az ellentmondások fejlődésünk velejárói, s hogy megoldódások újabbakat szül. Pedig csak így értelmeződik helyesen a fel-

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

adat: féket rakni oda, ahol meglődül e folyamat s gyorsítani, ha indokolatlanul lassú. De mindenképp az elején, önvizsgálattal kell, hogy kezdődjék bármilyen korrekció: hogyan gondolkodunk mi magunk, munkánk, magatartásunk „minősége” mennyiben motiválja a kialakult helyzetet, s hogyan lehet ösztönzője a kibontakozásnak?

Ok nélkül persze ez a jelenség sincs, s a legkönnyebb — ezúttal is — magyarázatként társadalmunk átmeneti jellegére, a szocialista erkölcsi gyakorlat formálódására hivatkozunk, hiszen nem is kerülünk messze az igazságtól, csak konkrétságán esik némi csorba. Pontosabban az individuuum és a kollektíva, az egyéni és a közösségi gyakori díszharmóniája határolja körül e problémák forrásvidékét, az ÉN és a MI, az ENYÉM és a MIÉNK kapcsolatok „rendezetlenségének” a felismerése jelenthet fogódzót a lényeghez vezető úton.

A marxista társadalomfelfogás talán legnagyobb újdonsága az volt, hogy kimutatta és igazolta: az ember „titka”, nembelisége a társadalmi viszonyokból értelmezhető, az egyént, a társadalmat és annak történetét — beleértve természetesen jelenét, sőt a jövő perspektíváit is — sokoldalú, dialektikus kapcsolatok fűzik össze. (Hisz még Robison életben maradása sem páratlan lelkierején, helyzet-felismerésén — és Defoe nagylelkűségén — múltott elsősorban, hanem azok a társadalmi tapasztalatok emelték ki környezetéből, melyeket előzőleg már elsajátított.) Az egyén csak a kollektívában kapja meg az eszközöket ahhoz, hogy képességeit kifejlessze, csak a közösségben válhat lehetővé a személyiség szabadsága, melyből következik az, hogy a közösségnek közvetítő szerepe van. Csak a közösségként funkcionáló társadalmi csoportok közvetítésével jöhetnek létre olyan viszonyok, amelyek között a szubjektum kiteljesedése lehetetlenné válik mások sorsára való tekintet nélkül, vagy annak ellenére.

A szocializmus lényege szerint közösségi társadalom. A döntő fordulat — ennek gyakorlati megvalósítására — a termelőerők társadalmiasításával, a munkáshatalom megteremtésével megtörtént. (Hogy a szocialista tulajdon mellett néhány százaléknyi nagyságrendben, legálisan, politikailag támogatottan létezik magántulajdon is, arról már csak azért sem szabad megfeledkeznünk, mert gondolkodásunk torzulásai esetenként a „magántulajdonosi lét” valóságának indirekt szüleményei.) S ez a folyamat — ha olykor meg-megtorpan is — lényegében következetesen folytatódik. Erre utalnak (egyebek közt) a közösségi tulajdon erősítésének, a szocialista államiság fejlesztésének, a munkahelyi demokrácia kibontakozásának, a munkamozgalmak kiteljesedésének, a szervezetek társadalmiasításának mozzanatai, melyek végső soron az állam, az osztályviszony, a politika megszűnését, az ösztönös tulajdont, a társadalmi öngazgatást előkészítő jelzések. (Nem könnyű persze belátni, beláttatni, hogy például az állami életet — ma még — azért fejlesztjük oly intenzíven, hogy — majd — a jelenleg ismert formájában megszüntethessük, hiszen az effajta céllal más esetben a visszafejlesztés, a szanálás, a leépítés stb. fogalmak társulnak eszközként.) Mindezek háttérben — a megvalósítás alanya és tárgyaként — céljainkat cselekvően támogató ezrek állnak, akik már tudatosan teszik a dolgukat a közösség javára, önmaguk boldogulására.

A társadalmi fejlődés törvényei persze ezúttal is tendenciózusan hatnak. Nem zárják ki — sőt némely esetben teremtik — a közösség érdekeivel való szembenállás, ütközés lehetőségeit. Az anyagi javak fokozódó bősége például — ha nem is szükségszerűen, de egyelőre — a privatizáló magatartást erősíti, a művelődés tartalmának, szerkezetének átrendeződése az atomizálódás irányában is hat, s a szocialista brigádmozgásban — jóllehet a közösség érdekében, de formailag — az egyéni kezdeményezéseket támogatjuk. Megannyi eset, amikor éppen hogy a közösség védeltségét élvezve „építgetjük várainkat”, felmentve érezzük magunkat önhibáinkért is, másokra mutatgatunk, általuk reméljük gondjaink megoldását. (Ma még főként akkor érhető tetten a tulajdonosi szemlélet jóértelműsége, ha — mint a természeti katasztrófák idején — kézzelfogható a baj, s csak a szó szerinti összefogás vezethet sikerre.)

Mennyiben hárul mindezért ránk a felelősség? Amennyiben nemcsak szereplői, hanem alkotói is vagyunk saját „drámánknak”. A munka minél teljesebb társadalmiasítása, a termelőerők műszaki, technikai és emberi mozzanatainak együttes tökéletesítése képezi a reális alapját annak, hogy szükségszerűen közeledjék partikuláris és közérdek, individuális és kollektív szükséglet, egyéni boldogulás és társadalmi elhivatottság. Ezért pedig tenni nemcsak lehet, hanem kell is. Ez is a kor parancsa.

Csongrády Béla

1978|1

TARTALOM

- 3 Kunszabó Ferenc: Alkotások
- 8 Erdős István: Örhalom
- 9 Salgói D. Mihály: Egy ingázó mindennapjai
- 11 Veress József: Búcsú Chaplintól
- 12 Laczkó Pál: Balázs János: Ecsettel és írónnal

- 13 Veres János: Két fa, Egy madár részvétet kiált
- 13 Mola György: Vasarely-kockás poszter...
- 20 Tamás István: Elsistereg, Nyugtatom, Ki

- 22 Valent József: Ha az isten módot adott...
- 24 Nagy Zoltán: Balladák nyomában a Karacs vidékén

- 27 Salgótarjáni Zománc- és Üvegművészeti Biennálé (Krunák Emese)
- 28 Irodalmi Színpadi Napok, Balassagyarmat (Sulyok László)
- 29 Mezei József: Madách (Kerényi Ferenc)
- 30 Egy „befejezetlen” műről (Schneider Miklós)

*

A címlapon, hátsó borítón és belső oldalakon Földi Péter munkái, a borító belsőn dokumentumrészlet a *Megtöretés* című kiállítás anyagából (Szécsény, 1977) — Fotó: Gugi László.

PALŐCFÖLD

TÁRSADALOMPOLITIKAI IRODALMI MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

A NÓGRÁD MEGYEI TANÁCS MŰVELŐDESUGYI OSZTÁLYÁNAK LAPJA
Felelős szerkesztő: Végh Miklós. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-13. Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Vida Edit. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben, és a posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 5 Ft, előfizetési díj fél évre 15, egy évre 30 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem örvényünk meg és nem küldünk vissza.

INDEX: 25.952

ISSN 0555-8867

78.15033 N. m. Ny. St. 1500 db

VÁLTOZÓ VALÓSÁGUNK

Alkotások

Megállok az úgynevezett Fekete sornál. Ide jönnek be a lemezek, még teljesen szűzen, itt veszik őket munkába: vágják, lyukasztják, peremeznek, hajlítják, hogy aztán már a hűtőgép vázát mutató formákat ponthegeztéssel rögzítsék, s így tegyék föl a nagy csigára, amelyik beviszi a Festőbe. A Fekete soron két dolgot szeretek bámulni legjobban. A vágó és lyukasztó automatát, amelyik a nyers lemez egyetlen végiggördülése alatt több mint tíz műveletet végez el, miközben számomra igen elegánsan és diszkrétén surrog, pattog, kattog az egész hosszú szerkezet — aztán a ponthegeztőket. A vékonyra hengerelt, éppen ezért sértődékeny és reszketeg acéllemez tétován imbolyog a kis daru markában. A segédhegeztő megnyom egy gombot, az esetlen ládaforma leereszkedik halk csattogással, a segítő beigazítja a hegeztőgépbe — de még helyén sincs jóformán, és már: bumm! Aztán a segítő moccan egyet: bumm! És megint: Bumm-bumm! És közben minden hegeztésnél egy pillanatra felizzik a lemez, tejfehér cseppecskéket fröcskölve szét. Most is ezt nézem. Aztán, mikor lehúztak egy sort, odamegyek a jókiállítású, zömök fiatalemberhez:

— Soha nem jön szét a hegeztés?
— Előfordulhat.
— Előfordult már?
— Nálam még nem.
— Mitől függ?
— Mostanában tűrhető lemezeket küld Dunaújváros. Aztán: meglegyen a kellő frekvencia...

— És még?
Megvonja a vállát, körülpillant, mintegy segélykérően.

Segítek:
— És magától mi függ?
Hosszan belenéz az arcomba, csodálkozóan:
— Tőlem!?... Semmi!
— Értem. Mennyit csinál meg egy nap?
— Hétszázhusz a norma.
— És az megmegy?
— Ha rendszeren küldi az anyagot — és az automatáson mutat.
— Előfordul, hogy nem küldi?
— Elő.
— S hogyan?

Már nagyon a fenébe kíván, de fogalma sincs, ki lehetek így hát jobbnak látja türelmesnek maradni:

— Hát... Ha ő sem kapja rendszeren az anyagot. Akkor ő sem tud dolgozni.
— És még?
— És még?... El szokott romlani.
— Pedig új konstrukció.
— Új konstrukció, és a múltkor is másfél napig csinálták.
— És mikor nincs munka, nem rossz itt állni?

Most aztán elhatározza, hogy leszámol velem:

— Leülök, elvtárs!
— No jó, de hát azzal nem halad semmire.
— Nem haladok semmire, bizony! Nincs munka, nincs pénz! Ez már mifelénk csak így van, kérem!

S ez már félreérthetetlen figyelmeztetés, hogy viszont nekem feltehetőleg akkor is van pénzem, ha nem csinállok semmit, csak a számat jártatom, s lopatom velem a napot! Mert jelenleg van anyag. A többi hegeztő már dolgozik: ritmikusan mozognak, s szinte másodpercre egyenlő időközökben csattan a földön egy-egy hűtőszekrény-köpeny. Félreállok, rákönyökölök a korlátra:

Abban az agrárproletár világban, amelyikben felnöttem, csak az volt a munka, amit két kézzel, fizikai erővel és testi ügyességgel végeznek. Ész is kellett hozzá, persze, hiszen még ahhoz is kell, hogy ha esik az eső, eresz alá álljak — de az ész, az: van. Mint a levegő, mint a szemed, vagy mint az élet. S hogy az egyiknek több jut, a másiknak kevesebb, az ellen nincs mit tenni; de hogy teli zsákkal a válladon végigmegy-e a nyári-jászoly gerendáján, az a te akaratodtól, ügyeségedtől, merszedtől függ! Ez volt a felfogás. S még az is, hogy aki fizikai munkával nem töri a testét, az 1. szerencsés ember, 2. úr, 3. nem dolgozik, csak üldögél és piszmozg valami asztal mellett. — És ha a kor szépirodalmát, szociográfiáját olvasom, az tűnik elő, hogy abban a korban minden fizikai munkás rétegben ez volt a nézet, igencsak. Mikor változott meg?... Bizony, ezt a mozzanatot is elmulasztottuk megragadni az elmúlt harminchárom évben. Arra még emlékszem, hogy amikor nagy protekcióval bejutottam a Ganz Hajógyárba (mert akkor még nagy volt a munkanélküliség), akkor úgy nagyjából már a mérnök, de a művezető és az irodista kislány dolgát is munkának tekintettük — hanem mikor kezdett ez a nézetváltozás az irányba mozogni, hogy egyre több munkás nem tekintti igazán munkának a saját tevékenységét?! Miközben egyre szilárdabban annak látja az irodista kislány, a művezető és a mérnök működését!?

A felelet látszólag könnyű: Azóta formálódik ez. Mióta nálunk is kialakultak a szoros kötésű nagyipari mechanizmusok, mióta egyre több gép illeszkedik be a munkafolyamatokba, mióta az egyes munkás tevékenységi köre fokozatosan leszűkül, s ezek következtében az egyén már-már úgy érzi, hogy nem kreatív lény, hanem a gépek kiszolgálója, utasítások végrehajtója, technológiák aggályos betartója. Igen, ebben sok az igazság, túl egyrétűnek tartom mégis a teljes felelethez. Mert például 1976 tavaszán a Hűtőgépgyár négy üzemében kérdőívben megkérdeztem 196 embert (a továbbiakban 200-as felmérés), többek között arról, hogy mit szeret a munkájában. S mivel tudtam, hogy maguktól vajmi keveset írnának be, előre megadtam a válaszokat is, mik közül többet is alá lehet húzni. A 196 ember összesen 524 választ adott. Ennek 30,9 %-a esik oda, hogy „szeretem, mert változatos, gondolkodást és figyelmet kíván” — és ez még rendszerben is lenne, mert ha egyszer ennyien szeretik, az ellen nincs apelláta; igen ám, de 24,1 % véli így a legszalagszerűbb szerelvényben, a II. Üzemben, míg a nagyrészt kvalifikált szakemberekből álló Szerszámüzemben is csak 42,8 %. S bár a 24 és a 43 között jellemző a különbség, és ezt később így is fogom értékelni, mégis annyira nem jelentős (és az átlagos mutató 31 % sem), hogy ellensúlyozná azokat a feleleteket, melyek a könnyű és egészségre hagyományos fogalmaink által nem ártalmas rutinmunkában, a jó társaságban, a vezető milvenségében, sőt a lakhely közelségében jelölik a munka vonzerejét. Vagyis nem magában a termelő tevékenységben, hanem a járulékos dolgokban!

Hogy azonban világosabb legyen, mire gondolok, besorolok még egy példát az eddigi mellé: A vállalati legfelsőbb vezérkar tagja, nem akármilyen életúttal a háta mögött — de mondja el ő maga:

„Apám kovács-lakatos-villanyszerelő, szóval mindenes ezermester volt egy kis cégnél

Pesten. Amolyan családi vállalkozás volt ez, ahol harminc vagy negyven alkalmazott szinte familiárisan kötődött az üzemhez. Engem is apám hatéves koromban beküldött a kazánba, a salakot lekaparni, mert én könnyedén befértem az ajtón. Mikor kijöttem, azt mondta: látod, most kigyógyítottál a kehéből egy öreg, beteg jószágot!... És erre olyan szívesen emlékszem vissza, máig! Aztán jött a felszabadulás, szerszámkészítő lakatos lettem, majd ötvennégyben idekerültem, apám szülőföldjére. A Szerszámüzembe. Mindent megcsináltam, amit ideadtak. A rajtot jól olvastam, s ha valamit mégsem értettem, elkaptam a mérnököt, magyarázza meg. Aztán felkerültem én is, szerszám-szerkesztőnek. Az első munkám egy új megoldású szerkezet lett volna. Egy hónapig dióztam rajta, és akkor jött a főnököm, hogy az egész nem kell, mert másként indul a gyártás! Na, hogy az a kegyelmes!... Aztán kaptam más feladatokat, persze, de tudja, mire jöttem rá? A szerkesztő dolga valóban a szerkesztés, de nem a gép vagy a szerszám megkonstruálása, hanem hogy a különböző anyagnormákból, utasításokból, előírásokból kihalássza a megfelelő pontokat! Vagyis a szabványokat kell tudnia összeszerkeszteni. Ha sikerül: jó mérnök; ha nem sikerül: mehet! — Hát nekem sikerült, mégis örültem, mikor ötvennyolcban mehettem. A Szerszámüzem vezetésével bíztak meg. Az igen! Az a három év volt az én hőskorszakom. Igaz, egybeesett a gyár legmeredekebb feljutási ívével. Naponta növekedtek a feladatok, az üzem falait pedig nem lehetett kijebbn tolni. Jött ez a kolléga is, az a kolléga is: nekem ezt csinálnak meg! nekem arra már holnap szükségem lesz! — főtt a fejem. És az adta talán az ötletet, hogy kaptam egy új gépet. Hová tegyem a már addig is eléggé zsúfolt csarnokban? Ha ide teszem, útban lesz: ha oda teszem, nem tudjuk melleje lerakni az anyagot. Igen, de ha ezt a horizontálpadot átraknám amoda... — így kezdődött. Csináltam egy makettet, a teljes csarnokkal, minden géppel és berendezéssel, méretarányosan. Még az emberek helyét, mozgási terét is számításta vettem, a gépkarok ki-mozgását, mindent. Hetekig dióztam rajta. Éjjel, mert nappal persze dolgoznom kellett, délután meg továbbképzés, társadalmi munka; este bekaptam a vacsorát és nyomás vissza! A feleségem már azt hihette, behabardotam valakibe. Hát a habarodás stimmel, csak éppen nem személy volt az illető. Aztán egyszer csak úgy éreztem, kész! Bemutattam a főnökségnek. Gorjanc elvtárs azt mondta: A maga téstája, most főzze meg — de ha nem sikerül, a levét maga issza meg! Ez persze így nem állt egészen, mert ha rossz lett volna a terv, az egész vállalat kárát látja — de hát nem volt rossz! A Szerszámüzem kapacitása két hónapon belül csaknem a duplájára nőtt! Ugyanazon a területen, ugyanannyi géppel, ugyanannyi emberrel. Jöttek a kollégák: ezt csinálnak meg! az már tegnap is későn lett volna! Én meg mosolyogtam: parancsolj, kérlek, mikorra igazoljam vissza? Csak nagyot néztek: mi van?! Titokban kaptál még egy szerzőműzemet? Én meg nevettem: szerveztem, öregem, SZERVEZTEM! — És voltam azóta már több poszton, de olyan elégedettnek sem azelőtt, sem azóta nem éreztem magam. S ennek most már tizennyolc éve lesz, de a Szerszámüzem azóta is győzi a megrendeléseket, pedig hát mekkorát nőtt azóta a vállalat!”

És még beszélgetésünk idején is úgy áttüzesedik arca, hogy fel sem teszem a Nagy Kérdést: ez volt az igazi munka az életben, a legigazibb, vagyis hogy az alkotás?! Nem kérdezem meg, mert nyilvánvaló.

S ha egyszer így van, ez az én nem tudok változtatni. A bökkenő csak annyi benne, hogy hagyományos fogalmaink szerint Csillik Sándornak ez a működése nem alkotás. Mert nem hozott létre új értéket. Viszont kétségtelen, hogy rengeteg új és több érték megalkotására adott vele lehetőséget. Ennek alapján dobjam el régi felfogásunkat, és mondjam, hogy nem közvetlen munka-alkotás, hanem annak a megszervezése? Vagyis ésszerűsítés. Esetleg: újítás.

Ezen a ponton kereselem meg a vállalat Újítási Irodájának vezetőjét: „Nem, kérem! Az ilyen tevékenységért lehet kapni prémiumot, jutalmat, kiemelkedőbb vagy huzamosabb eredményért még kitüntetés is, de mindezt nem tőlünk! Hanem a vállalat, az iparág vagy a kormány megfelelő szerveitől. Az Újítási Iroda, és nemcsak a miénk, csak a gyártási folyamatok közvetlen, mérhető ésszerűsítéséért, újításért javasolhat pénzt kifizetni.” Na, jól van. Akkor mégsem dobom el a régi fogalmat. Bár a zavarom ezzel a beszélgetéssel sem csökkent. S elosztását attól remélem, ha egyre több újítóval ismerkedek meg. Kettőt bemutatok itt:

Kitüntetései: Kiváló dolgozó, oklevél 1961; Kiváló újító, bronz fokozat 1962; Munka Érdemrend, bronz fokozat 1965; Kiváló feltaláló, arany fokozat 1970; A Gépipari Tudományos Egyesület Emlékérme 1975; Kiváló dolgozó jelvény 1975.

Elismert, bevett és díjazott ésszerűsítése, újítása az elmúlt húsz évben annyi, hogy megkér, hadd ne kelljen a számukon gondolkodnia. Ideírom hát két bejegyzett és védett találmányát:

1. A szabadalom címe: Kapcsolási elrendezés automatikus ikerfémek ki- és visszakapcsolók működtetésére. Védelmi idő kezdete: 1960. Az országok, ahová a szabadalmi oltalom kiterjed: Magyarország, Anglia, Csehszlovákia, Dánia, Franciaország, Német Demokratikus Köztársaság, Német Szövetségi Köztársaság, Lengyelország.

2. A szabadalom címe: Kapcsolási elrendezés egyfázisú motort indító relé működtetésére. Védelmi idő kezdete: 1962. Az országok, ahová a szabadalmi oltalom kiterjed: Magyarország, Anglia, Csehszlovákia, Dánia, Franciaország, Német Demokratikus Köztársaság, Német Szövetségi Köztársaság, Lengyelország.

E kettőn kívül bejegyzett és védett találmánya van még három, és beszélgetésünk idején a Találmányi Hivatalban lefolytatandó „bizonyítási eljárás” előtt áll még további hat. S mivel Molnár Lombár László, törzsökös jászberényi kisiparos fia, erőáramú villamosmérnök, a gyár Villamos és Automatika Fejlesztési osztályának vezetője volt olyan kedves, hogy feltalálói működésének jelentősebb állomásait leírja, idézek néhány passzust:

„A hűtőszekrények műszaki és gazdasági jellemzőinek javítása, valamint jó hírének növelése, végül, de nem utolsósorban a fogyasztóknál gyakran szükségessé váló transzformátorok elhagyása érdekében olyan indító relét terveztem, amely egyedülálló, és műszaki jellemzőivel az indítással kapcsolatos összes problémánkat megoldotta. Az új relé a motorkompresszort a szabvány által előírt feszültség határokon túlmenően, a névleges feszültségtől plusz-mínusz 35 %-kal eltérő értékről is biztonsággal indítja... További műszaki és gazdasági előny mutatkozik abban, hogy az új relével szerelt hűtőszekrényeknél szükségtelessé váltak a feszültség szabályozó transzformátorok, mivel még 160 volt hálózati feszültségről is biztonsággal indítják a motorkompresszort. A korábban alkalmazott reléknél a motorok rövidzárási áramában szigorú tűréseket kellett előírniuk, ami a motorok gyártását is költ-

séggé tette. Az új relé alkalmazásánál ezt a tűrést mérsékeljük, ennek ellenére sem tordul elő indítási bizonytalanság. A találmány bevezetésével még az is lehetővé vált, hogy a félhermetikus, és a kifejlesztendő hermetikus kompresszorokhoz a gyártás és a szervizelés során azonos relét alkalmazunk, jóllehet, hogy a kétféle motor rövidzárási áramaiban eltérések mutatkoztak. Természetesen, az azonos relék alkalmazása is igen nagy gazdasági előnyt jelent.”

— Ez a második, s egyben az eddigi legjelentősebb találmány rövid jellemzése. Mennyit jelent ennek az alkalmazása, pénzben?

— Könnyebbet kérdezzen!

— Könnyen kérdezem inkább. Mondjon valami irányítószámot. Tíz forint? Tízmillió forint?

— A gyári hivatalos kimutatások szerint vállalatunknál évente mintegy hatmillió forint az ebből eredő megtakarítás.

— És a vállalaton kívül, belföldön, s még abban a hét országban?

— Nem tudom.

— S megtudhatná?

— Talán.

— Mennyi pénzt kapott eddig ezért a találmányáért?

— Muszáj erről beszélni?

— Olyan sok?

— Olyan kevés.

— Uram... Ha Ön egy kapitalista országban működne, most már milliomos lenne?

— Feltehető.

— Nézze... valamit mégiscsak kellene mondania. Hogy, mondjuk, összesen eddig mennyi pénzt látott találmányaiból, újításaiból, ésszerűsítéseiből?

— Legyek nagyvonalú?

— Ám legyen.

— Vettem belőle két autót, egymás után, persze, és megnagyobbítottam, modernizáltam családom számára a szülői házat.

— És ezért öszült meg fiatalon?! Ezért keringenek legendák a szórakozottságáról a gyárban meg a városban!... Emlékszik, hogy egyszer találkoztunk éjjel, a teljesen kihalt jászberényi főtéren!? Akkor is valamin töprengtet?

— Igen, azt hiszem.

— És mindezt két autóért, meg egy lakásbővítésért?!

— Provokál?

— Provokálom!

— Hát nézze... nem azért. Egy igen jeles személyiség azt mondta fehér asztalnál: ebben az országban, Bánki Donát, Asbóth

Oszkár, Csonka János, Kandó Kálmán meg a többi neves feltaláló országában ma csak azok gyötrik magukat, akiknek ez létkérdés! Mert elpusztulnának, ha nem töprengének. De előtte már megtartotta az ünnepi beszédet, ahol feltalálói és újító mozgalmunk nagy eredményeiről beszélt, úgy hogy jobb lesz talán, ha ezt maga is kihagyja...

— Majd meglátom... Mondja: ezek szerint az újítás az alkat függvénye?

— Azt hiszem. De ezt magának jobban kell tudnia.

— Tudja a fene!... Mondja: minden újítónál alkati kérdés?

— Igen. Minden jelentős újítónál az. Az újító: alkotói alkat!

Meg kellett volna még kérdezniem, hogy mi az alkotás általában? Ez azonban nem lett volna tisztességes, mert ha én ennyi kérdezősködés után is ilyen csehül állok a meghatározással, miért éppen ő tudja? Anynyit azonban megengedtem magamnak, hogy Dorók Lászlónak, a vállalat egyik legeredményesebb munkás-újítójának Molnár L. László legutolsó mondatát tegyem föl első kérdésként. A kerek arcú, barna bőrű, sötét üstökű ember hosszan nézett rám, aztán megrázta a fejét:

— Az újítás kritika. Aki munkás újít, az a fennálló gyártási eljárást bírálja. S mert a technológiát a vezetés dolgozta ki, az örökösök a fenntartásán: a munkás tulajdonképpen mindig a főnökeit froclizza, mikor valamin töri a fejét. A mozgalomnak ez a legnagyobb baja, mindenkor, mert az újító iroda azoknak a gyártmányszerkesztőknek, technológusoknak, üzemi vezetőknek adja ki a javaslatot a bírálatra, akik a szóban forgó gyártást tervezték, bevezették, akik folyamatoságát ellenőrzik. Másnak nem is nagyon adhatják, persze, mert azok ismerik. Ők töprengenek rajta, ők kínlódnak naponta a megszervezésével — s közben megszokják, megszeretik, kialakul a meggyőződésük, hogy az egész helyesen van. És akkor jön egy munkás, elkezd okoskodni! Persze, hogy ösztönösen is feltámad bennük az ellenkezés: ugyan, kérem, majd éppen Kis Jóska vagy Nagy Pista fog engem kioktatni!...

— Vagy Dorók László — vetem közbe.

— Úgy van. És attól függ, milyenek ezek a Dorók Lászlók: abbahagyósak, sértődősek, vagy jó idegzetűek, makacsak. Több társam egyetlen javaslatot adott be az elmúlt huszonöt évben. Elutasították: kész! Ő többé nem zaklatja a főnökséget, annyi biztos! Legfeljebb azzal, hogy emeljék az órabérét,

javítsák meg a zuhanyozót az öltözőben. Azt aztán meg is teszik neki.

Közbeszólók megint:

— Ezek szerint a vezetőkben kialakulhat a téves általánosítás: „Rossz munkás az, akinek ötletei vannak, és nekem erőfeszítembe kerül azokat megcáfolni; jó munkás viszont, aki gépe mellett tartja az orrát, és az utasításaimra ügyel!”

Dorók László töpreng:

— Lehet ilyen is. De a vezetők sem egyformák, meg a munkások sem.

— Értem. De hagyjuk a sok Dorók Lászlót, térjünk vissza az egyetlen valóságosra. Egy mérnök azt mondta: ha az ember bejön az Egyes Üzembe, folyton Dorók László kezé- és eszenyomába botlik!... Hány újítása volt eddig?

— Sohase számoltam.

— Mi volt az első?

Töpreng, aztán rázza a fejét:

— Nem tudom.

Sóhajunk; nem nézünk egymásra. Ő valószínűleg kérdéseim lehetetlenségén csodálkozik; én beszélgetésünk eldugulásától tartok, amikor megszólal:

— Abban az időben nem volt ez szokásban. Mikor én az ipart kezdtem. Apám kovács volt, Jászsószentgyörgyön. Kicsi koromtól ott botladoztam, a szerszámokhoz nyúláltam, majd segédkeztem. Kedvem volt a szakmához, de ha nem lett volna, apám akkor is kovácsinasnak ad, valószínű. Keresztapámhoz kerültem, aki jó szakember volt, szigorú oktató — és azt akarom mondani, hogy az újítás akkor még nem volt újítás. Ha én valamire rájöttem, hogy az úgy könnyebb, gyorsabb, jobb, nem büszkélkedtem vele, hanem csináltam. A mester persze észrevette, de nem rendezett népnépelet, talán még azt sem mondta, hogy: jól van gyerek! Benne volt az elismerés a tekintetében, a mozdulatában, s esetleg abban, hogy ebédnél több húst tett a tányéromba, és kétszer is odaszólt keresztanyámnak: A fiúnak pénzt adj kimenőre! Pengőt, ne fillért!... Az új fogást pedig átvette, nem szégyellte, hogy csirkétől tanul a kakas — és szerintem azért, mert ez az egész akkor nem volt nagydobra verve, azaz: nem volt hiúsági kérdés!

És így volt eleinte a nagyiparban is, mikor a felszabadulás után Pestre kerültem. Hidraulikus sajtólón dolgoztunk hatan, a Gábor Áron Gépgyárban, s rövidesen én lettem a kis csoport vezetője. És a többi elfogadta ezt, pedig én voltam a legfiatalabb, a vidéki... Miért fogadta el? Újra csak azt tudom mondani: mert hogy én talán néhány dolgot jobban csináltam, azt nem fújták szét a hangosbeszélőn, nem írták föl a táblára, hanem oda-jött hozzánk a mester: Mit szólnátok hozzá, ha ezentúl Dorók Laci lenne az előmunkás? És a többiek bólintottak, mert akkor már ők magukban... — Hirtelen elhallgat, rámnéz: — Nagyon elkanyarodtunk a tárgytól.

Cigarettát veszek elő:

— Pontosan a tárgynál vagyunk!

Rágvújtok, gondolkodik:

— Mikor beleegyeztem, hogy beszélgesünk, arra gondoltam, az elején megfigyelem, mit is akar tudni, s csak arra felelek. De még most sem tudom pontosan.

— Az elején én se nagyon tudtam, de most már azt szeretném, ha folytatná a szót, amit elharapott.

— Nem szeretnék dicsekedni. Csak azt akarom bizonyítani, hogy a munkások rendszerint elismerik a maguk között kialakult rangsort — de ha ebből mások népnépelet csinálnak, az ellenkezést szül.

— Irigységet?

— Nem ilyen egyszerű. Ha valahol csoportban dolgoznak, ott rangsor alakul ki. S mikor ezt a csoport elfogadja, akkor válik közösséggé. De a rangsor nemcsak a hozzáértésen, az ügyességen, a szakmai gyakorlaton alapul, hanem véletleneken is: ennek az elmúlt hónapban jól jött ki a lépés, az viszont összevesztett a babájával, azért rosszkedvű és figyelmelen, emez talán most békült ki az

asszonnyal. Sőt eredeti emberi adottságok is közbeszólnak: Jósának semmi személyes érdeme sincs abban, hogy szépen tud énekelni; János nem tehet arról, ha erős, mint a bika; Pista pedig nem a boltban vette az eszt. A dolgozó közösségek mégis beszámítják ezeket az adottságokat is, mert az élet véletleneken is alapul — de ha a csendes elismert, belső rangsort kívül elkezdik hírelni, akkor az adottságokból, a véletlenekből személyes érdemek válnak! És ezt már nemcsak az emberek hiúsága nem fogadja el, hanem az igazságérzete sem!

— Ezért nem emlékszik az első újítására? Nevet:

— Lehet... De lehet, hogy azért, mert az első években az ember csak egyet mozdult itt, s már szinte kibökte a szemét egy ésszerűbb fogás, eljárás. És úgy csináltuk. S ha a technológus a sok lótas-futás közben észrevette. bólogatott, és kijavította az utasítást. — Ez ma elképzelhetetlen. Ha a mérnök most változást lát, patáliát csap, s a munkást úgy elkezdik rángatni, művezetőtől üzemvezetőig, hogy attól kábul!

— Ezért nem újítanak?

— Ezért újítunk!

— Nem értem.

— Ezért adjuk be a jobb módszereket újításnak. Mert amióta kezdenek bejönni a pontosabb gyártási utasítások, a szervezettebb termelési folyamatok, a munkás nem változthat olyan szabadon. Nincs rá lehetősége egy ekkora mechanizmusban, és ha-

marabb észre is veszik. Ezért tereli hivatalos útra a dolgot. Pláne, hogy még pénz is sikerülhet belőle... És nem mondom, hogy mindenki egyformán gondolkodik, mert van, aki eleve a hírért-névért teszi, más meg a pénz tiszteli túlságosan, sőt akadhat olyan, aki a főnökök froclizását élvezzi — de szerintem a fő ok, amiért a munkás ma hajlandó újítással kritizálni: jobban befészkelődni a termelési folyamatba, hogy otthonosabban érezhesse magát az üzemben!

No, igen. Dorók László lazította ki végleg eredeti teóriám csavarjait. Mert az ő értékeléséből az látszik, hogy a munka-alkotás nem kizárólagosan termelési mozzanat, és sokak számára talán elsősorban nem az, hanem a társadalmi folyamatok, változások része! S ha már ily mértékig vagyok kénytelen kitégítani berögzött fogalmainkat, akkor önként adja magát a következtetés: A társadalmi változások, mozgások, s bennük a gyári kapcsolatok is alkotások, s mint ilyenek, a termelési folyamat valóságos mozzanatai. Ezt később még kifejtem, sőt valamelyes rendszerbe is próbálom majd állítani. Most, az eddigi következtetés tükrében nézzük meg a tavalyi 200-as felmérés 4. kérdésére (Mit szeret a munkájában?) adott válaszok teljes körét:

Mint már említettem, a válaszok szten-derdizáltak, azaz előre megadottak: mindjárt a kérdés után következtek, az itteni sorrendben, és többet is alá lehetett húzni. Ez a megoldás mindenképpen más képet ad,

Mit szeret munkájában?

	Hűtőgép sz. %	III. U. sz. %	Forg. U. sz. %	Szersh. U. sz. %	Összesen sz. %
1. Változatos: gondolko- dást, figyelmet kíván	42 29,0	27 24,1	25 23,1	68 42,8	162 30,9
2. Szakmailag megfelel, ill. fejleszt	5 3,4	1 0,9	12 11,1	33 20,7	51 9,7
3. Nem kíván figyelmet; mindig ugyanazt lehet csinálni	9 6,2	6 5,4	6 5,6	3 1,9	24 4,6
4. Nem nehéz; nem egész- ségtelen	25 17,2	27 24,1	18 16,7	15 9,4	85 16,2
5. Jól kijön a munka- társaival	28 19,3	24 21,4	17 15,7	18 11,3	87 16,6
6. Kijön a vezetőkkel	23 15,9	13 11,6	11 10,2	9 5,7	56 10,7
7. Egyéb, pl.: közel a lakóhely; itt dolgozik a barátja	13 9,0	14 12,5	19 17,6	13 8,2	59 11,3
válasz	145	112	108	159	524
megkérdezettek száma:	53	46	48	49	196
egy főre jutó válasz:	2,7	2,4	2,2	3,2	2,7

mint amelyet az úgynevezett szabadválaszos módszerrel el lehet érni, mert például én eleve első helyre állítottam, hogy „szeretem, mert változatos gondolkodást és figyelmet kíván”. Ha utolsó előtti helyre teszem, kevesebben húzzák alá, bizonyosan — ennek ellenére azt gondolom, hogy ennél a kérdésnél és ebben az összefüggésben a választott módszer nem torzította hasznavehetetlenné a 196 ember 524 választát, annál inkább sem, mert a sztenderdet sokszoros érdeklődés után állítottam össze. A négy üzemet a szalagszerű rutinmunkák felől indulva a bonyolultabb tevékenységek irányába állítottam sorba. Ennek megfelelően az „Öreg hűtő” a leginkább szériagyártó, és a Szerszámüzemben fordulnak elő a viszonylag több önállóságot, gondolkodást kívánó munkák.

Ha ezek figyelembevételével tekintjük át az egyes számsorokat, akkor kitűnik mindenekelőtt, hogy a Szerszámüzemben sokkal többen választották az első variációt, mint a Forgácsolóban vagy a Hűtőgépb. (Ezért ez a számsor mellesleg a válaszok megközelítő valószerűségének is kontrollja.) Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a Szerszámüzemben is mindössze négy fő akadt, aki csak ezt az első válaszlehetőséget húzta alá, akkor figyelmünk mindjárt a 3., 4., 5., 6., és 7. válaszok felé fordulhat. Ezek, oszloponként összeadva, így aránylanak az egészhez: Hűtőgép 75 %, III. Üzem 67,6 %, Forgácsoló 65,8 %, Szerszámüzem 36,5 % — először lassan csökkenő, aztán hirtelen lezuhanó arányban, ami négy szám együtt az 524 válasz 69,4 %-át adja. Vagyis a 196 ember válaszainak több mint kétharmada nem termelési okokból szereti a munkahelyét, pontosabban: nem azért szeret valamit a munkahelyén. — Igen ám, de erre mondhatjuk, hogy nem mindenki kreatív alkat. És ebben sok az igazság, ám az még nagyobb, még átfogóbb igazság, hogy aki valahol dolgozik, oda érzelmek kötik, óhatatlanul. Hol ilyen érzelmek, hol olyanok, és az „olyanok” persze rendszerint lazítják a munkahellyel való kapcsolatot — de rendszerint ilyenek is, meg olyanok is, egyszerre... Köznapi értelemben ezt hívják *vegyes érzelmeknek*? Igen. De hogy ezek az érzelmek, legyenek bármilyen vegyesek, végeredményben azzal az emberi tulajdonsággal kötnek össze bennünket, hogy NYOMOT AKARUNK HAGYNI a világban — arra legszebb példának találok egy fiatalasszony esetét: Mikor tavaly nyáron az induló Bosch-üzem munkásgárdáját kellett összeállítani, a II. Üzem Fesztődéje is megkapta az ukázt, hogy le kell adni 6 személyt. Így az egyik váltás létszáma kettővel csökkent, és a szóban forgó fiatalasszony búcsúzóul ezt hagyta: „Inkább rosszat mondjatok rólam, mint semmit!” Vagyishogy: inkább szidják, emlegessék a hibáit, csak ne felejtsek el! Pedig a munkaközösségek — be nem vallottan persze — igyekeztek azokat leadni, akiknek nem sikerült jól beilleszkedni a kollektívába. Tudta ezt a fiatalasszony is? Bizonyára. S mégis: nem akarja, hogy elfeledjék! Azt akarja, hogy nyoma maradjon azon a helyen, ahol 6 évet húzott le jobban, rosszban.

Hogy tehát az egyén részt vesz a társadalom különböző közösségeiben, az élet különböző folyamataiban, az nem alkati kérdés. Írhatnám itt, hogy kényszerűség, de nem ehhez a közhelyhez akarok kilyukadni. Az alkat legfeljebb azt befolyásolja — az áttételeket most hagyjuk —, hogy hol, milyen módon, milyen mértékben akar részt venni? Ebből a szempontból a 200-as felmérés 14. pontjának ellentét-párja, a „Mit nem szeret munkájában?” című kérdésre adott válaszok a jellemzők:

Mit nem szeret munkájában?

	Összesen sz. %
1. Nem változatos; nem kell figyelni, gondolkodni.	20 6,8
2. Szakmailag nem sokat jelent	49 16,7
3. Gyakran kell más munkára áttérni	58 19,7
4. Nehéz munka; egészségtelen	63 21,4
5. Nem jön ki a munkatársaival	2 0,7
6. Nem jön ki a vezetőkkel	4 1,4
7. Rossz a munkaszervezés; rossz az anyagellátás	98 33,3
Összes válasz:	294
megkérdezettek száma:	196
egy főre jutó válasz:	1,5

Látjuk, hogy ezek a válaszlehetőségek az előzőnek éppen fordítottjai, egészen az utolsó variációig. A kibocsájtott íveken mind a 14., mind a 15. kérdésnél a 7. helyen szerepelt a munkaszervezés, az anyagellátás, míg nyolcadik helyen az egyéb válasz lehetősége. Csakhogy a 196 ember közül a 14. kérdésnél a munkaszervezést, anyagellátást alig néhányan húzták alá, a lakónhely közelségét viszont sokan — a 15. pontnál meg éppen fordítva.

És ez rögtön bevezet bennünket a két kérdés összehasonlításának lényegébe. A Mit nem szeret munkájában? című pontnál „a munkaszervezés”, „az anyagellátás zavarai” az összes válasznak pontosan egyharmada, s ezzel a válaszok között a legnagyobb arányú. S hozzá 19,7 %-kal az szerepel, hogy gyakran kell áttérni más munkára, ami a kérdőív összefüggéseiben szintén a munka- és üzemszervezés, illetve az anyagellátás defektjeire vezethető vissza. A kettő együtt már pontosan 53 százalék. Meglepő, hogy ezzel szemben milyen kevés „szavazat” esik a munka egyhangúságára, valamint az alacsony szakmai követelményekre, összesen is 23,5 %. A válaszok második legnagyobb csoportja (21,4) a munka, illetve a munkakörülmények egészségtelen voltát veszi célba; ezt a válaszvariációt azonban a 14. kérdésnél a nem közvetlen termelési problémák közé soroltam. Helyesen tettem-e? Ott igen. Ha ugyanis a munka, egy adott munkakörülmény nem káros az egészségre, akkor az a munkás közérzetét javító tényező, és azon keresztül hat a termelésre. Ha viszont a munka, a körülmények károsak az egészségre, az közvetlenül gátolja a termelést.

És pontosan ez a kétfelé nyíló értékelés adja meg a két kérdés összehasonlításának kulcsát. Mert először is azt kell megvizsgálnunk: lehet-e (pontosabban: a vállalat, az üzem vezetése meg tudná-e) változtatni a munka, a munkahely, a munkafolyamat egészségre káros voltát? — A „szavazatoknak” nem tudtam utána menni, mert a kérdőívek névtelenek voltak, de az üzemekben azt állapítottam meg, hogy az egészségre káros hatások nagy (nagyobb?) részét nem lehetne megszüntetni, de legalábbis annyi pénz kellene hozzá, amennyi jelen helyzetünkben a termék gyártásának célszerűségét tenné kérdéssé — ám a munkások a legritkább esetben panaszkodtak az ilyen tényezőkre. Szinte

mindig és mindenütt olyan okokra mutattak rá, amik egy kis jóakarattal vagy nagyobb figyelemmel elháríthatóak lennének. Sőt, amiket korábban már szóvá is tettek, ugyanúgy, mint a munkaszervezés, az anyagellátás zavarait, vagy azt, hogy túl gyakran és kellő előkészítés nélkül kell áttérni más munkára.

Vagyis, ha a Mit szeret munkájában? című kérdésre adott válaszokat két nagy csoportba vontam össze, itt hármát kell képeznem:

1. Azok a munkakörülmények, amik az emberek szerint megszüntethetők lennének: 3., 4. és 7. válaszvariáció, egyenként 19,7, 21,4 és 33,3 — összesen 74,4 %.

2. A munkából, a munka jellegéből eredő okok: 1. és 2. válaszvariáció, egyenként 6,8 és 16,7 % — összesen 23,5 %.

3. A legközvetlenebb emberi tényezők, a munkatársakkal és vezetőkkel kialakult viszony: 5. és 6. válaszvariáció, egyenként 0,7 és 1,4 % — összesen 2,1 %.

Feltűnő, hogy míg a 14. kérdéskörnél ugyane két utóbbi pontra a válaszok 27,3 %-a esett, itt ilyen elenyésző. Szélesebb értelmezésben: míg ott a válaszok több mint kétharmada nem közvetlen termelési ok volt, addig itt a termeléssel összefüggő okok az összes válaszoknak csaknem háromnegyedét.

Vagyis, ha egy mondatban akarom kifejezni az itt közölt két tábla által közölt információkat, akkor azt írhatom: Vonzanak a munkahelyen az emberi kapcsolatok, a légkör, a munka jellege; és taszítanak a termelés, a munka körülményei. Ami megállapításban, persze, mint minden általánosításban, van egyszerűsítés, de annyi mégsem, hogy a lényegét elfedné. Sőt, kiemeli. Mert például, ha van jó főnök és van jó munkatárs, illetve ezeknek vannak vonzó tulajdonságai, akkor van rossz főnök, rossz munkatárs, illetve ezeknek rossz tulajdonságai is kell legyenek. A taszítások között mégis alig szerepelnek. Miért? Közrejátszhatott az is, hogy a kérdőív névtelenségében nem mindenki bízott, az alapvető ok tapasztalataim szerint mégis az, hogy nem látják megváltoztathatóknak, megszüntethetőnek ezeket a negatív jelenségeket. Nem tudják kicserélni a főnököket és egyes karakteresebb brigádok kivételével még a munkatársakat sem, különösen nem a brigádon kívül, egy műhely, egy szalag vagy egy egész üzem összefüggésében. Más szóval, és egy kicsit már bővítve is e tényező jelentéstartalmát: nem tudnak, vagy alig tudnak hatni a közvetlen emberi tényezőkre, illetve, sokkal kevésbé, mint a 15. kérdésben oly nagy arányban szereplő munka- és termelési körülményekre; éppen ezért már-már le is mondtak róla.

Nézzünk meg ehhez egy újabb kérdéspárt, ugyancsak a 200-as felmérésből, de itt nem üzemek szerint bontva, hanem válaszösszesenben, hogy az összehasonlítás erőteljesebb legyen. A kérdőív 19. pontja így szól: „Véleménye szerint van-e Önnek igazán lehetősége beleszólni a fizikai állomány elbírálásának kérdéseibe (jutalmak, dícséretet, órabérek, kategóriabesorolások és a többi)?”

szerszámellátás, és a többi)?” Míg a 20. kérdés: „Véleménye szerint van-e Önnek igazán lehetősége beleszólni a fizikai állomány elbírálásának kérdéseibe (jutalmak, dícséretet, órabérek, kategóriabesorolások és a többi)?”

A válaszok megoszlása:

	Beleszólás a termelési problémákba		Beleszólás az elbírálásba	
	szám	%	szám	%
van	30	15,3	18	9,2
nem nagyon	67	34,2	39	19,9
nincs	90	45,9	130	66,3
nincs válasz	9	4,6	9	4,6
összesen:	196	100,0	196	100,—

A két számoszlop közötti különbség oly jellegzetes, hogy ne is magyarázgatssam, ugye? A továbbhaladás kedvéért annyit mégis, hogy míg a termelési problémákba a 196 embernek csaknem a fele lát kisebb-nagyobb beleszólási lehetőséget, addig az elbírálás kérdéseibe az egyharmad sem. Pedig az ország közvéleményében az van — mert azt írják az újságok, azt mondja a rádió, azt sulykolja a televízió —, hogy ez éppen fordított. Ismerjük a címszavakat: munkahelyi demokrácia; demokratizmus; a dolgozó kollektívák közös döntése. — No persze,

egyetlen vállalat alig háromszázalékos mintájának véleményösszesítésével nem tudok és nem is akarok szembeszállni az ilyen irányú sajtóinformációkkal, gondolkodási alapnak viszont elégséges. Amellett, hogy itt most nekem tovább kell lépnem a témában. Mert előzetes tapasztalataim alapján azt már például meg sem kérdeztem, hogy van-e beleszólása a főnök elbírálásába? A 9. pontban mindössze ez áll: „Elmondta-e már valamelyik főnöke, hogy mi a véleménye az Ön munkájáról?” A válaszok összesítését, üzemi részletezésben, itt közlöm:

	Hűtőgép sz. %	III. Ü. sz. %	Forgácsoló sz. %	Szersz. Ü. sz. %	Összes v. sz. %
igen, őszintén	12 26,1	23 43,1	14 29,2	6 12,2	55 28,0
igen, de nem alaposan	11 23,9	8 15,1	10 20,8	18 36,7	47 24,0
nem mondta el	21 45,7	20 37,7	24 50,0	23 47,0	88 44,9
nincs válasz	2 4,3	2 3,8	0 0,0	2 4,1	6 3,1
összesen:	46	53	48	49	196 100,0

És ha most nem akarok fokozatokat latolgatni, akkor a teljes létszám 48 százaléka (mert ez esetben a „nincs válasz” is válasz!) itt tulajdonképpen azt jelenti ki, hogy az üzemben még egyetlen főnök sem mondott véleményt a munkájáról; míg 28 % véli úgy, hogy kielégítő, reális, azaz — szóhasználatukban — őszinte véleményt kapott. S míg az előbbi tényközlésnek vehető, addig az utóbbi véleményként lehet kezelni: a 196 munkásból 55 érzi úgy. S konkrét esetenként előlött el lehetne vitakozni, hogy tudniillik Kis Péter vagy Nagy János őszinte véleményt kapott-e — az azonban vitán felül áll, hogy az itt közölt táblák adatai végeredményben nem a véleménymondás tényét vagy milyenségét rögzítik, hanem a főnökről, a főnökökről alkotott ítéletet, más szóval: a főnökhöz való

viszonyt; sőt egy kicsit a munkahelyhez, a vállalathoz fűződő kapcsolatokat is.

Fontos jelzés ez, de a vállalat mint egész, vagy mint jogi személy és a munkás mint egyén, vagy egyéniség között persze nem a főnök az egyetlen kötelék. S ha most gondolatban felcsapom korunk fölfogásainak enciklopédikus Nagykönyvét, akkor a legfontosabb mégiscsak az ember és a munka kapcsolata, viszonya. Láttuk azonban, hogy a „Mit szeret, illetve mit nem szeret munkájában?” című kérdéskörnél az ezeket közvetlenül kifejező variációkra a válaszok 40,6 illetve 23,5 százaléka esett. Vagyis a megkérdezett 196 ember jellemző többségének véleménye szerint nem ez a legfontosabb mozzanat.

Kunszabó Ferenc

Órhalom*

A szocialista nagyüzemi gazdálkodás megszervezése az 1960-as évek elején befejeződött Magyarországon. 1960. január 22-én megalakult az Órhalmi Hazafias Népfrent Termelőszövetkezet is.

Az itt élő földművelő lakosság is, a lakosságot jól ismerő politikai, gazdasági irányítás is tudta, hogy sehol olyan erős a földhöz, munkához, a helyi szokásokhoz kötődés nem lehet, mint éppen itt, sehol olyan jól talán nem találták meg a számításukat a parasztok, mint Órhalomban — kemény, jól szervezett egyéni gazdálkodásuk nyomán.

S várható volt, hogy az idősebb nemzedék, a középgeneráció erős érzelmi, anyagi kötődései (bevitt családi föld, termelészközök), a falu munka-erkölcsi hagyományai, korábbi szakmai, gazdálkodási szokásai kezdettől fogva biztosítják egy jól szervezett, hatékony nagyüzemi gazdálkodás megszervezését.

Ilyen körülmények között is embert próbáló, hatalmas erőfeszítések nyomán alakult, fejlődött a Hazafias Népfrent Termelőszövetkezet 5000 hektáros milliomos gazdasággá.

A jövő hektárosa szempontjából is, a megtett út reális felmérése, értékelése szempontjából is hallatlanul érdekes feladat, izgalmas vállalkozás a falu történetébe ágyazottan megvizsgálni, elemezni a termelőszövetkezet történetét. A termelőszövetkezetekben — 1975-ben is — gyakorlatilag az 1960-as évek elejének viszonyait tükröző gazdasági alapmodell él tovább, olyan változásokkal, amelyeket bizonyos helyi sajátosságok, másrészt központi rendeletek szerint jórészt a fejlődés maga kényszerített ki. Izgalmas vállalkozás áttekinteni, hogyan zajlott le mindez Órhalomban az elmúlt másfél évtized alatt, talán olyan tanulságok is felbukkannak a termelőszövetkezet fejlődésének elemzése során, amelyek megismerésük által hozzájárulhatnak a téves további fejlődéséhez; a vezetők és vezetettek még jobb együttműködéséhez, a még termelékenyebb gazdálkodáshoz, a szövetkezeti demokrácia kiteljesedéséhez, s mindezek által Órhalom egész lakossága gvarapodásához, boldogulásához, a község kiteljesedő szocialista életéhez.

Az Órhalmi Hazafias Népfrent Mgtsz. megalakulása

Mint országszerte, 1959-ben Nógrád megyében is nagy erővel, hatalmas szervezési kampánnyal folyt a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Órhalomban 1959-ben nem volt jelentős agitáció a helyi termelőszövetkezet megalakítására. Mintha a szervezők is, a falu is túlon túl tartott volna ebben az időben a kudarctól, a még nem értéstől, attól hogy az egyéni gazdáként kitűnően boldoguló, jól gazdálkodó s amellet minden forradalmian újtól hagyományosan elzárkózó falu ellenáll majd, riasztóan sok akadály támad, meghiúsul a falu átszervezése. Egy kicsit úgy könyvelték el Órhalom sorsát, hogy valószínűen utójára fog belépni. Természetesen a helyi tanács, a pártszervezet már 1959-ben megkezdte a megalapozó propagandamunkát, felvilágosító tevékenységet, a meggyőzést. A pártszervezet több határozatot hozott, amelyben kijelölték a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos helyi feladatokat. A hangsúly a felvilágosításra, a meggyőzésre került, csaknem egy éven át tartottak előadásokat az átszervezés szükségességéről, a szocialista termelési viszonyok magasabb rendűségéről, a termelőszövetkezetben dolgozók új munka- és életkörülményeiről, a nagyüzemi gazdálkodás távlatairól. Egy-egy témával 3—4 jól előkészített előadás is foglalkozott, a csoportos beszélgetések állandó napirendje volt a falu majdani beléne. A beszélgetések, a felvilágosító előadások hatása senkit sem került

el, egyelőre vegyes érzelmekkel párosulva, de jelen volt a köztudatban a termelőszövetkezet közeli megalakulása.

A környező községekben nagyjából mindenütt megalakultak a szövetkezetek: 1960 januárjában a Csitárban eredményesen dolgozó 19 tagú agitációs csoport érkezett Órhalomba. A vezetője Priebsinszky Dezső volt, aki a helyi pártalapszervezet vezetésével egyeztetette a falu beszerzésének tervét. Elsőként Hegedűs János vb-elnok, jól gazdálkodó középparaszt írta alá a belépési nyilatkozatot. Az első belépő társadalmi presztízse sok embert gondolkodásra készítetett: de a dolgok logikája megkívánta, hogy először a pártszervezet, a Tanács Végrehajtó Bizottsága, a tömegszervezetek vezetői lépjenek be. Január 13-án a pártalapszervezet taggyűlésén a párttagok kivétel nélkül aláírták a belépési nyilatkozatot. Január 14-én a Végrehajtó Bizottság tagjainak meggyőzése került napirendre. A pártalapszervezet vezetősége mindenki részvételét biztosította, este kilenckor kezdett ülésezni a vb. A vita, a kérdések, válaszok özőne, a meggyőzés, a beleegyezés nyomán hajnali négy óraker a vb tagjai beléptek a termelőszövetkezetbe.

Sokkal nagyobb türelmet, erőteljesebb agitációt igényelt a tanácsnagság meggyőzése. Január 16-án este került sor a fűtött hangulatú tanácsülésre. Havassy László párttitkár tartott előadást, majd átadták a belépési ívet. Ellenvetés nem volt, vita nem bontakozott ki, de az emberek hűzódoztak. Olyan javaslat született — a határozatlanok időnyerésre gondoltak —, hogy vigyék haza a belépési nyilatkozatokat családi megbeszélésre. A pártszervezet vezetősége nem fogadta el a javaslatot: döntést kellett kikényszeríteni az agitációs munka folytatásához. Csernyik András kezdte meg az aláírást, nyomában mind igent mondtak a községi tanács jelenlevő tagjai: szélesíteni kellett az agitáció körét.

Január 17-én és 18-án igen széles körű, hatékony szervező munka, agitáció folyt a faluban, hangszórók közölték a szervező munka újabb és újabb eredményeit. ünnepi, lázas hangulatban dolgozott a sikereken felbuzduló agitációs csoport. Január 18-án este az Órhalmi Hazafias Népfrent Termelőszövetkezetbe, 20-án jelenthették a járási, megyei pártszervezetnek, tanácsoknak, hogy Órhalom község lakossága 100 %-ban a szocialista nagyüzemi gazdálkodás mellett döntött. Nyolc nap alatt sikerült nagyvserű agitációs munkával elérni, hogy a környék egyik leggazdagabb községe a közös utat válassza. A meglepetés megveszerte óriási volt: a később agitált községek esetében gyakran hivatkoztak is Órhalom példájára az agitátorok. Január 22-én zajlott le az Órhalmi Hazafias Népfrent Termelőszövetkezet alakuló közgyűlése. A névadás kevés gondot okozott, első javaslatként mindenki elfogadta ezt a javaslatot, mert a községben nagy hagyományai, jelentős társadalmi presztízse volt mindig a népfrentmunkának. Az alakuló közgyűlésen részt vett a Hazafias Népfrent országos titkára, Szatmári Nagy Imre.

*Részletek a szerző készülő szociográfiájából

jelen voltak a megye párt-, tanácsi szerveinek megbízottai, küldöttei. Nagyszerű hangulatban zajlott le a közgyűlés. Elnöknek Balla Istvánt, a falu egyik legjobban gazdálkodó helybeli parasztemberét választották, aki 1960 január 22-től folyamatosan tölti be elnöki tisztét a falu megelégedésére.

Az alakuló közgyűlést követően egy hét múlva, január 30-án került sor egy ünnepi alakuló lakomára: 435 személy ült asztalhoz közös étkezésre, mulatásra.

Kuglitol a kultúrházig — 1975

A Kaparó csárda udvarán népszerű kuglipálya van Órhalomban. Mindig sokan állnak körülötte, a fiatalok öröme. Jó állapotban levő bitumenköpenyes pálya ez, estefelé, hétköznap, vasárnap forró hangulatú, izgalmas játékok alakulnak rajta. Játékos, néző egyaránt kitűnően szórakozik. Üveg sör, féldeci, kóla mellett, kinek-kinek ízlése szerint.

Az ideális parti az, ha 8—10 bezálló van, több sem jó, kevesebb se! A beugró 5 forint, egálpartik esetén néha 200 forintos kasszák is összejönnek. Ezért már érdemes koncentrálni a gurításra, ezért már érdemes fél vállal utánadölni a golyónak, deréksavarással, csúfodobással szuggerálni, jó irányba fusson, teljes legyen a tarolás. Sőt, érdemes délelőtt, kora délután egy-egy fél órát gyakorlásra szánni, már akinek ideje akad rá. Megfordulnak itt a pálya körül 14 évesek éppen úgy, mint ötvenévesek. Ha játszanak, ha fogadnak, megnyerő számukra ez a társas együttlét, szívesen vannak itt.

Nézem őket, s elgondolkodom: elképzelhető talán, hogy ezek a fiatalok másutt is szívesen lennének együtt. Elképzelhető, hogy üveg sör, féldeci, kugligolyó nélkül is együtt lehetne tartani ezt a 25—30 fiatait. Lehetne, ha volna hol, lehetne, ha volna valaki, aki erre vállalkozik. Van ugyan a kultúrházban egy klub, de az a helyiség a legnagyobb jóindulattal sem mondható vendégcsalogatónak. Középes lakószobányi lehet, enyhén szőlva kopott bútorokkal, minimális felszereléssel. A bútorzat java részét a dűledező könyvszekrények teszik ki: itt működik a falu könyvtára is, ebben a helyiségben — hetente két alkalommal tart nyitva a községi „népkönyvtár”, hogy a felirat hirdeti az utcai falon.

Könyvtár, termelőszövetkezeti klub, KISZ-helyiség, egészségesnek látszik ez a sokfunkciós igénybevétel, a kihasználtsága mégis minimális. Az egymást váltó fiatal igazgatók — általában képzés nélküli népművelők — nem tudnak életet teremteni itt; sem a klubhelyiségben, sem a nagyteremben, ahol a mozivetítések, alkalmi táncmulatságok mellett nemigen történik semmi éveken át, aminek a fiatalok kulturális életéhez köze lehetne.

Hogy mi történik a klubban? Szól a magán, előkerül egy-egy üveg bor, esetenként — névnepja, születésnapja lehet valakinek — a pálinkásüveg is. Más nemigen történik! Legfeljebb a vita, veszekedés van még műsoron az új kultúrház-igazgatóval. Meg tudom érteni, hogy az új igazgató egyelőre nemigen lelkesedik ezért az éjszakába nyúló klubéletért. Különösebb tapasztalatok nélkül is, különösebb szakmai felkészültség nélkül is olyasmit gondolhat, hogy az ilyenfajta klubtartalom, klubforma a Kaparó csárda hatáskörébe tartozik...

Az Órhalmi közművelődési intézmény 1972. július elején a termelőszövetkezet kezelésébe került: a közös fenntartás, úgy látszott, megoldást szül, s a termelőszövetkezet igényére szervezett szakmai tanfolyamok, az ezekhez kapcsolódó politikai képzés, a téves által kezdeményezett kulturális programok hosszú távon megalapozzák a község művelődésének továbbfejlesztését. Nem így történt. A mindig bezárt kultúrház — tanácsi kezelésben — elemi szervezési, létezési problémákkal küzd. A fiatalok tavaszi, nyári,

kora őszi esteken a kuglipálya körül nyüzsgnek, vagy ha egy-egy szombat estén klubestire gyűlnek össze, igyekeznek úgy élni a klubban, ahogy egy-egy ifjúsági csoport irányítás nélkül élhet. Szabadosan.

A kultúrház, a klub jelenlegi állapotában igen-igen hosszú az út a kuglipályától a jól szervezett, tartalmas közművelődésig. Az igényteremtésig, a fölkellett érdeklődésig, a légtelenítésig. Első lépésként az lenne hasznos, ha a közművelődés, az ifjúsági mozgalom órhalmi irányítói őszintén, szépités nélkül néznének szembe gondjaikkal, s ha minimális programmal is, de világos beszéddel hívnák a fiatalokat olvasni, tanulni, okosan szórakozni.

Igy élünk: A táská légtelenítése

Esik az eső. A nyári délután csendes zápora eresz alá szorítja az udvaron szorgoskodó, útra készülő üzemegység-vezetőket, műszakiakat a Mária-majornban. Ha kicsit elszomorító is az eső, mikor jó néhány hektár aratnivaló hátra van, a krumpli nagyüzemi betakarítása is megindult, valahogy mindenki érzi, nem lesz ebből nagy sár, nem fog leállni a munka a földeken. Az egyik üzemegység-vezető be sem áll az eresz alá, piros bukósisakját fejére igazítja. Nevetve tüntet a zápor ellen: nem komoly! Nevetünk rajta, s ő már szerepénél fogva is nevet:

— Nézzétek csak! — mondja, s egy görnyedt, vékony öregemberre mutat, aki nem törődve az esővel, táskáját hóna alá szorítva siet át az udvaron. — Egy úr az irodáról.

— Halló — emeli meg a hangját —, hová, hová? Van engedélye?

A vézna öregember egy pillanatra visszafelé moccan, de nem áll meg, csak oldalt fordul, visszánéz a vállá fölött:

— Ellenőrzés — motyogja a tréfálgató kérdésre.

A piros bukósisak alatt fülig szalad a szája:

— Légtelenítés! — kiáltja a táskás után, de emez már nem válaszol, az egyik raktár bejárata felé tart. Az üzemegység-vezető kommentálja az út irányát:

— Benéz egy percére a raktárba, szót vált az emberekkel, csak úgy indul a kertészethez a táskát légteleníteni...

Sehogy sem értem. Légteleníteni? Most már rajtam nevetnek. Az üzemegység-vezető törli homlokáról az esőcseppeket, meg a nevetéstől kibuggyanó könnyeket:

— Ha az üres táskát megtömik zöldpaprikával, akkor az a táská légtelenítve van.

Hangosan nevet, aztán legyint, tréfának szája ezt a dolgot:

— Nem engedik be otthon, ha nincs légtelenítve a táská — mondja, de már jelzi, másról van szó, nem erről a helyzetről. — Tényleg volt nemrég nálunk egy öregember Patvarcon, aki ha féltéglát, ha cső kukoricát, vagy vasdarabot, de hazamöndben mindig tett valamit a táskába, mert ha üres kézzel ment, a felesége be sem engedte a kapun.

Mikor eláll az eső, elül a tréfa, kacagás, egy brigádvezetőtől érdeklődöm, hogy is áll ez a légtelenítési dolog? Elkomorodik a kérdésre, sokára válaszol, meggondoltan, nehézkesen:

— Nem szokás ez itt nálunk. Egyáltalán nem! Ha mégis akad egy-két kivétel, aki azt gondolja, megengedheti magának, hogy ezt-azt elvigyen, hiszen igazán apróságról van szó, pár szem gyümölcs, zöldség, az nagyon téved. Egy tüt sem engedhet meg magának senki! Mert az demoralizáló hatású, ha az emberek látják, akik maguk a világ összes kincséért sem nválnának hozzá semmihez rossz szándékkal. Márpedig látják! Tréfával ütök el az ilyen nevetéses kivétel kapzsóságát, holott szólni kéne, de az az

igazság, én is inkább hallgatok és nevetek az ilyen szerencsétleneken...

A községi tanácson megtudom, hogy bár 1974-ben 23 esetben tárgyaltak tulajdon elleni szabálysértési ügyet, többségüket a termelőszövetkezet feljelentésére, az elkövetők között jószerivel nem akadtak órhalmiak, a szomszéd falvakból fagallyat szedő, burgonyát, kukoricát böngésző cigány lakosok ellen folyt az eljárás.

A körzeti megbízott rendőr készségesen nyilatkozik bizonytalan kérdéseimre, hogyan is viszonyulnak az órhalmiak a közös tulajdonhoz, a társadalmi tulajdont megkárosítókhöz.

— Itt, ebben a faluban, ha előfordulnának is ilyen ügyek, az egész közösség elítélné, megvetné azt, aki lopásra vetemedik. Szóval, nem fordulnak elő lopások, amelyeknek órhalmi elkövetői lennének! Két és fél éve vagyok a községben, egy-két bűncselekmény adódott ez alatt és néhány közlekedésrendészeti kihágás, de lopás, mezei lopás nincs. Eleve más beállítottságúak itt az emberek; gazdagok, az anyagi jólét, a becsületes munka melletti gyarapodás nem szül indokot a lopásra. Az emberek között kialakult versengésben: kinek van többje, nem képzelhető el, hogy valaki lopna, az összetartó nép egykötőre kiközösítené, lehetlenné tenné...

Minél jobban megismerem Órhalom községet, minél több embert ismerek személyesen, annál jobban örülök, ha a faluról olyasmit tudok meg, ami más paraszti közösséggel szemben kivételes erény. Abban a faluban, ahol én gyerekként éltem, az volt a tipikus, hogy még csak különösebben meg sem ítélték egymást az emberek egy-két cső kukorica letöréséért, szekéredékba dobásáért, villányi lucerna tehének elé dobásáért, dinnyelopásért, vagy később azért, ha a tészből ki-ki saját félelmétől, gátlásaitól korlátozottan többet-kevesebbet vitt haza illegálisan. Úgyes, azt mondták az olyan emberre, aki többet vitt, mafla, mutattak ujjal az olyanra, aki egyáltalán nem nyúlt a közőshöz. Emlékszem a „téeszmiatyánk” keménységére is másfél évtizednyi közelmúltból...: a téeszvagonon kincs, aki nem lop, annak nincs!

— Órhalomban egy jól szervezett, korszerű közös gazdaság, az általános gyarapodás, úgy látszik, egyszer s mindenkorra képtelenséggé tette a „légtelenítési” ügyeket — becsülem lelkendezve felfedezésemet egy nyugdíjas öregembernek.

Egy ingázó mindennapjai

Október közepén kezdtem az ingázást. A lehető legrosszabb időben lettem tagja annak a több mint egymillió ember számláló rétegnek — ez a szám azt jelenti, hogy minden ötödik kereső ide tartozik —, amelynek munkahelye és lakóhelye, sajnálatos módon, nem esik egybe. S hogy az ingázás valóban életformává válik vagy válhat, azt másfél év alatt saját tapasztalataim alapján is láthattam.

Egyes felmérések szerint az ingázó férfiak napi 11 órát töltenek kereső tevékenységgel (a nőknél ez csak 10,1 óra), ami egyúttal azt jelenti, hogy az egyéb élettevékenységre fordítható idejük jelentősen lecsökken. Elsősorban a pihenésé és a szórakozásé, művelődésé.

Az ingázás társadalmi probléma, melynek körülményeit, helyzetét s jövőjét szakcikkek százai vizsgálták és vizsgálják. Ezekből az írásokból több érdekesség

Kinevet. Azt mondja, Órhalomban mindig is szorgalmas, becsületes volt a nép, itt a szükség nemigen kényszerített lopásra senkit a téesz megszervezése előtt sem. Neki sem tudok komolyan ellentmondani, bár nem egy képviselő-testületi vitáról olvastam egykori jegyzőkönyvekből, ahol arról folyt a szó, hogy az órhalmi mezőőröket — rendszerint három volt — fegyverrel szereljék fel az elharapódzó lopások ellen, mert az országút mellett fekvő burgonya-, káposztaföldeken sok kárt okoznak helyi és átutazó tolvajok...

A hetvenes évek derekán (1973—75.)

A hetvenes évek közepére a mezőgazdasági termelőszövetkezetek mint szocialista nagyüzemek, országszerte megszilárdultak, mint termelési szervezetek általában a termelőerők fejlesztésének megfelelő keretei. Az Órhalmi Hazafias Népfront Termelőszövetkezet másfél évtizedes fejlődése egyértelműen igazolja, bizonyítja ezt. A szövetkezet termelésében egyre hatékonyabban alkalmazzák a hetvenes évek közepére a mezőgazdasági művelés legkorszerűbb módszereit, a tudományos technikai haladás legújabb eredményeit. A párt agrárpolitikájának szellemében a szövetkezet szervezők az volt a cél, hogy jobban éljen a korszerű gazdálkodási rendszerbe tömörülő parasztság, hogy a termelés növekedési üteme gyorsuljon meg, zárkózzon fel a szocialista ipar fejlődéséhez. Órhalomban — noha az 1970. január 1-el bekövetkezett egyesülés éreztette hatását — az 1970-es évek közepére alapvetően megváltoztak a termelőszövetkezeti tagok munka- és életkörülményei. A lelkiismeretes munka után olyan jövedelemben részesültek a termelőszövetkezet tagjai, hogy magasabb szinten szervezhetik meg életüket. Egészségesen élnek, jól öltözködnek, több tartós fogyasztási cikket vásárolnak a téesz tagjai, mint valaha is a község története során. A falu képe úgy újul meg, hogy a mutatók házakban lassan változás jelei mutatkoznak a megszenvedett régi életnormákban, értékrendben is.

Alapvetően megváltozott a földeken végzett munka jellege. A korábbi hagyományos paraszti munka elemeiben a fizikai munka nagy aránya volt a jellemző (kaszálás, kapálás, csérlés stb.). a hetvenes évek közepén olyan fokú Órhalomban a mezőgazdasági termelést kiszolgáló géprendszerek szerepe, hogy a tényleges fizikai erőráfordítás jelentős arányban csökken.

Erdős István

olvasható ki. Már ezelőtt tíz évvel megírták, a bejárás több évtizedes távlatban is megmarad, sőt bizonyos százalékig még növekedni is fog; az is tisztázódott, hogy a bejáró életmód elsősorban gazdasági-társadalmi probléma, megoldásának egyetlen módja a társadalmi összefogás, az irányított iparfejlesztés, ipartelepítés. Tekintve, hogy a bejárók csaknem kilencven százaléka fizikai munkás, igaznak kell tartanunk azt a megállapítást is, „hogy a magyar munkásosztály helyzetének javítása elválaszthatatlan az ingázó dolgozók sorsától, jövőjétől”.

Igy hát én is beléptem ebbe a hatalmas seregbe, és lettek gondjaik — még ha rövid időre is — sorsom mindennapos kísérői.

S hogy miért is volt rossz októberben kezdeni? Aki egy keveset is járt már így munkahelyre, az tudja, ilyenkor sötétben indul az ember és sötétben érkezik haza. Úgy érzi, mintha a teljes napja elveszett volna, még az a maradék kis szabad

ideje is kevesebbnek tűnik. A korai felkelés, az út az állomásra, a ködös, nyirkos idő, a felhajtott gallér mögé is besurranó eső úgy elkedvetlenítik az embert, hogy csak a legnagyobb lelkierővel bírja magát feltornászni az állomáson veszteglő kosiba. Este pedig alig várja már, hogy minél előbb ágyba kerüljön, s észre sem veszi, mint szaladnak el napjai anélkül, hogy a családjával vagy éppen otthoni munkáival törődni tudna. Ez a állapot az első időkben. Később a bosszúság, a méreg monoton megszokássá, egykedvűséggé változik, s valami nagyon különleges eseménynek kell történnie, hogy az ember felriadjon a tunyaságból.

Jómagam nagy nekibuzdulással indultam mindennapos utaimra. Mennyi mindent fogok én olvasni, végre pótolhatom az elmaradt olvasmányokat — gondoltam, s már az első reggel kényelmesen leülve a helyemre, felkapcsoltam a világítást, észre sem vettem a rosszálló pillantásokat és olvasni kezdtem. Miután egy fél óra múlva felébredtem, a könyvem még mindig ott volt nyitva, mint a vonat induló rándulásakor. Most már nem aludtam el újra, végigolvastam a hátralevő utat Pestig. Másnap ugyanez játszódott le, harmadnap is. És így tovább — de napról napra rövidülő olvasási idővel. Az olyannyira tervezett olvasásból nem lett más, mint az éjszakát pótoló, meg-megzavart, kába alvás. Hiába burkolóztam a kabátom mélyére, a zaj, az ajtócsapkodás, az utazás lármái fel-felriasztottak, s az elmaradt irodalmi élmények pótlásáról egy időre lemondtam.

Egy esztendeig vergődtem így reggelente az ébrenlét-alvás harcában, de képtelen voltam megszokni a korai kelést. Ekkor gondoltam arra, hogy ha én nem is tudok zavartalanul olvasni, néztek körül, vajon az útitársaim hogyan bírják reggel és este az utazást. Egyre voltam csak kíváncsi: olvasnak-e a vonaton, s ha igen, akkor mit, a velem utazók.

Kidolgoztam magamban a „vizsgálat” szempontjait. Mindig csak egy üléspár, illetve fülke utasait néztem — ez nyolc ember —, mert így tudtam megszólítás nélkül megállapítani az olvasmány címét. (Ez az esetek döntő többségében sikerült, de néha csak igen bonyolult helyezkedések segítségével.) Az utasok száma persze jóval több volt, mint nyolc, hiszen egyrészt cserélődtek, másrészt alig-alig fordult elő, hogy ne álltak volna még az ülések között is. Ilyenkor az álló utas és a csere is szerepelt a statisztikámban. Így vizsgáltam ötven napon át, ami az oda-vissza utazás jóvoltából száz adatfelvételt jelent.

Hogy kikkel utaztam? Szinte minden osztály és réteg képviselve volt. Diákok, munkások, hivatalnokok, pedagógusok, vasutasok, kofák, mérnökök, katonatisztek stb. Életkoruk az óvodástól az aggastyánig váltakozott. Voltak közöttünk újoncok, mint én, voltak akik már 2—3 éve csináltak nap mint nap, s volt „felső tizezer”, akiknek tagjai 10—15 éve nyújtott műszakban dolgoznak. Volt időm megismerni őket, mert döntő többségében mindennap azonos útitársaim voltak.

A vizsgált időszakban 1040 emberrel utaztam együtt. A napi legkevesebb kettő (szombati napon), a legtöbb 26 utas volt: az átlag szerint (kerekítve) naponta huszonegy embert figyelhettem meg. 1040 utasból 294 olvasott. Ez azt jelenti, hogy a napi huszonegy utas közül hozzávetőleg 6 olvasott, ami nem sok. Az utazási idő egy óra húsz perc, az utasok nagy része végigutazta a hatvan kilométert, így tehát idejük nagy részét nem használták olvasásra. De vajon miért nem?

A szakirodalom szinte egyértelműen a MÁV-ot hibáztatja, miszerint a zsúfoltság, a gyenge világítás, az elhanyagoltság, a fűtési zavarok — tehát általában a kulturált utazási feltételek hiánya — lenne az olvasás akadálya. Véleményem és tapasztalatom szerint napról napra kevésbé lehet a MÁV-ban keresni a nem-olvasás okát. Az utazás körülményei ugyanis javultak; egyre több a jól megvilágított, a rendszeresen tisztán tartott kocsis stb. Ha valamire panasz lehet, az a késés; bár ha rosszmájú lennék, azt mondanám, hogy az utazási idő meghosszabbodása az olvasás szempontjából éppen hogy előnyös!

Akkor hát mi lehet az ok? Nagyon sok apró tényezőt lehet felsorolni. A korai ébredés, az álmoság elveszi az ember kedvét a hajnali olvasástól, inkább mintegy „rátesz” még egy kicsit a félbeszakadt éjszakai nyugalomra. A koránkelő embernek nemcsak a szellemi frissesége akadozik, hanem a fizikai is. Megállapították, hogy a tizenöt kilométernél többet ingázók érverése munkakezdés előtt 100 fölött van, tehát gyakorlatilag már fáradtan kezdik a munkát.

Sokaknak a vonat rázkódása, a gyakori fékezés teszi lehetetlenné az olvasást.

De térjünk vissza az olvasási vizsgálatra. A 294 olvasó közül 261 egyféle

olvasnivalót vett a kezébe, 29 kettőt és 4 háromfelét egy-egy alkalommal. Könyvet 91-en, folyóiratot 229-en olvastak. A főlös szám abból adódik, hogy volt aki könyvet is, újságot is olvasott egymás után.

A folyóiratok közül a 229 utas 39 féle újságot olvasott. A legtöbben (151) napi és hetilapot, 42-en Képes Újságot, 17-en ismeretterjesztő folyóiratot, 9-en irodalmi-művészeti és 11-en vegyes folyóiratokat olvastak.

A leggyakrabban olvasott tíz újság sorrendje a következő: Esti Hírlap (98 olvasó), Lúdas Matyi (21), Népsport (12), Népszabadság (11), Magyar Ifjúság (11), Füles (7), Hétfői Hírek (6), Rakéta (5). Élet és Tudomány (4), Magyar Hírlap (4).

Úgy vélem, az Esti Hírlap első helye egyértelmű. (Az utas, ha akarná, sem tudná kikerülni a rikkancsokat, s veszi meg tőlük a tartalmában, stílusában „legutazásibb” napilapot.) A többi folyóirat sorrendje is érthető, tükrözi azt a tapasztalatot, hogy az utazásra a kevés szellemi erőfeszítést igénylő újságok a legalkalmasabbak. Na és azok, amelyekben a kép, a rajz aránya nagyobb, mint a szövegé. Az ismeretterjesztő folyóiratok között szerepelt még az Univerzum, Delta, Autó-Motor, Lobogó, Rádiótechnika, Ezeremester. Egy-egy fős olvasottsággal szerepel az Új Írás, Köznevelés, Állam és Igazgatás. A 39 féle újság-folyóirat között gyakorlatilag ritka, különleges folyóiratot egyetlenegy sem láttam, hacsak annak nem számít egy Burda, amit egy jól öltözött diáklány lapozgatott nagy buzgalommal.

A könyvek megoszlását vizsgálva is sok érdekességre bukkanhatunk. Utastársaim összesen 91 könyvet olvastak. Ezek megoszlása: szépirodalom (31), szak- és ismeretterjesztő (8), tankönyv (24), ponyva (4), egyéb (5), kideríthetetlen (19).

A tankönyvek között minden volt: általános és középiskolai, valamint egyetemi tankönyvek, nyelvkönyvek stb. Ez utóbbiak között francia, német, orosz, angol nyelvkönyvet láttam, amelyek számban közel a felét tették ki ennek a csoportnak.

A szak- és ismeretterjesztő irodalom kétségkívül csekély számú. Olyannyira, hogy különösebb helyet nem foglal el, ha mind a nyolcnak leírom a címét: Öveges: A fegyverek fizikája, Kardos: Általános pszichológia, Operák könyve, Küzdelem a tengerekért, Guerin: A szürke tábornok, ALGOL 68, KRESZ-könyv, A cseresznyefa ága (útírási). Úgy látszik, a szakmai önképzésre alkalmatlan a vonat.

Ami a szépirodalmat illeti, a kép igen változatos. Sorrendet felállítani nem lehetett, hiszen egyetlen író kivételével mindenki csak egy művel volt jelen. Ez az író Hemingway. Olvasott művei: Akiért a harang szól, Öreg halász és a tenger, Fiesta. A többiek listája igen tarka. A klasszikusok között Hemingway-n kívül ott találjuk Maupassant-t, Thomas Mannt, Villont, Tamási Áront, Móricz Zsigmondot és Németh Lászlót. A lektűr között szerepel Dallos, Rejtő, Feval, Carr, Charrier.

A mai magyar irodalmat Mándy Iván, Palotai Boris és Moldova György képviselte, míg a kortárs külföldiek között egyedül Norman Mailer az egyetlen „márkás” név.

Érdeemes még egy pillanatig időzni itt. A hagyományos magyar írói (kedveltségi) rangsor jelentős alakjai nem szerepeltek az olvasott könyvek között. Hiányzott Berkesi, Szilvási, Passuth, de ugyancsak hiányzott Jókai, Mikszáth és Gárdonyi is.

Ismétlem: nem állt szándékomban tudományos szintű kutatást végezni, éppen csak a felszínén karcoltam meg ezt a kérdést, amely még így is sok érdekességgel járt, bár sem az eredmények, sem a módszerek nem engedhetik meg a komolyabb következtetések levonását. Talán csak annyit, érdekes területe ez az olvasási kultúrának, s mint ilyen, eddig még felátatlan, noha az olvasásszociológia alaposabb nekikészülődés után jelentős tapasztalatokat deríthetne fel, hogy megrajzolhassuk a bejáró dolgozók olvasási kultúrájának teljes képét.

Salgói D. Mihály

Búcsú Chaplintól

Az igazság az, hogy én először a hatvanas évek második felében búcsúztam el Charles Chaplintól, amikor külföldön megtekinttem *A hongkongi grófnő* című alkotását. Most már elmondhatjuk, hogy ez a film volt a hatyúdala, de akkor még nagy tervek foglalkoztatták. Forgatókönyvekkel bíbelődött és szeretett volna megint a kamera mögé állni.

Mindig nagyrabecsültem a zseniális rendezőszíniész művészetét, márcsak azért is, mert filmzisémet részben Chaplin-remek formálták, *A hongkongi hercegnő* azonban nagyon elkésztett. Buta komédia volt, szakállas ötletekkel, poros beállításokkal — az egész részleteiben és egészében, az ódivatúság szellemét árasztotta magából. Ahogy ez efféle produktumok esetében lenni szokott, a kitudó színészek sem tudták megmenteni az elszüllyedt hajót (Sophia Loren és Marlon Brando mellett — egy epizódszerepben, tengeribeteg pincéreként — a mester alakja is felvillant néhány pillanatra).

Tudom, kegyetlen dolog ez (mentségemre szolgáljon viszont, hogy őszintén bevallom): én akkor „leírtam” magamban Charlie Chaplint. Így gondolkoztam: a művész lassan nyolcvan körül jár, csodák nincsenek. Ebben a korban nehéz megújulni. A pálya gyakorlatilag véget ért. Jobb lenne, ha az életében fiatalon klasszikussá vált alkotó megbékélne a gondolattal, hogy utolsó percig lehetetlen dolgozni. *A hongkongi grófnő* és az ehhez hasonló csacskaságok árnyékot vehetnek a mestermunkákra, az *Aranylázra*, a *Nagyvárosi fényekre*, *A diktátorra* is. Agyó, Charlie!

Úgy alakultak a dolgok, hogy Chaplin valóban nem rendezett több filmet az egyértelműen balsikerűnek titulált szalonvígjáték után. Időnként hallani lehetett róla: a dolgos élet utáni pihenés évelt élte. Önéletírása nem keltett szenzációt. (Talán azért, mert a botránykő-memoárok idején több kulisszavagy hálószoatitkot vártak tőle, de az is lehet, hogy csak amiatt, mert Chaplin sorának fordulatait — hála a különféle kiadványoknak — számos érdeklődő részletekbe menően ismerte). Aztán jöttek a felújítások:

Európa és Amerika megint Charlie Chaplin nevével lett hangos. Az egészségileg rohamosan hanyatló művész aggastyánként még kiténtetéseket is betakaríthatott. Egykori üldözői — vagy inkább azok örökösei — látványosan megkövették. Családi harmóniájáról legendák keringtek: ő aztán tényleg kiegyensúlyozott békességben készülhetett az elmúlásra.

Most, hogy megérkezett Charles Chaplin halálhíre, valóban el kell búcsúzni minden idők egyik legnagyobb filmalkotójától.

Rossellini, a neorealizmus egyik megteremtője váratlanul, hirtelenül távozott (előző héten a cannes-i fesztivál zsürielnöki teendőit látta el, s hazájába visszautazván érte a halál): a nekrológok szerzői nem készültek fel a kényszerű feladatra. Pier Paolo Pasolini, az olaszok fenegyereke zavaros gyilkossági história áldozata lett, különben is alkotóereje teljében volt, ebben az esetben is nehéz lehetett gyorsmérleget készíteni. Charles Chaplin elhunyt a ezzel szemben nem érte meglepetésszerűen a filmvilágot. A roppant arányú életmű jelentőségét, tanulságait lényegében már évekkel — sőt: évtizedekkel — ezelőtt meg lehetett határozni.

Alábbi — szubjektív — jegyzeteimben nem a filmtörténeti leckét kívánom felmondani. Lapozzuk fel a lexikonokat, kézikönyveket: mindegyikben olvasható a kerek egészet képező — és újabb adalékokkal immár sohasem bővülő — Chaplin-passzus. Most úgy búcsúzom el Chaplintól, hogy leírom: mit jelentett számomra ő és filmjeinek piramisa — s miképpen látom most a helyét, mikor időben s térben távolodni kezd tőlünk...

★

Az első találkozásra a negyvenes évek második felében került sor. *A diktátort* láttam, alig tizenévesen. Inkább jeleneteket, ötleteket raktároztam el emlékezetemben, mintsem gondolati-eszmei tanulságokat. Nagyon tetszett a kis borbély balett-tánc a járdán (a náccal folytatott mérközést kö-

vetően), halálra nevettem magam a pénz-evés tragikomikus epizódján. Mélységesen elgondolkodtatott az egyik nyitó képsor: parrancs hangzik el — Charlie a sor végén áll. Mindenki „hátrapasszolja” az utasítást. A kismember is követné a példát, csak hogy mögötte már nem áll senki... A hitlerizmus ezekben az években — 1948 lehetett — még mindig lidércnyomást váltott ki az emberekből. A háborús sebek nehezen gyógyulnak. De már gúnyolni lehetett a pojjácaikat, akik le akarták igazni a világot! És már kacagtunk azokon, akikről korábban iszonyatosan rettegtünk!

Ez nek a nagy fegyverténynek a jelentőségét csak most érzem igazán. Kivált, hogy a film készítésének évére pillantok. *A diktátor* ízig-veéig realista szatíra: és 1939-ből való. Tudományos-fantasztikus műnek is nevezhetnénk, hiszen Chaplin látnoki pontossággal megjövendölte benne egy tébolvító gépezet irányítóinak tündöklését és bukását. De nemcsak ezért „alapfilm”. Számomra amiatt is példamutató, hogy bebizonyítja: humorral is lehet ölni. Még ma is megcsik, hogy egyesek szentségtörésnek tartják, ha a rendező komoly dolgokkal viccelődik. Márpedig a fasizmus — komoly dolog. Holott Chaplin nem vaktöltényekkel lövöldözött, hanem élessel. S folyton falál. S mindig neveltségessé teszi Hitlert és szekértolót.

Ma már tudom, hogy *A diktátornak* hibái is vannak. Egyik-másik geg elválk a sztoritól és a befejező szónoklat kissé elnyújtott. A sziporkázóan szellemes megoldások bőségesen kárpótolnak ezekért az esztétikai szeplőpöttyökért.

A diktátort azóta többször is megtekintettem. Ma is kedvenc filmjeim közé sorolom a komédiát, melynek — ha összeállítanák — kiemelt helye lenne a legjobb antifasiszta filmek antológiájában.

★

Chaplinnal a későbbiekben — jó tíz-tizenöt éven át — nem folytathattam az ismerkedést. Az okok ismertek: amerikai filmet nálunk ekkoriban egyáltalán nem vetítettek, s miután felnyíltak a sorompók, a Chaplin-

alkotások forgalmazási jogdíja csillagászati összegekre rúgott. Mesélik, hogy maga Charlie sem volt rossz üzletember, de bizonyosnak látszik: nem ő srófolta fel az árakat, hanem a kereskedelmi cégek, melyek a remekiek fölött disználtak. A művész azt szereti, ha minél többen tekintik meg munkáit, s különben is: Chaplin vagyoni helyzetét egy-két millió már nem változtatta meg lényegesen.

A szűk esztendőkből rávettem magam az elérhető Chaplin-irodalomra. Két kiadványt ma is sűrűn elő szoktam venni, mert érdekes dokumentumok kaptak helyet bennük. Az egyik a francia Sadoul Chaplin életrajza, a másik Örkény István minisztréje. Előbbi — noha szempontjai érezhetően sematikusak és az elemzésben nem mindig érvényesül az ideológiai és esztétikai egység — sűrűn idéz a mestertől és emberközelségre hozza őt az olvasóhoz. Az ars poetica meghatározása egyenesen elbűvölő: „Nem hiszek a technikában, a felvevőgép sétájában a filmesillagok orrlyukai és fülei körül. Hiszek a mozdulatokban. Hiszek a stílusban.” Az Örkény-füzet ismertető címlal íródott, ám ez is tartalmaz néhány beszédes adalékot. Érdemes idézni például abból a beszédből, melyet Chaplin 1954-ben mondott a Nemzetközi Békedíj átvételkor: „Szüntessük meg magunk körül... a kétségbeesés és gyilkos légkört, igyekezzünk kölcsönösen megérteni egymás problémáit, mert egy újabb világháborúban senki számára nem terem győzelem. Ezért arra kell fordítanunk minden erőnket, hogy visszatérjünk ahhoz, ami egészséges és természetes az emberben: a jóakarát szelleméhez, amely alapja minden ihletnek, mindannak, ami alkotó. Jó és nemes az életben.

Dolgozzunk mindnyájan a közös célért, a béke dicsőséges korszakáért, melyben minden nemzetre virágzás vár.”

cencháborújában. A MOKEP sorra bemutatta — illetve felújította — a klasszikus értékű alkotásokat. Cikkek, tanulmányok légiója vállalkozott az újraértelmezésre. A sír felé haladó Chaplin élőbb lett, mint valaha.

Nekem — a progresszivitás mellett — talán a játékoság nyerte meg leginkább a tetszésemet a színész-rendező műveiben. Chaplin vásznán semmi sem történik véletlenül: a burleszkben és a vígjátékokban lehetetlen improvizációra építeni, a gesztusok és a mozdulatok, a helyzetek és a mondatok mindig pontosan koreografáltak. Az *Aranyláz*, a *Nagyvárosi fények*, a *Cirkusz* és a többi film szituációit egy csillapíthatatlanul jókedvű kobold gombolyítja. A komikum csakúgy patakzik a jelenetekben, de az ötleteknek nincs verejtékszága — s ráadásul mennyi mindent kifejeznek egy életforma, egy magatartás, egy egzisztenciális küzdelem lényegéből! Szavakkal szinte lehetetlen visszaadni a játékoság összetettségét: csak egy-két példát hadd idézzek a chaplini mélység érzékeltetésére. A *Kölyök* kettőse — az utcai üveges meg az elhagyott gyerek — voltaképpen ősrégi trüffel akar boldogulni. A srác betöri az ablakot, patronusa meg felajánlja gyors szolgálatát. Az elcsépejt poén ül, de sajátos báj színezi át a produkciót: a leleményesség, a kiszolgáltatottság, a csakazértis, a kópesség eredeti mutatványát látjuk. A *Modern idők*ben Charlie az utcát rója: éppen nincs mit csinálnia. Felszed egy vörös rongyot — és a háta mögött már menetelnek is a tüntetők. Így kavar bonyodalmat egy botcsinálta forradalmár... Ebben a betétben főleg a kontrasztok ereje és az egymással ellentétes dolgok kapcsolódása a humor-

forrás, bár Chaplin a villanásnyi jelenetben is érzékelteti ok és okozat, szükségszerűség és véletlen dialektikáját.

A játékoság mellett Charlie Chaplin érzelmességét is eleven értéknek, lényeges esztétikai összetevőnek tartom. A csetlő-botló kisember sohasem támad: legfeljebb védekezik. Szinte gépiesen emeli a kalapját, amikor ismerőssel — vagy ismeretlen — találkozik. Vállalja az emóciókat és ez az ágában sincs szégyenkezni amiatt, mert érzékenyül. Segít — méghozzá önzetlenül, számítgatás nélkül — az elesetteknek: sorsársainak. Szeretné magához ölelni a világot. A békeség apostola ő, aki a *diktátor*ban eképpen fogalmazta meg humanista elkötelezettségét: „Katonák, nem vagytok gépek, nem vagytok vágóhídi birkák. Emberek vagytok. Szívetekben él az emberiség szeretete. Ne érezetek gyűlöletet. Csakis azok gyűlölnék, akiket senki sem szeret. Akiket senki sem szeret, és akik torzlelkű emberek... Katonák! Ne harcoljatok a rabszolgaságért! Harcoljatok a szabadságért!”

Végül, de nem utolsósorban: engem mindig lefegyverzett Chaplin sokoldalúsága. A hetvenes évek vége felé elég sok fró-rendező, rendező-operator, színész-rendező stb. tevékenykedik a stúdiókban, a filmtörténet korábbi szakaszaiban azonban még nagyobb volt a munkamegosztás. A mulattatás őriása. Charlie új hagyományt teremtett. Nem elégedett meg azzal, hogy játszott és rendezett: forgatókönyveket is írt, zenét is szerzett a filmjeihez. Tehetségét a filmkészítés minden fázisában kamatoztatta — egymaga tartotta a hátán grandiózus filmépitményeit.

*

Közhelyszámba megy, bár abszolút igazság: a filmművészetnek a legkülönbözőbb korú, felfogású, érdeklődésű, felkészültségű nézők sorához kell szólnia. A filmféleségek és műfajok differenciálódása eléggé megosztja a publikumot: egyszerre, azonos időben „megcélozni” minden közönségréteget úgy szólván lehetetlen.

Chaplinnek ez a lehetetlen is sikerült. A *Cirkuszt* élvezzi az is, aki utálja a manézs világot. A *diktátor* robbanó ötletfüzére a gyerekeket harsány kacajra készíti, az elmélyülésre hajlamos értelmiségi észreveszi a bohóckodás mélyén rejlő filozófiai tartalmat. Az *Aranyláz* a „milyen szép lenne” meséjét a kapitalista verseny lényegéről szóló példázattal fűszerezi — tehát a kisiknek és a nagyoknak egyaránt tartalmas szellemi táplálékkal szolgál.

„Művészi”, „kommersz”: nem túlságosan szeretem ezeket a jelzőket, hacsak lehet, elkerülöm használatukat. Chaplinre mindkét címke, mindkét minősítés alkalmazható. Művészi filmeket készített és a nézők tudottak a moziba, mikor alkotásait vetítették (vagyis kommersz-jellegű komédiákat forgattott).

A film országútja széles. Charlie Chaplin szinte minden ösvényt bejárt.

*

Szinte ijedten pillantok jegyzetem címe fölé: Búcsú Chaplintól. De hiszen én mégsem akarok búcsúzni tőle! És nyilván mások, a filmművészet igazi barátai sem akarnak!

Charlie Chaplin életének filmje nem pereget tovább. De a művei útítársaink maradnak. Gazdag öröksége az egyetemes kultúra értékes kincse.

A búcsú tehát jelképes. Chaplin kirekeszthetetlen a fejlődés folyamatából: velünk volt eddig, ezután is velünk marad.

Veress József

Balázs János:

Eccettel és írónnal

1. *Az életrajz.* Vannak öregemberek, akikről — a megélt életsors látható jegyeiből — valóságos életbölcselet olvasható le. S az sem kétséges, ha megszólalnak, bizonyos, hogy valami végleges és megfellebbezhetetlent mondanak a világ dolgairól. Nem öregkoruknál, hanem született szellemi hajlandóságuknál fogva, végsőikig individuálisak. Sztoikus kizökkenthetetlenséggel szemlélik a világot. Újat, megelégető, olyat aminek ne lenne meghatározható helye gondolkodásukban, aligha sodor eléjük az élet hordalékos árja. Az embert és vívmányait, zavaros történelmét és bizonytalan jövőjét nem sokra tartják. Olykor már-már olyannak tűnnek, mint akik évtizedeket szántak bizonyos keleti filozófiák tanulmányozására. Teljességgel felülemelkedtek személyes életük esetlegességein, és idegenként tekintenek önmagukra. Megjelölt emberek ők, akiknek — ki tudja, hol? — késik és késik a megváltás. Annyiuknak nem is lesz része benne soha. Sivár, üres, elhagyatott, meddő teremtményekként múlnak ki.

Nem kétséges, hogy Balázs János is közéjük tartozhatott volna. Sorsa mégis annak a hitünknek a táplálója, hogy semmilyen emberi érték nem oszlik szét maradéktalanul, mielőtt egyáltalán napvilágra kerülhetne és megtestesülhetne. Balázs János kötetet bevezető önéletírása akárha a csüggettegek biztatására íródott volna: még az olyan mélységes mélyben leélt élet is, mint az övé volt, nyomot hagy a világban. Született tehetsége (helyénvaló, nem túlzó szó) nem enyészett el, hamut sem hagyva maga után. Képek százai örözik nyomát. Képek, amelyek egyben valamelyest cáfolatai is Balázs János életbölcseletének. Úgy tartotta — amint az önéletírásában olvasható —, hogy az életben több a gyűlölet, kevesebb a szeretet, több a megvetés, kevesebb az egymáshoz való közeledés, a megértésre való törekvés. Mégis, ebből az elégtelen szeretetből, elégtelen egymás iránti törődésből megkapott annyit, amennyi felszabadította tehetségét. Barátai, a cigánytelep értelmesebb fiataljai — akik közül egyet gyakran említ név szerint is: Zoltánt — feltámasztják benne az eltemetett festőt. Az utószó névtelenül megemlékezik egy építész-grafikusról is, akinek végül a felfedezés köszönhető. Írjuk le az ő nevét is: Szatmári Béláról van szó. Mert az ismeretlen zoltánok, a névtelenül, utalásszerűen is alig említett szatmári belák végül is a világ elenyészőnek tudott jobbik hányadát képviselik, akik nélkül minden rendű és rangú Balázs Jánosok nyomtalanul tűnnének el a nemlétbe.

2. *A versek.* Aligha tévedek, ha azt állítom. Balázs János valószínűleg minden szerkesztőtől visszakarta volna a költeményeit. Elsősorban a kezdetleges verstechnika miatt. Mégis, egy-egy gondolat frapáns, tömör képi megfogalmazása gyakran túlmutat költészete dokumentumérté-

(Folytatás a 21. oldalon.)

Veres János

Két fa

Éjféli kakasszókor
megállok ablakodnál,
az erdő Krúdy-könyvvé
válna, ha kihajolnál.

Ködarc az üveg mögött:
vankosod, álmod öre;
a harangnyelv se buzdít,
hogy öltözz ünneplőbe.

Elszántan megtámadna
— tudom —, ha beljebb mennék,
az elkötött ebeknél
ádázabb értetlenség.

Mint kertek alján bűvó
éhes kenyérbetyárok:
tussal leöntött tájkép
közepén állok, várok.

Némák a korhadt fejfák,
most is úgy járok, mint rég,
a fukar tornácos ház
ma sem mutatja kincsét.

Udvarotokban senki,
csak két sötét, kopár fa:
két görcsbe bénult ember
égre-ragasztott árnya.

Igaz, unalmas látvány,
nézz rájuk mégis néha,
kigúnyolt végzeteket
példáz itt ez a két fa,

Közel élnek egymáshoz —
egymáshoz mégsem érnek,
s csonkká rágják majd őket
az ösgyík-fogú évek.

Boldog — mert veled lehet —
az ágy, az ajtó, asztal,
én elmegyek, mert csupán
a hideg sár marasztal.

Rikató képzeletem
— bár gépek közt születtem —
viasz-virágból fonott
koszorút hagy fejednél.

Árpszín hajad nyoma
nem ékesíti mellem,
mentő amulett nélkül
megyek vad szelek ellen.

Egy madár részvétet kiált

Hajnakra dél jött, napra éj,
kietlenség leng szívem táján.
Leint egy bokor: ne beszélj!
Merev az arcom, mint a márvány.

Két fogsorom már összezárt
satu — nem kérek földi jóból,
várom a ponttevő halált,
arzént harap, ki belémkóstol.

Egy madár részvétet kiált,
de nem kell már a segítsége:
bolygó híve im rátalált
az okok rejtett gyökerére.

Szemembe húzom kalapom,
alóla szemem kifehérlük.
Élek, mint hal a szárazon.
Bajomat csak a felhők értik.

Mola György

VASARELY-KOCKÁS POSZTER MÉG ABBÓL AZ ÉVJÁ- RATBÓL, AMIKOR A MESTER MAGA, S NEM A KOM- PUTER DOBTA KI A LEHETSÉGES VARIÁCIÓT

Szabó Károly (Carl Taylor, Karl Schneider stb., tetszés szerinti szabadon folytatható), becenevén Zozó, 16 éves lakos hazafelé tartott a gimnáziumból.

Hazaérve papírgyári szolgálati lakásukba, az íróasztalhoz ült, bekapcsolta magnóját. Felállt az asztal mellől, elővett egy agyonfoltozott farmernadrágot, egy erősen használt borítójú Van Morris-lemeszt és egy színes fotót, amely féltelmetlen, farmernadrágos lányt ábrázolt. A szuper-fixet nylonba töltötte. Az ablakhoz ment, kifelé bámult. Hirtelen az asztalon álló naptárhoz lépett, visszalapozott két oldalt és kitépte. A nyílont a szája elé tette. Az ágy szélére ült, vigyázott, hogy a zacskó nyílását csak ritkán engedje el. A levegőtől felduzzadó és összelapuló nyílont a könyöke alá szorította, hogy ne zavarja a látásban. Az ágy szélére kirakott tárgyakat nézte.

*

Károly kockáról kockára lépked az Üzem utca keskeny kövezetén. Ez a négyzetes lapokból összerakott betonsáv az egyetlen száraz hely, körös-körül sárrá áll össze a por. Még mindig csöpög az eső. Károly orra most kezd szabadulni a vasúti aluljáróban megrekedt szarszagtól. Érezni kezdi a folyóról idesorodó, és az izapos sárban megfészkelő hal- és olajbűzt. A villanydúcok — ki tudja, miért? — vasúttillatú, korhadt faoszlopaira derékmagasságig fröcskölnek a sarat a büfögő hangú, öttonnás teherautók. A Cementgyár olyan, mintha a latyakos utca púposítaná fel a hátát, még a kémény vörös csikozása is maszatossá tűnik.

A túloldali töltésen egy tehervonat robot. Az alatta lévő házban ugat a kutya. Korcs németjuhász. Azt mondják, ha kanos, kidobja deszkaházából a pokrócot és arra fekszik.

A vegyesboltnál Károly meggyorsítja lépteit. Csapzott hajú, fiatal hegesztők söröznek a száraz eresz alatt. Maszkjuk vékony fekete szíjon csúng a nyakukban, szőrös mellüket verdesi.

Károly tart tőle, hogy utána szóljanak és ő nem fogadhatja

el, mert nem tud üvegből inni. Fél, hogy kiröhögik emiatt, de otthon mindig pohárból kell innia, a szódásüveget sem irányíthatja a szájába. Még utazásra is mindig visznek magukkal egy apró műanyag hengerekből összeállítható poharat.

A hegesztők csak megbámulják Károly iskolatáskáját, pepita-kockás zakóját. Az Élesztőgyár előtt dagadt, vörös arcú nővel kerül szembe. Károlynak úgy tűnik, vakon jár, mint egy behemót poloska, mert szeme alig látszik ki húsos arcából.

Károly a sárba lép előre. A nedves massa átcsap leértékelt, barna cipőjén, utat keres zoknijához, a stoppolás laza szálain áttörve bőrre lehel.

— A csuda vigye el! — bosszankodik undorodva Károly, de nem mer cifrában káromkodni, hátha meghallja valaki, és olyan gyorsan terjednek a hírek az utcában.

„Ha ő is a szélére húzódik a nagy tehénvalagával, talán nem is kell a sárban gyalogolnom. Milyen hülye vagyok, mekkora dinnye!” gondolja diadalmas örömmel, hogy legalább a gondolatait nem kell megrostálnia, lopva mégis hátrakapja a fejét; biztos, ami biztos! A trafik előtt ácsorog, habozik, mielőtt befordulna a Papírgyár kapuján.

Legjobb lenne átbújni az elektromos sorompó alatt, de nem mer, mert az „szabálytalan és tilos”. Két piros terelőkorlát a porta üveglapja elé szorítja. Tudja, hogy ma a kövér Berta néni ül a kalitkában, libegő kék köpenyén a gombok majd szét ugranak, haját kislányosan piros pöttyös kendővel köti le.

— Szervusz Karcsika, nincs semmi baj az iskolában? — kérdezi patkányhangján, mint mindig.

Károly „kezitcsókolom”-ot köszön, amit már a bélyegzőóra előtt meg is bán. Lakóépületükig szidja önmagát, hogy még mindig nem mer „jó napot”-tal köszönni, pedig minden reggel elhatározza. A kétemeletes, vörös vakolású lakótömb körül soha semmi nem változik. A kavicsozott udvaron szőnyegporoló rogyadozik, meg egy pad. Károly gyakran eltöpreng, hogy mit keres itt, hiszen hajszálra olyan, mint a parkban található padok. Csenevész, inas karú fák imádkoznak az ablakok előtt, mintha díszletek lennének egy környezetvédő plakát fotójához. A legszeleső Károlyt műanyag májusfára emlékezteti, néhány hosszú nyloncsik vergődik az ágak tetején, esténként susogva szállnak a szélbe. A fák levelei valamilyen rejtélyes, Károly számára érthetetlen okból sárgák és nem zöldek, mint a szekrény mögül karácsonykor előhalászott műkarácsonyfa plasztik tülevelei. Az ágak között az ablakokból az udvarra hajított és

megakadt papírok is lebegnek. Nem érik el az udvar végében a hatalmas kémény mellett álló szemetes konténert. Ha Károly esténként leviszi a piros vödörben a szemetet, fölnezi a kéményből gomolygó füstbáránnyra és szédül. Labilisnak érzi a kéményt, mintha nem is ahhoz a téglafalhoz dőlné, hanem a kémény teteje valahonnan messziről, meghatározhatatlan helyről nyúlna fölé.

Távolabb a kartonbálák megszurkült dombjai fekszenek, a szél felkarmolja oldalait. Esténként macskák randalíroznak közöttük, néha patkánysikoly is hallatszik onnan.

Károly felmegy a lépcsőn. A fokokban teknők vannak, mint ha finom csiszolóanyaggal lennének felpolírozva. A rozsdás fémkorlát tölgykarfája is ugyanúgy kopik ki, legerősebben a fordulókban.

Károly megáll az ajtó előtt, farzsebében keresi a kulcsot. Mikor szeme hozzászokik a sötéthez, a falon perverz, szőrös deltoidok, igék rajza ugrik elő. Még az utálatos sámlizöld ajtójukon is éktelenkedik egy, a kulcslyuk köré karcolt ábra. A pikkelyes és pattogzó festékű ajtón hatalmas sárgarézt névtábla virít. Az apja nagyon büszke rá, beköltözésük óta havonta lemaratja valamilyen savval, mert „rend a lelke mindennek”.

Károly belép az előszobába, felkattintja a villanykapcsolót. Zakóját a fogastra akasztja, egy pillanatra megáll a homályosodó falitükör előtt, melynek hátáról a foncsor mákszemként pereg le, fintort vág: „én már sokat gondolkodtam ezen előszoktam venni az általános iskolás tablóképet nézegetem az arcomat és megpróbálok észrevenni valamit, bármit amitől olyan az arcom de nem találok semmit nem ugrom ki és nem tűnök el az arcok között ha rámnéz valaki továbbcsiklik a tekintete ezek után dühös leszek kimegyek az előszobába feloltom a villanyt messziről nézem meg magamat nem vagyok magas és alacsony sem alakom arányos nem girnyó és nem kövér normális lépésről lépésre közelítek a tükörhöz már csak az arcomat látom rövid jobbra fésült hajamat koponyám tetején és a fülem fölött talán örökre beleragadtak a víz hullámok amelyeket anyám rendelt a fodrásztól hogy szebb legyen persze ez semmit nem változtatott azon hogy a szálak olyan seszínűek se szokék se barnák utálok a füleim normálisak nem állnak el arcom hosszúkás néhány pattanás ugyan van rajta de mióta naponként borotválkozom ezek is ritkulnak a szám vékony és szintelen mintha átlátszó műanyag edényben tejszínű folyadék lötyögne szemöldököm széke és már csak a szemem marad kék apró fekete vonalakkal átszótt golyó talán kissé szomorú ennyi az egész ezvagyokén”

Károly élesre vasalt iskolai nadrágjában ül az asztala előtt. Differenciálszámítási feladatokat old meg, de a Matematikai Közlöny egyik cikkén jár az esze. A differenciálegyenletek csupán folyamatos jelenségek leírására használhatók, ezzel szemben René Thom matematikus képes megoldani a hirtelen változások és divergenciák kiszámítását is. Háromdimenziós ábrákon jeleníti meg a függvényeket, amelyek prognózisok készítésére is alkalmasnak látszanak. Különös módon katasztrófa-modellnek nevezi őket.

Károlyt csupán a matematika elégíti ki maradéktalanul. A nagy számok törvényszerűségei lenyűgözik.

Az asztalról felemeli a szuper-fixet és bámulja a fémtubust. Csavaros műanyag dugójával egyensúlyoz vele az asztalon, hirtelen elengedi.

„Hát, ilyen egyszerű. Az ember is ilyen tehetetlenül születik a világra. 50—50 % esélye van a tubusnak, hogy bármely szögben dőljön el. Ez a montecarlo-elv. Vajon a cselekvéseink is ilyen esetlegesek?”

Károly végignézi a falon. Ócska, kopott poszterek kapaszkodnak gombostű-karmokkal a rózsaszínűre meszelt, ezüst fantázia-virágmintás falra. Osztálytársaitól származnak a színes versenyautók, naplementék, havas hegycsúcsok, rockzenekarok, feszülő farmeres lányok fotói, annak fejében, hogy örök jogként elsőnek másolhassák le a matematika házi feladatait.

Károly néha még most is észreveszi anyja rosszálló pillantását, ha a falra téved az asszony tekintete. A hatalmas, sötétbarna polírozású szekrény tetején miniüvegek sorakoznak, márkás italokkal, mind sértetlenül. A hajópadló okkersárga. Köny-

nyebb felmosni és az olajfesték olcsóbb, mint a lakk. Nem is illenek a poszterek ehhez a szobához.

A helyiség, ahol Károly kuporog, valójában nem is külön szoba, ezen kell keresztüljárni a szülei szobája felé. A két helyiség között ajtó sincs. A tv úgy áll a másik szobában, hogy Károly is nézhesse az ágyából.

Károly az asztalán ketyegő, piros vekkerre néz. Lehalkítja a rádió erősítőjén keresztül szóló magnót.

A gyárban sikolt a sziréna. Károly az ablakhoz lép. Az emberek kifelé zúdulnak a gyárkapun, egyikük-másikuk hirtelen eltűnik a motozóban.

Szülei együtt tűnnének fel a kerítéssor mellett, elválnának a bélyegzőóra előtt megrekedő munkásoktól. Néhányan irigyen néznének utánuk, hogy könnyű azoknak, akik rögtön haza is érnek.

A férfi és a nő átvágna a ház előtti kavicsos térségen, és ha meglátnák az ablakban, integetnének neki. Apja csak a fejével biccentene. Nagyon egyszerű ruhát hordanának. Amilyet ő is, a fiúk. Az áruházak olcsón kiárusított tucatholmiját. Bordó és pepitakockás nadrágot, öltönyt, ódivatú szabással, nyomott mintás kosztümöt. Narancssárga nyloninget, vagy fehér jersey-pulóvert vasárnaponként mint „ünneplő ruhát”. Fekete és drapp, vastag talpú cipőket, alkalmi áron.

A férfi és a nő egyidősnek látszana. A férfi magasnak, szikárnak tűnne, mint egy vékony cseppkőoszlop. Haja elégett alufólia-szürke, a svájcisapka alatt is kitűnne, hogy gondosan elválasztva hordja frizuráját, minden hajszálnak pontos helye és hossza van. A svájcisapka két számmal nagyobb, a fültőre fekdűne, néha előre-hátra billenne. Az arca kemény, mintha nevetőizmái végleg elernyedtek volna. Ha beszélne, szürkés ajka lassan nyílna meg, elővillannának ezüsfogai. Az üzemben azzal csúfolnák, hogy nem bízik a bankban és megtakarított pénzét ezüsfogakban őrzi, sőt, a jövő évi árrendezésnél áttér az aranyra...

A férfi ilyenkor gyorsan összekapná a száját, zavartan körülnézne és eloldalogna. Soha nem merne visszaszólni, mert félne, hogy újra előbukkanó, csillogó fogai még nevetségesebbé tennék, különben nem jutna eszébe semmi, amivel megfelelően visszavághatna. Tudná, ezek a fiatal szakmunkások megvonnák a vállukat, ha a skorbutról beszélne nekik, amit a hadtáp romlott konzervjein szedett össze. Már nem is botránkozna meg ezen, maradna egy zavart, idegés grimasz, ami végül az arcába vésődik, mint a szemöldöke fölött kimélyült ráncköteg. Azt persze mindenki tudná, hogy ő a gyár egyik legügyesebb kezű szakmunkása. Ha megállna a gép előtt, hogy befogjon a pofába egy munkadarabot és megmutassa a balfácánoknak, hogyan is lehetne leszedni a fölösleges millimétert, szögletes mozgása természetessé válna, még egy-két futó mosolyt is sikerülne elrendezni az arcán, a nehezen mozgó, kiszáradt izmok között. Hangja lágyabb lenne, és amikor elragadná a hév, lekötne a körülötte állók figyelmét. Élvezné a csodáló tekinteteket. Ha végezne a munkával, fázósan összerántaná magán az olajfoltos, foszló aljú munkaköpenyét, elmosolyodna. Ettől a varázs meg is törne, észrevenne néhány félmosolyt a fiatalok arcán, és kitalálná, hogy arra gondolnak, régen élmunkás lehetett. Kezét zsebébe sülyesztené, köhintene, és mintha súlyos gondja lenne, eloldalogna. A gépek között eltűnődne, hogy fiatalon is ilyen volt-e, de nem hinné, különben mivel hódította volna meg a feleségét.

Az akkori fiatalasszony, ugyanis szép volt, és nem is gondolta, hogy itt fog lakni. Egy szombat este fognak megismerkedni, olyan régen, mintha igaz sem lenne majd. A lány varrónő a város egyik legfinomabb, úri szabóságában. Azon a szombat estén együtt fognak táncolni a búcsúban, a lány becsíp majd és hagyja, hogy elcipeljék a multság fénykörén túli sötét rétre. Elég zúrösen megy majd a dolog, mert rá kell jönnie, hogy a partnere is szűz még.

Azután az események fel fognak gyorsulni, a háborút szerencsésen megússzák, és új életet kezdenek. A férfi feleségét is behozza majd a gyárba, és mivel példás dolgozók, megkapják majd a szolgálati lakások egyikét. Gyerekeik csak nagyon későn

és váratlanul fog születni, mikor már azt hiszik, nem is lehetnek szülők. A nő cserében végképp el kell vesztse bőrének feszeségét, sűrű barna haja megritkul, vasárnap délelőttöként maga festi majd újra, mielőtt a cukrászdába mennek fagyaltot vagy gesztenyepürét enni. Alakját nem formálhatja majd újra, így vékony csípője el fog terebélyesedni, melle a hasára fog lógni, amelyen éles csíkok látszanak.

A férfi nem is gondolja, hogy ha mostanában megérinti majd felesége testét, olyan bódítónak és émelyítőnek érzi, mint egy hatalmas, túlérett körtét, amelyre már rájáznak a darazsak.

A nő reumas lesz, visszerek kéklenek az alsó lábszárán, csak a vastag pamutharisnya takarhatja majd el. A férfinak az idegrendszere fog tönkremenni, s az összes többi, időnként kiújuló szervi panaszja az orvosok szerint mind ennek a következménye. A férfi türelmesen végigvárja majd a vizsgálatokat, a laboratórium előtt türelmesen várja a leleteket, és ha az üzem-orvos kiírja betegszabadságra, gondosan tartja magát az utasításokhoz. Ha azt mondják, aludnia kell, aludni fog. Ugyanúgy, ahogy ő is meg fogja követelni, hogy felesége feltétel nélkül rendelje elképzelései alá az életét. Nem gondolnak rá, hogy még ma is alapjában véve úgy fognak élni, mint beköltözésük első hetében. Az asszony fog bevásárolni és a házimunkát végezni. A férfi ezt természetesnek fogja tartani. Mikor először hozza majd haza a fizetését, leteszi a borítékot a konyhaasztalra, és azt fogja mondani, hogy ő adja haza a nagyobb pénzt, tehát itt minden az ő szava szerint történik ezentúl. Az asszony nem szól majd semmit, leszediázásrólazedényeketésselfogja. . .

Ha éppen esne, a férfi kikeresné mindkettőjük munkalapját és lebélyegezné. Elvinné az ernyőt, ő tartaná az asszony fölé is, aki kőverre tömött szatyrot cipelne mindkét kezében. A négy sorban lerakott, csorba élő téglákon jönnének, és ha az asszony néha kibillen az egyensúlyából, a sűrű sárba lépne. A férfi nem szólna semmit, csak rosszállóan csóválná a fejét. Eltűnének a bérház fekete, töredezett máriaüvegű kapuja alatt, anélkül, hogy intenének Károlynak.

A férfi sokáig matatna a biztonsági zárral, mint mindig, most sem találja el elsőre a kulcs tollának helyes irányát. Csukott szájjal káromkodna és sandán a feleségére pislantana. A nő akkor vágna grimaszt, mikor a férfi már eltűnne az előszobában. A férfi csak akkor kezdene hangosan káromkodni, ha a sötétben megbotlana Károlynak az előszoba közepén lerúgott cipőjében.

Az asszony a konyhában kipakolná szatyrából a virágmintás műanyag abrosszal lefedett asztalra a tejet, a kenyeret, a borsókonzervet és a felvágottat.

Ha villanyt gyűjtának az előszobában, árnyékuk úgy vetődne a gézszerű, hímzett függönyre, mint a vetítőlámpára. A függöny ráncai mellett az árnykép eltorzulna, fekete csikként futna a függönytartó alumíniumrúd lekonyult, bal alsó sarka felé.

A kilincs idegesítően csikorogna, mikor benyitnának. Károly megcsókolná őket, a férfi felületlen pillantásokkal körülnézne és becsörtetne a szobájukba. Zakóját fogásra akasztaná és betenné a feketére pácolt diófaszekrénybe. Gyors mozdulattal visszalökné a nehéz ajtót, a naftalinszag mégis betódulna a szobába.

A nő fekete, cicaszem-formájú műanyagkeretes szemüvegét az éjjeli szekrényre tenné. Pongyolába bújna, hasán és mellén összegombolná a foszladozó japán mintákat, középen kilátszana a kombiné rózsaszínű nylonfoltja.

Károly utána menne a konyhába és felülne a tetején zöld, alul fehér hokedlira. Önfelédten hintázna rajta, de meghallaná a hokedli, fedelében tartott cipőkefék és pasztásdobozok csörrenését.

— Mi újság? — próbálná gyorsan elfeledtetni a zajt.

— Semmi — válaszolná a nő kedves hangon, de anélkül, hogy odafigyelne.

Károly morfondírozna:

— Már megtanultam a hétfői leckét is.

— Nagyon jól tetted. Az ember tanuljon előre.

Károly megtorpanna, tétovázva folytatná:

— Mert szeretnék elmenni holnap este diszkóra!

— Hova?

— Tudod, olyan helyre, ahol lemezeket hallgatnak.

— Minek? Azért kaptad a magnót, hogy legyen mit hallgatnod itthon.

— De mindenki megy az osztályból.

— Kérdezd meg édesapádtól!

Károly csak vacsoránál hozná szóba.

— Miféle új bolondéria ez? — böffentené a férfi, fejével intene a nőnek: „kenyeret”!

Károly magyarázni próbálna, de a férfi nem hagyná szóhoz jutni.

— Semmi szükség, hogy tróger legyen belőled, ráérsz még inni, meg a lányok után kujtorogni. Tanuljál, ez a te dolgod!

— De az egész osztályt elengedik! — könyörögne Károly és a torkára ragadó gombócokat nyeltesné.

— Éppen ezért. Elég strici van már így is, én nem ezért dolgozom.

Károly szeretné megkérdezni, hogy miért dolgozik, de apja már felállna az asztaltól, szellentene és eltűnne a szobájában. A víz zubogni kezdene a múlt századi, ormótlan mosogatóba. Károly is kimenne a konyhából, a levéltárcájából előhalászna egy fotót, mely annak a poszternek lenne a másolata, ahol egy lány mosolyog.

— Na, látod? — simogatná meg a képet Károly, az ablakba állítaná, és együtt néznék az éjszakai műszak fényeit.

Károly az ablakon könyököl. Újra felerősíti a magnót. Nyugodtan teheti, tudja, a szülei csak éjfél körül zötyögnek ki a pályaudvarról ide a világ végére, az éjszakai villamossal. Sajnálják a pénzt taxira. Károly kezébe veszi a tollat, ki-be nyomogatja a betétet. A Matematikai Közlönyt bámulja.

Lenyomja a trafik kilincset. „Kezitszókolom. Egy nagy tubus szuper-fixet kérek!”

„Egyedül az biztos, hogy minden a gimiben kezdődött. Addig lejártak ide a barátaim, még a lakótelepről is. Amíg mindnyájan rövid gatyában rohagáltunk, addig nem vettem észre semmit. Csak a gimnáziumban. Emlékszem, anya elhozta a tisztítóból azt a sötétkék öltönyt, ami akkor volt az apámon, mikor összeházasodtak. Alig volt nagy, és engem ez nem érdekelt, annyira izgatottan boldog voltam. Kivasalta a fehér ingemet is, és én felkötöttem a vékony fekete nyakkendőt is, ami ugyancsak az apámé volt, akkor kapta, mikor Kiváló Dolgozó lett. Előző este együtt voltunk a fodrásznál, a fülemről is lenyíratta a hajamat, mert „minden az első benyomáson múlik”.

Szüleim szabadságot vettek ki erre az alkalomra, apám gondosan megborotválkozott, s hármásban indultunk a gimnáziumba, az évnnyitómra. A nagy hőség miatt az udvaron állították fel a kis emelvényt, elé két sorba székeket hordott le a majomszerű gondnok a meghívott hivatalos személyek és az idősebb tanárnők számára. Az egész udvart, mely kosárlabdapálya volt egyébként, patkó alakban vették körül a frissen tatarozott, mégis ódon hatású épületszárnyak. Az udvar nyitott vége egy hegyoldalnak futott, bozotos barackfák kapaszkodtak az elsárgult fű fölött, a hegy tetején egy pezsgőgyáros század közepi családi kriptája fehérlett, mintha kilátó lett volna.

Megkerestük a jövődi osztályomat, szüleim bemutatkoztak a gyomorbeteg külsejű osztályfőnök úrnak. Hátra akartam menni a sor végére, de apám előretuszkolt:

— Állj csak előre, a tanár úr közelébe, jobban is hallok majd ott az igazgató urat!

Akik hallották, teplezetenül vigyorogtak körülöttem, valaki hangosan megszólalt: — Pedál!

Előre mentem és inkább a lányok közé álltam. Ott sem hallottam ugyan semmit, olyan rosszul voltak beállítva a mikrofonok, hogy állandóan összezerjedtek a hangalakkal, de különben is, körülöttem mindenki sutyorgott, még a tanárok is az új tanmenetről vitatkoztak. Az ünnepély után elindultunk felé a majdani osztályunkba. En — egyedül — egy hatalmas csokor rózsával mentem fel a lépcsőn, az osztályfőnök úr mellett. A csokrot édesanyám kezébe akartam nyomni, de azt mondta, hogy vigyem csak, azt én kaptam, és igazán nem kell szégyellni.

Ugyanúgy megmosolyogtak, mint mikor édesanyám a nyakamba borult az igazgató úr beszéde után.

— Édes kisfiam, milyen boldogok vagyunk, hogy taníthatunk és így többre viheted, mint mi. Nem riadunk vissza semmilyen anyagi áldozattól és meglátod, milyen remek lesz, mikor már a ballagásodra jövünk!

Fent, az osztályban nem ült mellém senki.”

— Egészségekre! — kiáltotta hangosan a bajszos tornatanárnő, de csak „ségekre” volt hallható. Ezt így tartotta katonásnak és helyénvalónak.

— Köszönjük! — visszhangzott a válasz és Bajszi szíve mélyén elégedetlen volt ezzel a nyamvadt és girnyó társasággal, akik közül „egyetlen stramm katona sem fog kikerülni”. Kondíciójuk szerint akkor lenne kielégítő, ha csak annyit hallana tőlük; „szönjük”. Ruganyos léptekkel mérte végig a tornaterem szélességét és fejét csóválta, amint az utolsó fiú is eltűnt hangos röhögéssel, bevágta maga mögött az öltöző ajtaját. Azután sipját lóbálva elindult a szertárban berendezett szobájába, mielőtt a zuhanyrózsák sziszegni kezdenek és bentről mutáló kamaszhangok reccsennek fel: — A kurva anyádat, tudod azt... és egymáshoz csapódó testek, vizes pofonok csattanása árasztja el az előteret. A zuhanyozóban többen is álltak egy rózsza alatt, néha valakit kilöktek a mosdók elé.

— Most pedig ünnepélyes ablaknyitás következik! — Harogta Franek, a lányok kedvence, és divatos fürdőnadrágjában a zöldre mázolt ablak felé rohant.

Egy láb pattant ki az egyik zuhanyozó alól és Franek beesett a mosdósor alá.

— Ki volt ez az anyaszomorító állat? — tápázkodott fel, és sántikálva kifelé bicegett.

— Zozó feltöröltette veled a vizet, hogy Sándor néninek ne kelljen olyan sokat takarítania. Így legalább a Bajszi sem fog szívózni, hogy „úgy pacskol a tudóbeteg banda, mintha vízilócsorda lenne” — röhögött kajánul Dodi, akit azért fogott meg ennyire ez a példázat, mert száznolc kilójával ő állt legközelebb a vízilovakhoz.

Franek a fejét csóválta, mint aki nem érti, hogy lehet ilyen baromságot tenni.

— A nők már mind kitódultak a folyosóra, hátha véletlenül betörik a zuhanyozó ablaka... Sajnálod tőlük, Zozó?

Franek méltatlankodva csóválta fejét, összehúzta száját.

Károly nem szólt semmit, bár utálta, ha Zozónak hívták, arra gondolt, hogy apja kimenne, mielőtt felvillanna az ezüst foga. A tócsákon végiggázolva átment az öltözőbe, ahol Dénes az osztály keljfeljancsija a partvisra kötözött tornacipőjével lábnyomokat vezetett végig a plafonon.

A folyosón már türelmetlenül zajongott a következő osztály, lassan kifelé indult az öltözőből mindenki.

Franek félrelökte Károlyt az ajtóból.

— Engedj már, Zozókám! Téged nem várnak a csajok, te ráérsz!

Károly arra gondolt, ha ruhában kellene zuhanyozni, talán nem merne volna elgáncsolni Franekot. Csengetéskor Bajszi patant elő hadonászva.

Károly az íróasztala titkos zugából, a sorba rakott Matematikai Közlönyök mögül előkotor egy cigarettásdobozt meg egy felbontott pálinkásüveget. Lassú, lomha mozdulatokkal kísértél a konyhába, a tűzhelyről leemeli a gyufásdobozt, apja szobájából a hamutartót. Undorítónak találja a fehér, születésnap porcelánedényt, melynek alján festett szarvasok legelésznek egy tisztáson. Naponta hússzor a pofájukba és farukba nyomja a hamus csikket az apja. Károly kinyitja az üveget és meghúzza. Küzd a hányinger ellen, gyomrában tűzlabdává áll össze az alkohol. Két szál gyufát is eltör, mire sikerül meggyújtania a cigarettát. Az első slukk után könnyesre köhögi magát. Később áll a alá fújja a füstöt és a felszálló felhőben mozgatja a fejét, csukott szemmel feláll az ágyra. Először megtorpan, lehajol, hogy kifűzze a cipőjét, utána határozott mozdulatokkal végiglépked sáros talpával a hímzett ágyterítőn. Egy nylontasakba göngyölt farmernadrágot vesz a kezébe, vastag pormázat csap fel, mikor ráfúj, majd az ágyra dobja. Leül, kibontja a zacskót. Kiteríti a foltozott, hatalmas trapézszerű nadrágot, megsimogatja, kezével a fémgombon játszik.

Egy őszi vasárnap délután vette meg Digosztántól, akinek télen is olyan barna a bőre, hogy nyugodtan jelentkezhetne valamelyik napolajreklámhoz fotómodellnek. Ennél is fontosabb azonban, hogy holtbiztos kapcsolatai voltak, bármit megszerzett, rövid időn belül.

A fickó kínált neki egy teljesen újat is, csak hogy Károlynak kevés pénze volt, és ezt is alaposan megforgatva számolta a ficsürképű Digosztán kezébe, aki hanyagul begyűrte a bankjegyeket a mocskos zsebkendője mellé, és átadta a kopott festékű Marlboro-szatyrot.

Károly egy hónapig dolgozott ezért a nadrágért délutánonként egy belvárosi áruházban, ahol a papirokat balázta, kocsira pakolta és eladta a használtárutelepen. Átkozott munka volt a dobozolás, ha elkészült a kocsival, a hátsó kijáraton át az udvarra tolt. Itt mindig színes tömeg kavargott, a kirakatokat nézegették, és keresztül lehetett járni a párhuzamos mellékutára. Négy lépcsőn kellett legurítani a kocsit, ha már sikerült átpréselni az udvar végét lezáró, keskeny vaskapun. Néha át kellett pakolni az egész rakományt, mert elméretezte és a koci nem fért át. Máskor meg nem tudta visszatartani a súlyos járgány, elszabadult a lépcsőn, ráborult az úttestre. A járókelők és báméskodók tömege gyűrűt vont ilyenkor Károly köré, mosolyogva jópofáskodtak. Fél siker volt, ha már tovább jutott innen. A zsinagóga előtt a galambok szétrebbentek az útjából, itt előre gyűjtötte az erejét, hogy az úttesten minél gyorsabban átjusson. A használtcikktelep vezetője jól ismerte, hiszen állandó ügyfélnek számított, és azt állította magáról, hogy a rendszeres szállítóit nem vágja át. A pénz mégis keservesen gyűlt, és Károly állandóan attól rettegett, hogy egyszer véletlenül belebotlik a szüleibe, akiknek mondhatna bármit, értetlenül merednének rá. Csapzottan és mocskosan ért haza, alig maradt már ideje, hogy átszaladjon az öltözőbe lezuhanyozni, átöltözni. Néha csak a mocsok nagyját tudta lemosni magáról, a horpadt fenekű, fehér lavórban, a konyhában.

— Jól van, öcsi, ha kell valami, jelentkezz — veregette meg vállát elégedetten Digosztán és sarkon fordult.

Károly hétfőn elsőnek érkezett a gimnáziumba, még csak a frissen mosott folyosókat szárítgatta a szél. Bement a WC-be, kibújt a pepitakockás nadrágból, köpött egyet. Előhúzta a nyolból a farmert és magára húzta. Pontosan az ő mérete volt, az sem nagyon zavarta, hogy bokája fölött ért véget, valahogy rosszul sikerült lemérnie a magasságát. Hirtelen rémesen magabiztosnak érezte magát, mint akit kicseréltek. Zsebreguggant kézzel, peckesen elsétált a falra szerelt porcelán kagylók előtt.

Zajt hallott, alig maradt ideje, hogy a pepitakockás nadrágját eltüntesse a nyolonszatyorba és az egyik csésze elé álljon.

— Szia Zozó! Mi az ördög, hogy feltörtél... — hőkölt meg az ajtóban Dodó, majd Károly vállára csapott, a fiú a falnak tántorodott a hatalmas mancsból.

— Meg ne mártsd az új szerelést, mert ha jól látom, még be sem volt avatva — gúnyolódott Dodó és pimaszul a legnagyobb folttal szemezett. Károly magabiztoságát kicsit letörte Dodó, de reménykedett, hogy csak rossz kedve van ma a hatalmasra nőtt fiúnak, akiről háta mögött azt sugdosták, hogy az apja egy medve volt, ami könnyen meg is lehet, hiszen az anyja az Állatkertben dolgozott.

Károly az osztályban szándékosan nem ült a padjába, hanem fel-le járkált az osztályban. Igyekezett közönyös képet vágni, de nem sikerült, mert látta, hogy mindenkinek megakadt rajta a szeme. Véletlenül meghallotta, hogy Luca, az osztályban hallgatólagosan legjobb fenekének tartott lány lopva odaszólt háta mögött a barátnőjének.

— Így nincs is olyan kretén feje...

Klári tinisen vigyorgott: — Legközelebb már a híd alá is lemerészkedik...

Károly érezte, hogy vörösödni kezd az arca.

Hirtelen Franek libbent az osztályba. Vadonatúj Levi's-ben, felhajtott csőszárral, hegyes orrú, vékony talpú, rövid, bordó csizmában. A lányok, Lucával az élen, olvadozva bámulták. Franek, mintha észre sem vette volna, a helyére indult. A tanári asztal előtt fedezte fel Károlyon a farmert.

— Gratulálok Zozókám! — rázott vele kezét. — Hol vágják hozzád? Húzzál meleg zoknit, mert huzatot kap a bokád!

Károly a tanítás végén megvárta, míg becsengetnek a tanulószobára, és bement a WC-be.

Az egyik fülkét magára zárta. Lassan lehúzta a cipzárt, kifordította a fémgombot, és kibújt a farmerből. Elővette a táskájában összegyűrődött pepitakockás nadrágot. Tudta, hogy anyja szörnyűlködni fog, hogy lehet ennyire összegyűrni egy frissen vasalt nadrágot a gimnáziumban, ahová tanulni jár az ember.

Károly lassan a földre engedte a nadrágját.

— A kurva életbe, hogy semmi sem sikerül... — ült rá a lehajtott WC-deszkára. Kezébe vette a farmert, nézte a foltokat, „a kurva életbe”, dűnnyögte hangosan és a köveztetre köpte sós könnyét, a pepitakockás nadrág mellé.

Károly a cigarettacsikket elnyomja a szarvasok pofáján, utána kipöcköli az ablakon. Elégedetten szemléli a mozdulatot, már majdnem éppen úgy sikerül neki is, ahogy a pályaudvaron ácsorgó fiúk csinálják. Vagányul és magabiztosan.

Az irodalomórán Dickensről beszélt a tanár, akit Bagoly-nak csúfoltak a kontya miatt. Meghatott, magas hangon mesélt Twist Oliverről, a „szegény, de mélységesen tiszta gyermekhős-ről, aki a korai kapitalizmus embertelen viszonyai között is meg tudta őrizni becsületét.” Olyan határtalan rajongással tudta ecsegtetni a költők és írók legsötétebb ügyeit is, hogy heve mindenkit magával sodort, mint a lavina. Szakmai felkészültségéről csodákat rebegetek, állítólag még Lajos bácsinál is jobban ért az irodalomhoz, pedig a szakállas öreg híres arról, hogy a világirodalom összes jelentős képviselőjéről pontos tudomása van, kapott-e életében szifiliszt, és ha igen, akkor mikor, és a legnagyobb valószínűség szerint kitől.

Bagoly tanár, ilyen közönséges materiális gondokkal kevesebbet törődött, és csak félig számított földön járó embernek. A hétköznapiokból csupán annyit engedett beszívárogni a par-

nasszus tájékán lovagoló gondolatai közé. Amennyit feltétlenül szükségesnek vélt. Noha a tanítványai kissé golyósnak tartották, tisztelték is, mert nem szólt bele magánügyeikbe.

Éppen szemelvényeket olvasott fel könyvből, mikor hangos sziszegésre lett figyelmes:

— Illusztráció: 5!

Csak a kíváncsiság kedvéért kapta föl a szemét, mert azt hitte, valaki külön szorgalomból összegyűjtötte a kor festészetének jellemző reprotit, hogy szemléltesse a tananyagot.

Így teljesen váratlanul érte, hogy felpillantva egy hatalmas, színes szexkép meredt felé, amit az egész osztály hátrafordulva bámult. A leghátsó padban ülő Franek későn kapcsolt, dermedt csöndben csapta össze a lapot és a padba dugta.

— Hozd ki, Franek! — parancsolt rá a tanár, de mert mindenkit a becenevén szólított, minden erélyesség hiányzott a hangjából.

Franek kényszeredett vigyorral elindult az összehajtogatott magazinnal a tanári asztal felé. A lányok cinkosan mosolyogtak rá, hátul Csárli dörögött, hogy ez igazán dedó téma, fölösleges olyan peckesen ballagni.

Franek a tanár felé nyújtotta az újságot, de ő ijedten elrántotta a kezét, féltékenyen maga mellé húzta a szöveggyűjteményt és intett a fiúnak. Franek letette az újságot és helyére ballagott.

Az osztályban kuncogtak és sutyorogtak a tanulók, a tanár mereven nézett maga elé.

Megszólalt a csengő. A tanár felállt és mintha elfeledkezett volna az újságról, kiment a teremből.

Az osztályban előbb visszafojtott, majd hangos kacagás tört ki. Luca rögtön Franek mellett termett: — Isteni voltál!

— Dodó! — húzta el száját Csárli. Farmerjából egy füstszűrős cigarettát kotort elő és a filter előtt kettétörte. A csonkot meggyújtotta és elnyomta a tábla szélén.

— Most gúvadjatok ide!

Ráköpött a csikkre, felpöckölte a plafonra. A tapsot Dodi röhögése szakította meg:

— Ágival smárolt egész délután a híd alatt, azért enyves a pofája...

Mindenki hangosan röhögött, mert jól ismerték a tizenkilenc éves félvér lányt, aki az udvaron focizó fiúk közül gyakran oda-szólt valakinek, hogy jöjjön hátra a barackfák mögé...

Lassan lecsendesedett az osztály, a fiúk Csárli köré ültek a hátsó padra, és a legújabb POP FOTÓ-t nézegették, amit a fiúnak minden hónapban elküldött a nagyanja. Van McCoy Soul Cha-cha-cha diszkólemezeének hirdetését bámulták.

Károly a többiekkel együtt áhitattal bámulta a csodálatosan színes képeket, a mosolygó lányokat a hangstúdiók misztikusnak tűnő keverőpultjait.

Dodó gúnysos dűnnyögése szakította ki a képzelt világból:

— Na, Zozó, csak lopod a látványt mi, hogy legyen mit hencogni a gyáriaknak...

— Érdekes is a fotógrafika?! Sehol sincs a lemez mellett! — vágott vissza Zozó dühösen.

— Honnan tudod?

— Csak bámuljátok a borítót, vitatkoztok, hogy milyen jó lehet a lemez, anélkül, hogy egyetlen hangot is hallottatok volna róla...

— Miért, te talán ismered? — csattant fel Csárli.

Zozó szó nélkül felállt, gúnyosan visszanezített a válla fölött.

— Szerintetek hallotta már? — kérdezte Dodó.

Csárli vállat vont: — Nem tudom, olyan titokzatos pofát vágott...

— Majd én kiszédem belőle — vágódott ki a padból Dodó, és kirohant a folyosóra Károly után. Biztos volt benne, hogy Károly már megszerezte valahogy a lemezt, különben mitől merte volna ekkorára kiengedni a hangját a fiú, akitől megszokták, hogy nincs különálló véleménye és csak ritkán mer bármibe is beleszólni. „Nekem kell elsőként megszerezni”, gondolta, mikor Károlyhoz lépett.

— Nem kell úgy felkapni a vizet, fiú! — csapott barátságosan a vállára. — Honnan a fenéből tudhattam volna, hogy sikerült megszerezned, mikor még Csárliék is csak a borító hirdetését bámulják...

Károly meglepetten hátrafordult. Először szóltak hozzá így a gimnáziumban, először érezte, hogy valaki szorongva néz rá, de fölényével nem tudott mit kezdeni, kényszeredetten elmosolyodott, megrántotta a vállát. Nem akart megszólalni, még élvezni szeretne volna egy kicsit, hogy valaki kíváncsi rá.

— Ugye behozod egyszer, és kölcsönadod?

Dodó olyan kétségbeesett reménykedéssel nézett rá, mintha az élete függne Károly döntésétől. Károlynak Dodó viselkedése egy korabeli képesújság fotóriportját idézte, amit gyermekkorában sokszor bámult borzongva és megdöbbenve, egy karszalagos kivégzőcsoport tisztje előtt meggyötört arcú férfi könyörgött térdenállva, mintha Istenhez fordulna. Károly nem akarta maga előtt látni a következő képet, ahol a férfi szétvetett karokkal feküdt a kockakövön, a tiszt cigarettára gyújtott.

— Persze, hogy elhozom, de máskor nem kell ilyen képet vágnod — mondta és sarkonfordult.

A következő héten minden reggel azzal fogadták, hogy behozta-e már a lemezt. Károly már félt egyedül maradni bárkivel is, szünetekben hóna alá csapta könyvét, mintha sürgős pótolni-valója lenne. A folyosó sötét végére állt és lopva figyelte a lányok combja között megjelenő, a zöld olajfestékes falról visszaverődő fényt.

Károly újra feláll az ágyra, kezével végigsimítja a szekrény tetejét. Mikor felemeli kezét, ujjain vastag, bolyhos porkesztyűt lát. Ráfúj, a pelyhek elválnak a kézfejről, lassan, mint a pity-pang gatsby-koronája, ereszkedni kezdenek. Károly bután vigyorog, folytatja a matatót. Hirtelen egy nagylemezt dob az ágyra, a borító után vastag porkondenzcsík úszik. A tasak pörögve zuhan, csücskével az ágy szélére esik. A fóliázott kartontasak meghajlik, lefejezi Van Morris-t, majd továbbszédül a hajópadlóra. Károly utánabámul, „kutyaszar”, böffenti, nyelvvel alkoholban oldott füstöt lök a szájába. Belerúg a lemezbe. Csipőre teszi a kezét, farkasszemet néz vele. Az üvegből húz egy slukkot, megforgatja a szájában. A borítóhoz sétál, leül mellé a földre. Kiveszi a karcos lemezt. Bal kezével pörgeti a térdén, jobb mutatóujjának körmét a forgó lemez közé nyomja. Fejét és talpát vadul rázza a ritmusra.

„Hát ez a boldogság! Ennyi az egész! Egyszerű. Az értékrendet meghatározza, alá- és fölérenddel. Kitérés nincs, bűvös a kör. Stúdiók, csodaállatok, vékony mese-arcú nők, szédítő testtel és én csak álltam a kirakat előtt. A boltban hullámos hajú, fekete mandulaszemű lány ácsorgott, a combja csokoládé, fagyosan végigmért, mert látszott a pepita zakómon, hogy csak a vágyam duzzasztja a zsebeimet, különben világ-csörőja vagyok. Már egy hete minden reggel megkérdezte Dodó, később Franek meg Csárli is, hogy mi újság a lemezzel. Franek ugratott, hogy az anyám biztos nem enged a suliba hozni egy ilyen piszkos drága cuccot. Közben pimaszul vigyorgott. Luca a nyakába csimpaszkodott, réveteg szemekkel bámult, én meg nem mertem a mellére nézni, csak a pofám égett. Már egy hete csak a pofám égett, éreztem, hogy nem bírom tovább. Azt a lemezbolti eladónőt sem nézhettem meg, pedig sokkal jobb feneke volt, mint Lucának, de hiába, ő az áruhoz tartozik. Hátam mögött a buszok tülekedtek, már égtek a neonok, a szem káprázott, és én még mindig csak a kirakat előtt szobroztam. Fázósan összehúztam magamon a zakómat, pedig csak a két irdatlanul hosszúnak érzett karommal kellett valamit csinálnom. Bent tülekedtek, mikor én pofátlanul (életemben először igazán pofátlanul!) végigtolakodtam a soron, mintha milliomos lennék, és csak úgy heppből fel akarnám vásárolni az egész boltot, a zakóm belső zsebéből hanyagul kilókött dohánnyal. Egy huszast váltottam apróra és ügyeltem, hogy jól csörögjön, minden lépésemnél csilingelje át a boltot. A lány rámvillantotta mandulalencséjét, és először mérhettem végig tetőtől talpig és jogosan.

Elegánsan fújtam meg a lemezt. Méltóságteljes lépésekkel kimasíroztam a zsákmányommal, az utcán sem néztem a hátam mögé, nem kezdtem rohanni a sarkon. Büszkén tapostam a sugárutat, a neon- és fényzóródsungelben biztonságban éreztem magamat. Az utcán szomorú és vidám emberek jöttek szembe. A szomorúaknak szerettem volna a lógó orruk alá ordítani, néztek, ennyin múlik a boldogság, lopjatok magatoknak.

Azután buszra szálltam és minél közelebb jártam a külvároshoz, az otthonomhoz, a boldogságom egyre fogyott. Az utolsó fellángolás a gimnázium előtt volt, ahol elképzeltem a holnapot. Remegtem a vágytól, hogy ezzel az általam jelentéktelennek tartott tárggyal visszanyerjem, amit már az első nap elvesztettem. Egyetlen vágyam volt, hogy jövőre akadjon önként vállalkozó, mikor az ülésrend eldöntésénél rám kerül a sor...

Másnap büszkén érkeztem a gimnáziumba. Erősnek és méltóságteljesnek éreztem magamat, ahogy a hanyagul hónom alá csapott lemezzel ellibbentem egy lánycsoport előtt. Nem is csalódtam, sutyorogni kezdtek, ahogy elhaladtam előttük. Ezzel a szédült elégtétellel léptem az osztályba.

A matematikaóra csak nagyszünet után volt, ezért senki nem ugrott fel, mikor megpillantottak. Dodó és Csárli a hátsó padon vitatkozott, Luca Franekkel szövegelt, a többiek magoltak történelemórára. Dénes összerendezte, hirtelen összezárt ujjait, ahova az évszámokat írta fel vékony filctollal, idegesen feltolta szemüvegét az orrán. Mikor látta, hogy csak én vagyok, folytatta.

Megigazítottam hónom alatt a lemezt. Franek állt leese, ellökte válláról Luca karját, és kikapta kezemből a lemezt.

— Behozta! — ordította, és az egész osztály irigyen felkapta a fejét. Csárliék abbahagyták a vitatkozást, leugrottak a padról, hatalmas szemekkel meredtek rám, mintha a világ százhuszonnyolcadik számán tartott csodája lennék.

Franek hangja törte szét a varázst. Hangosan bugyborékolta a szavakat:

— A cso-da-le-mez! A kétéves Van Morris, egy hete adtam el! Régi szar...

Az osztály röhögni kezdett. Szólni akartam, hogy igenis csodálatos lemez, háromszázért árulják az üzletben is, de a hangom elveszett. Kikaptam a lemezt Franek kezéből és kirohantam az osztályból. Bosszankodtam, de a fene egye meg, a külföldi neveket nem szoktam kibetűzni, az angol szavak meg különösen kínaiak nekem... Arra gondoltam, amíg a földrajzszertár előtt könyököltem az ablakon, hogy hiába dugtam el tegnap a kémény mögé a lemezt, meg a pofonra, amit apámtól kaptam, mert később mentem haza, és nem voltam hajlandó válaszolni minden kérdésére, hiába ordította:

— Hol voltál?

Károly leemeli körmét a lemezről. Egy zsebkendővel gondosan letörli róla a port. A tasakba csúsztatja, Van Morris fejét visszahajtja a nyakára. A címlapon tomboló lányarcát megsimogatja és ujját végighúzza a gerincén. A lány mosolyog. Károly feltápáskodik, az asztalhoz sétál. A szuper-fixet zacskóba tölti. Leül az asztalhoz, matematikakönyvet vesz maga elé. „Ha életem összes cselekvését — amely így közelít a végtelenhez — értékelem és függvény formájában felrajzolom, a függvény megadja, hogy a valószínűségi változó (tehát az olyan cselekvéseim, amelyek a reális változás esélyét őrzik) megadott X_a értéknél nagyobb X -értékek milyen P valószínűséggel fordulnak elő. Egyszerű valószínűségi eloszlásfüggvény. A számhalmaz tagjainak pontosan a fele a számtani középénél nagyobb, másik fele pedig a számtani középénél kisebb. Így a számtani közép értékénél nagyobb és kisebb értékek előfordulási valószínűsége egyaránt 50—50%. Annak a valószínűségét kell megállapítanom, hogy egy adott X_a értéknél nagyobb előfordul-e. Ha a relatív gyakoriság a felső kvartális és a medián közé esik, jelenlegi életem egy kalap szart sem ér. Ez nyilvánvaló, de utána következik a legfontosabb művelet, a jövőbe mutató interpoláció. Ha a mediánt nem törli át és nem lép az alsó kvartális intervallumába, akkor vége.”

Károly összecsapja a könyvet. Cigaretára gyújt, felhangosítja a magnót. Az asztalon álló naptárban lapoz visszafelé. A másik oldalon kemény ceruzával beírt női név szénkarca bukkan elő, alig láthatóan: Szilvia.

Károly hirtelen mozdulattal kitépi a lapot, markába szorítja, kidobja az ablakon. A papírgombóc a szürke homokon nyújtózkodik, Károly megigézve bámulja.

Szombat este volt, Károly már délután felvette a farmer-ját, ingén két gombot nyitva hagyott. Így túl keveset lehetett látni a már egyre erőteljesebben szőrösödő melléből, viszont ha a harmadik gombot is kigombolta, akkor a hasa közepe is ki-látszott. Ezt nem akarta. Bosszantotta, hogy nem sikerült elérnie azt a hanyag eleganciát, amelyet titkon már annyiszor megfigyelt Csárlin. Poharakat készített elő, a legszebbeket, amit otthon talált, nem is emlékezett, hogy használták is volna őket valamikor. Úgy tudta, szülei nászajándékba kapták a poharakat, és rögtön a polcra kerültek, az elhúzható üveglap mögé.

Károly italt bontott, süteményt készített egy tálcára. Alig várta, hogy besötétedjen. Tudta jól, hogy Félix bácsi, a bicegő éjjeliőr, ebben az időpontban a bálák környékét bókálssa. Az öreget sokszor meglesték már, hangosan káromkodik magában, állítólag azért, hogy még véletlenül se fusson össze tolvajokkal.

Károly izgatottan várt füttyjelre a kerítés túoldaláról. Előbb a női kacagást hallotta meg, azután a döngő férfihangot. Boszszankodott, hogy hiába figyelmeztette unokatestvérét, úgy csörtetnek, mint egy rakás hajtó. Pisszegett, az egyik lány aprót sikított, mire az unokatestvérét hallotta dörmögni:

— Mondtam, hogy pofa be, amíg beérünk. . .

Károly átsegítette a lányokat, izzadt tenyérrel fogott velük kezét. Ők kicsit bután nevettek, mint az utcabeli lányok, és kétoldalról megcsókolták.

Úgy értek Károly lakásába, hogy senki nem vette észre őket. Károly csuromvíz lett, mire becsukta maguk mögött az ajtót. Nem gyújtottak villanyt, csak miután az unokatestvére elhúzta a vastag, nikotinos csipkefüggőnyt. Az iskolai atlással leárnyékolták az olvasólámpát, bekapcsolták a magnót. Erotikus diszkózene töltötte meg a szobát, árnyékuk ijesztő testőrként guggolt a hátuk mögött. Unokatestvérenek viccein olyan hangosan nevettek a lányok, hogy Károly attól félt, meghallják a szomszédok. Mikor a borosüveg aljára értek, unokatestvére felállt az egyik lánnyal.

— Szilviát itt hagyom neked, ő igazán jól ért mindenhez — kacsintott, és eltűntek a sötét szobában.

Károly a bortól megbátorodva, kíváncsian szemügyre vette Szilviát. Rövid, barna haja szabadon hagyta a fülét, elől simliszerűen borult a homlokára. Károlynak nevetheknekje támadt.

Szilvia nem hordott melltartót, rózsaszín pulóverjének bordái mögött erős mellei ringatóztak. A farmer szorosan feszült fenekére, hasánál enyhén kidomborodott, Károly bután vigyorgni kezdett, mikor megkívánta.

Szilvia egy ideig együtt nevetett vele, hirtelen abba hagyta:

— Mit röhögsz?

— Olyan vagy, mintha elhagytad volna a tányérsapkád tetejét.

— Ez az egész?

Szilvia zsebredugta a kezét, az ablak elé sétált. Károlynak úgy tűnt, jobb feneke van, mint Lucának. A lány háta mögé lépett, érezte, hogy remeg a gyomra. Szilvia hátranyúlt, magához ölelte Károlyt. A fiú átkarolta a lány hasát, de Szilvia mellére tolt a Károly karját és csókolózni kezdtek.

Szilvia levette a pulóverét, kigombolta Károly ingát is és félmeztelenül öleltek a vastag, nikotinos csipkefüggőny előtt.

— Menj az ágyra! — simított végig Károly haján Szilvia.

Károly hátát a falnak vetette, nézte a lányt, aki táncolni kezdett. Károly elbűvölten bámulta a farmeres combot, a farmeres feneket. A lány nadrágjára vékony csíkként nyomódott bugyijának körvonala. Szilvia végül megállt, kigombolta a farmernadrágot. A fémgomb lefittyedt, köldöke előtt szétnyílt a nadrág. Lehúzta a cippzárt, kibújt a farmerből.

Károly rémülten vette észre, hogy a lány így alig izgatja, lassan kezd megszűnni benne a feszültség.

Szilvia melléfeküdt az ágyra. Öleltek, de Károly nem érzett izgalmat. A lány mozdulatait figyelte és ijedten érezte, hogy Szilvia keze megindul nadrágja felé, kigombolja.

— Mi van veled? — kérdezte a lány hirtelen.

„Hogy mondhatnám el, mi van velem? Mondjam, hogy

utálom magamat, mert itt fekszem tehetetlenül? Mondjam, hogy nem benne van a hiba és engem csak a farmeres seggek vonzanak? Csak azért, mert nem találkozom vele, vágyaimat újságok valószínűtlenül tökéletes reklámnőiben elhetem csak ki. Mondjam azt, hogy becsapottnak érzem magamat, mert a reklámvilág tökéletessége túlszárnyalta, kevéssé értékessé tette azt, ami a természetes? Egy Levi's-reklámot mesélek el neki, amelyen egy lány feneke látható, alatta szöveg: AZ ÖN LEGJOBB VONALÁT LEGJOBBANA LEVI'S MUTATJA! Vajon megértené-e, hogy átverték és én a farmerba estem bele?"

Szilvia felült az ágyon, elkezdte magára rángatni a koptatott-kék nadrágot.

Mikor felhúzta a cippzárt, Károlyt hatalmas vágy fogta el, körmével a falat karmolta. A magnószalag susogva pörgött az orsón.

Károly a matematikakönyvet lapozza.

„Ha interpolálok a függvény kapott szakaszát, a jövőbe mutató prognózist kapok. Hát ez aligha lépheti át az alsó kvar-tális intervallumát. . .”

Károly grimaszt vág, ellép az asztaltól. Megmarkolja a zacskót, amibe super-fixet töltött, az ágyra ül. Körülnéz a szobájában. Szája elé veszi a zacskót, mélyeket lélegez belőle. Mentolszerű íz tömi el a száját és orrát. Minden szippantásánál csak egy pillanatig irritálja a különös mentol, amelyről azt sem tudja eldönteni, hogy a szagát vagy ízét érzi-e egyáltalán. A falnak dől, mellette van az agyonfoltozott farmer, a Van Morris nagylemez és egy színes fotó, annak a plakátnak a másolata, amelyen egy félmeztelen, farmeres lány mosolyog.

„Hol jársz Szívem? Miért is hívlak úgy, hogy Szívem? Nem tudom. Miért szeretlek, Szívem? Fogalmam sincs, Szívem. Hiszen soha nem láttalak valóságban, Szívem, és mégis szeretlek, Szívem. Nem is tudom, melyikünk tud többet a másikról, Szívem? Én, aki látom a testedet, vagy te, aki tudod, hogy százezer kamasz megnézi a testedet. Három éve élem veled az életem, elmondom az örömeimet és csak nevelsz, mindig olyan édesen, mint az első pillanatban. Együtt hallgatjuk Rick Wakement, Donna Summert és veled álmodom. Szeretlek, Szívem, és szükségem van rád. Szeretlek, érted?!”

„Soha nem hittem igaznak hogy az ember élete össze-sűrítve megjelenhet úgy látszik ebben is csalódnom kellett elő-ször egy montmartre reklámszatyrot vettem elő olyan hangja volt mint a selyempapírnak és átlátszatlan tejfehér teret vont körém csak a felirat kék betűi árnyékolták be azután rájöttem hogy hülyeség legjobb egy felirat nélküli teljesen átlátszó poli-etilén zacskó ami nem csörög így hallom a magnómat és lát-hatom az ágy szélén gondosan összehajtogatott farmeromat azt mondták ha az ember gondol valamire azt fogja érezni én azt akarom hogy mindig farmerban járhassek szédítően sok leme-

zem legyen akár tizet is feltehessek egy délután és nem akarom hogy fél öt legyen amikor hazajön apám anyám úgy szeretném ha egy nap nem úgy állítanának be ahogy szoktak hanem teljesen ki lennének cserélve még nem tudom milyen ruhában legyenek csak nagyon szépen és magabiztosan nézzenek ki szeretném ha levannék a ráncokat az arcukról amelyeket nagyanyáim dédnagyapám úkakárkicsodáim után viselnek és ne ebbe az előszobába lépjenek be ahol a falon elnyomott poloskák csikja csak a dísz nem akarom, hogy apám a trógerokról beszéljen akiből soha nem lesz neki és hogy kiröhögje a zenét amit szerettek forr bennem a vér mikor morfondirozik hogy azok a buzeránsok mindenkinek elcsavarják a fejét és egész este ezen háborog mintha nem is történe más a világon ilyenkor a bosszankodás után vigyorgnom kell egyszerűen arra gondolok hogy mi ez a gond a világ dolgaihoz képest és ilyenkor nevetnem kéne visszatartatlanul roppant erővel kellene kitörnie kacagás lenne belőle röhögés ami akkor lenne a leg-harsányabb és legpimaszabb mikor mélyről jövő szomorúsággal telik meg a lélkem hirtelen összerenzenék zakómon a pepita-kockákat markolásznom térdem fölött megrántanám a nadrágotat minha le akarnék ülni vigyázva hogy ki ne térdeljem a vasalást azután mégsem ülnek le a hátam mögött összekulcsolt kézzel sétálnék komótosan mint a világfájdalmas tanár urak homlokomat összeráncolnám és megengedném, hogy szemem előtt új ruhájában billegtesse magát a bú csak az első sarokig sétálnék ott kezemet zsebem aljára vágnám vállam belefeszülne a zakóba suhancos pózba görnyednék a gallért kihajtanám hajam elé kacszázó léptekkel rugdálnám a köveket a szembejövő lányok fenekébe csipkednék és nevetnék roppantul élvezném hogy mind rögtön belém esne mikor félszemmel visszanezne de nem mu-

tatnám és ha szembejönne az a szép lány akit csak elképzel magának az ember de aki az utcán soha nem jár és most mégis felbukkanna kezemet zavartan kivenném a zsebemből pepita-kockás zakómat megigazítanám mozdulataimat elrendezném komoly márványarccal mennék el mellette anélkül hogy a fenekébe csipnék a szemem sarkából szemét keresném és újra megtelnék szomorúsággal micsoda pasas gondolná ő és kicsit gúnyosan billegve karistolná össze vágyaimat mikor már biztos lennék hogy még véletlenül sem néz vissza hirtelen hátravágnám a fejemet egy suhancot látnék imbolyogni az utcán jó kedve lenne és az ő fenekébe csipne keserűen vigyorgnom kellene mikor észreveszem, hogy a lány szemében kigyullad a vágy a suhanc kezére csap és nem engedi el kezemet a zsebembe süllyeszteném és vigyorgnék suhancosan imbolygó járással folytatnám az utamat egy kavicsot rugdálnék de a lányok fenekét csak a következő sarok után kezdeném csipkedni hiszen én semmi mást nem akarok csak utólrni magamat olyan lenni mint mindenki nem hagyhatom ki ezt a lehetőséget qayxswedcvfrtgbnhzujmkiopéóá!"

*

U₂=Szabó Károly (Carl Taylor, Karl Schneider stb., tetszés szerint szabadon folytatható) lassan ment a gimnázium felé. Háromnapos kórházi hiányzását szülei igazolták, nehogy hivatalosan az iskola tudomására jusson az eset.

— A Zozó! — kiáltotta valaki, de a fiú megjelenése csak egy pillanatra törte meg az osztály zsviját. A terem végében áhitattal bámulták a pad tetején ülő Csárlit és Franekot: „Tegnap délután kipróbáltuk. Döbbenetes! Először szereztünk egy nyílont, beletöltöttük, utána mélyeket lélegeztünk... Menő téma.”

Tamás István

Elsistereg

kihuny
e kancsó borban
a nyár
Megtizedelt
rokkant bokrainkon
gondjaink fészkén
elfáradt szerelem gubbaszt
megpihen még
az árny

Arany tallér réz
garasokra váltva
gurul szerte s koccam
høldsarlós fenekén
a feneketlen
pohár-kelepcének
s vergődik
ráng a napkorong

Valami legényes
kiverekedésre
koccint s tenyérbe csap
a kupec-megkövetés
Mert hamuval rótt
keresztet visel itt
homlok-domb s a pókhát
s hol füttyös rigók
bár nyugözve nyelvük
kék hamvas ék
szedret szemelgetnek
mint legyezők nyílnak
virágosra ki a
køszénben alvó fák

Nyugtatom

magam
én emeltem falat
ablaktalant s tetőt

hol fölállnom se lehet
hogy méltán irtóznak
tőlem
kiket
tán ma is szeretek

Vallatom múltam
s jelenem ami nincs
nyüglődöm
írt kutatva de kerülték
szennyek álnokságok
ragályok a kezem

Csak a vers mi
se holt se eleven
Festettem ördögöt
s annak sem kellettem

Ki

magát csak
önmagától félti
eljártszák azt
ál-ünnepek
kártyás
kørhely vasárnapok
Gyermekien
vig a mulatságon
poharát török
szenteskedő
obsitos táncosok

Hittel osztva
az utolsó
fillérig el a szívét
kibic lehet
asztalánál
s vigasz gyanánt
jut neki egy
pácolt vidor
miért

(Folytatás a 12. oldalról.)

kén. Úgy vélem azonban, hogy Balázs János írásai a festményeitől kapják jelentőségüket. Olyan szellemi holdudvart öveznek körül, amelynek tágasságában a festői életmű tisztábban, világosabban fénylik.

Nem arról van szó, mintha a versek a vizuális jelrendszer fogalmi megfelelői lennének. Kutatói feladat lehet a két önkifejezési lehetőség Balázs János örökségében mutatkozó eltéréseinek, hasonlóságainak feltárása. Elnagyoló rálátásban úgy tűnik, egy több irányú eredendő szellemi tehetség, más-más tartalmak kifejezésére szolgáló megnyilvánulási formáiról van szó.

A kötet második egységét képező huszonöt vers — nyilván szűk válogatásnak kell tekintenünk ezt a mennyiséget — tartalmi értékét a legtöbbjében fellelhető közös élményanyag adja. Az utolsó vers végén szinte úgy tűnik, ciklusba rendezett műveket olvastunk. Elcsodálkozunk, hogy ez az iskolázatlan ember a művészlét teljes bonyolultságát képes volt megfogalmazni. Tudja, érti, megszenvedti, tisztán leírja, magyarázza, mentségét keresi, próbálja elfogadhatóvá tenni a művészféle különbözősét fajától, a többi embertől. Ugyanakkor öntudattal viseli-vállalja másságát. Indulattal és szellemesen fricskázza kisebbítőit, művészetébe építi a világ ellenállását és mocskolódásait. Hitelesen vall az alkotás (= a festés) állapotairól. Csodáltl termékenységének másik oldalát is megmutatja: hogyan fogatkozik, ég el, üszkösödik egyre sokasodó képei között. Akik egyszer is látták testi valójában, képei között mesebeli szegényes odújában, a tűzhely hideg platnyiján kuporgó macskájával, éppen ezt a Balázs Jánost őrzik emlékezetükben: az elapadó, átszellemülő testet, s a gyarapodó életművet.

3. A *festmények*. A tizenhat képről is — a kötet harmadik egységében — leolvasható, hogy Balázs János festészetének is megvoltak az állomásai. Változásokon, átalakulásokon ment át művésze, míg teljesen birtokolta kifejezőeszközeit. Nyugodtan beszélhetünk fejlődésről. Azért fontos ezt hangsúlyoznunk, mert a naív művészeket olykor hajlamosak vagyunk eszközeikben eleve készeknek és munkáságuk általában rövid ideje alatt többé-kevésbé változatlan formavilágúnak tekinteni. Az állandóság és változatlanság mozzanata általában valóban jelen van művészetükben. Balázs Jánosnál különösen. De mi is ez az állandó mozzanat? Úgy gondolom, az a világvé, amelyben Balázs János képei megfogannak, s amely kialakult és végleges. A művészetében végbement változást-fejlődést annak a jobbra ösztönös, nyughatatlan törekvésnek kell tekintenünk, amely űzte-hajtotta, hogy ez a világvé minél maradéktalanabbul öltön formát a vásznon. Tanulságos például az 1968-ból származó *Kék virágok* és az 1975-ös *Erdőben* összehasonlítása.

A természeti-növényi világ felnagyítása már az előbbi képen megfigyelhető, de még alig lépi át a természethű ábrázolás határát, s a jelképiség árnyalatnyi jelenlétét is érezzük, ami a későbbiekben inkább kikutathatatlan titokzatossággá sűrűsödik. Az is kivehető, hogy a festőnek sajátos köze van a képen látható virágokhoz. Az utóbbi festményről már kiderül a viszony jellege. Balázs János úgy néz a természetre, mint az emberre, úgy jár benne, mint lelkes lények között. Számára a természet értelemmel és szellemmel feltöltött. Ezért a világ egy lapulevél vagy egy megbúvó gomba kalapja alól szemlélve is egyformán teljes: az élő és élettelen, a növényi és állati, valamint emberi szféra legfeljebb külső megjelenésében különbözik egymástól. Mindenekelőtt azonban egylényűek és elválaszthatatlanok. Sajátos animizmus ez, amelynek gyökerei minden bizonnyal a cigány-folklorba kapaszkodnak. És talán mindannyiunknak fölrémlik gyermekkorunk háborítatlan idejéből.

Egy másik képtípusban, amelyhez talán a legjobb Balázs-alkotások tartoznak, egyetlen motívum sem jut kizárólagos érvényre. Semminek sincs bennük kitüntetett helye. Olykor még a képcímek sem igazítanak el afelől, hogy tulajdonképpen mi is a téma. Ezek a képek Balázs János-i értelemben vett világegészek. Laikus bölcséletében, amely meglepő olvasottságból — filozófiai művek ismeretéből is! — táplálkozik, a mindenség ismeretlen erők kaotikus, zűrzavaros küzdelme, amelyben gyakran a Jó és a Rossz sem állapítható meg biztonsággal, a kavargás célja és végső kimenetele pedig aligha. Ezért a világ gyakran mint szemléleti massa kerül a vásznaira. Valószínűleg ezzel és animizmusával függ össze fantáziájának a természeti formákat átlépő jellemző sajátossága, képi világának absztrakciója, sokszor nonfiguratív elemekből való építkezése; de időtlensége és a tér perspektíva nélküli szerepeltetése, illetve olykor a tér teljes eltűnése is ezzel magyarázható.

Észre kell, hogy vegyük a sajátos elentmondást. Balázs János széles körű tájékozottsággal rendelkezett az emberiség eddigi gondolatkinésében. Ebből az következne, hogy vezérgondolatokra, egy-egy eszmeszálra építkezik. (Bár erre is van példa, de ilyenkor sosem igazán átütő erejű festőileg.) Mint mondtuk, sokkal inkább egy sajátosan értelmezett világegész megfogalmazása felé törekedett. Viszont a „filozófiai” ismereteket nem kritikailag, tehát történetileg sajátította el, hanem az egymásnak megfelelőek értelmében: mintha például Platon, Kant, Nietzsche egyazon személy lenne, s ugyanakkor élt volna. Világos, hogy vannak egyedileg megfajthetetlen Balázs-képek. Ám világvévének tudományos igényű és teljességű feltárásával érteni fogjuk rejtelmessége okát, a Titok körüljárható lesz, mint egy totemoszlop.

4. Az *utószó*. Lapozgatom Balázs János

Ecsettel és írónnal című könyvét, amelyet F. Mihály Ida, a Magyar Nemzeti Galéria naívművészeti gyűjteményének vezetője állított össze és látott el utószó gyanánt értékelő tanulmánnyal. Lapozgatom a szép kötetet és nőttön-nő bennem a hiányérzet. S mivel sehogyan sem találom, amit megadni reméltem, kezdem azt hinni, hogy csupán az ünnepi alkalom (a karácsony) jelentette meg a kiadóval ezt az ajándékozásra igen alkalmas — mert ahhoz igazán elég a különlegesség, a kuriozitás —, meglepően olcsó albumot. Mert ami a kötettől elvárható lenne — a tudományosság —, azt nem teljesíti. Ahhoz túl kevés dokumentumot vonultat fel Balázs János ecsettel és írónnal alkotott életművéből, hogy akár emlékkönyvnek, akár tisztos „válogatottnak” tekinthessük. Ahhoz pedig sokszor túlságosan primér, gyakran a leírás szintjével beérő, a kitekintést nélkülöző, a naív művészet sajátosságait, megítélésének nehézségeit alig érintő a zárótanulmány, hogy monográfiaként kezeljük. (Nem is beszélve a könyvészeti apparátus teljes hiányáról. Egy valamirevaló forrásjegyzékből például nem hiányzott volna, hogy Balázs János önéletírása a *Palócföldben* látott *napvilágot* még 1971-ben.) Egészében úgy tűnik, Balázs János életművének teljes feltárása még nem történt meg. Kérdés azonban, hogy ehhez adottak-e a feltételek. Ami az elméleti-esztétikai alapokat illeti, aligha.

A magyar naív művészet 1972-ben megrendezett nemzeti galériabeli nagy seregszemléje után a kritika lelkiismeretesebb hányada bevallotta zavarát. Nem is lett volna helyénvaló a kritikusi magabiztosság. Hiszen az elmélet (esztétika) bizonyosságával azt sem lehetett megmondani, hogy mit értsünk naív képzőművészetben. Az ítékezésben nem álltak készen az „objektív mércék s kategóriák” (Rózsa Gyula). Legfeljebb arra volt mód, hogy a rossz értelemben vett amatőröktől és dilettánsoktól megkülönböztessék a valóban művészi értékeket. Ahhoz tehát nem fért kétség, hogy a naív jelzővel ellátott művészeti irány értékeket hordoz. Nem az a kérdés, vajon kisebb értékeket-e, mint az ún. „magas művészet”. Sokkal inkább az, hogy mennyiben különbözik a jelző nélküli művésztől.

Nem valami gondolkodói pedantéria sürgeti a tisztázást. Ha a kritikusok táborában bizonyos fokú zavart emlegetünk, a széles közönség körében valószínűleg sokkhatás volt megfigyelhető. Akadtak például olyanok, akik arról beszéltek, hogy a képzőművészeti nevelés eddigi kevéske eredményét is romba döntötte a naív művészet körüli hírverés, teljes zavart okozva a közízlésben. Attól tartok, a közérdeklődésre számot tartó, s rövid időn belül keresett hiánycikké váló Balázs-kötet nem segít hozzá a tisztázáshoz.

Laczkó Pál *

*A szerző korábban Pál József néven publikált.

Hatvankilencben, amikor az utolsó bányát is bezárták a telepen, Vendel Károly végleg eltűnt az emberek szeme elől. Eleinte még olykor látták az autóját kigördülni az udvarról, látták elsuhanni az illatos hársfák szegélyezte úton, amint áthatolhatatlan porfelhőt kavart maga után, majd elnyeli a kora esti szürkéség. Később zárva maradtak a kapuk, pántjukra ráült a rozsdavirág, a palánk szürkén mállani kezdett, az állásban elfáradt tartóoszlopok fejére ránköszönt a magas fű.

Vendelék rejtélyesen távolmaradtak az emberektől, nem mutatkoztak sem magán-, sem közhelyeken, a bányakaszinóban, ahol esténként füsttel és vigalommal telt meg a nagyterem. Nem mentek ki a hegy alá, ahol sörmecset játszottak a bányászok az iparosok ellen május elsején, amikor a házak fölé indulókat zengett a hangszóró, és habos sört ittak a sátrak alatt. Ők még az ablakon sem néztek ki, napszitta sötétítőfüggönyük aznap is mozdulatlan maradt. Úgy tűnt, Vendelék elvesztek valahol.

Persze a telepen az élet ment tovább: minden reggel hatkor megjött a tejesautó, nyolcra megtelt lármával az iskola, az emberek sűrű gondjaikban észre sem vették az elenyésző változást, csak egy-egy hirtelen tragédiára rázkódtak meg, valami szenciációra kapták fel a fejüket.

Egyedül Veron néni foglalkozott a rejtett eseményekkel. Veron néni foglalkozására nézve öregasszony, amolyan egyszerű hirláda, aki szenvedélyes kíváncsisággal kutatta a nyelvvégre szedhető titkokat, aztán vitte szét az anyagot a szokott helyekre; onnan ágazódott a pletyka tovább, ahogy az már lenni szokott, egészen az erdőszeleli házakig... Már harmadszor zörgette meg Vendelék kiskapuját, amikor végre lépéseket hallott. Széptevő igyekezettel igazgatta össze ráncos száját, terelgette megkopott gondolatait, de valami, a lényeg istenigazában hiányzott belőlük: mit mondjon majd odabent, miért nem puhította otthon a szikár fenekét, amikor, isten látja lelkét, semmilyen úgy lebonyolítása Vendeléknél nem esedékes, vagy ha igen, arra éppen nem ő az illetékes. Persze az igazság úgy tartja, hogy már odamenet is szorult az öregasszony feneké, mert amit a szél innen-onnan összehordott Vendel Károlyról, az még az olyan huzatos helyeken edzett lelkeket is megingatott, mint a Veron nénié, még ha a fele igaz is. Szúrta a begyét a kíváncsiság: vajon mire megy el Vendelék napja? Kosarat fonnak? Nyulakat fésülnek? Az az ember, akiből művezető urat csinált a demokrácia, zsíros fizetéssel, autót is adott a feneké alá, akit külföldi tanulmányútra vittek az Endékába, tátrai beutalót nyomtak a markába, nagy pénzeket áldoztak rá, most a füle botját sem viszi a népek közé? Elmentek a választások, volt véradás, csemeteültetés, neki mindehhez semmi köze? Ő nem itt lakik a telepen?

Vendelné már ott terebélyesedett előtte. Megvető tekintettel mérte végig a hosszú nyelvéről híres öregasszonyt, és meglehetősen tiszteletlen hangon fogadta:

— Na, éppen maga hiányzott! — mondta széles szájjal.

— Ne csukd be kedveském, ne csukd be! Az isten is megáld! Fontos ügyben jöttem, nagyon fontos ügyben — rimázkodott az öregasszony.

— Na, talán halni készül valaki? — recsegett Vendelné a kapuban.

— Dehogyan lelkem, dehogyan — egyengette a szót Veron néni —, ez attól is fontosabb!

— Fontos, fontos! Akkor gyorsan dugja be az orrát, mert odaég az étel!

Az éppen tátva maradt ajtókon keresztül étvágygerjesztő illatok terjengtek. Könnyedén lebegtek át a magasabb rétegeken, felsiklottak a sűrű hagymaszagra, a szemet enyhén megszurkáló zsírszagra, amely alig észlelhető, kékes füstöt pipázott ki magából. Közéjük beszorult a sűrűsre hajlamosító tormaszag, amely kifelé is terjedt, de az illattal szemben is erőszakoskodott. A szagok gomolygó áradatához kísérőzenét adott a forró zsír, amely hegyes pattogások mellett füstölgött egy tepsiben, benne töltött-csirke nyálcsurdító ropogásra sülvé, mellette kanál. Vendelné ezzel merigette a tejfölös bort, amely szint és zamatot kölcsönözött a fejedelmi falatnak. Odébb rétesek soros rendben, csokolni-való pirosan, felhólyagzott bőrrel. A túrósnak az egyik lába már

levágva, fölszeletelve párolgott a rózsás tálon, itt-ott mosolygott belőle a mazsola. A tűzhelyeken alig láttak egymástól a fazekak, lábasok, mindegyik fedője takargatott valami jó falatot: sárgán gyöngyöző húsleves, lágyan remegő, zsírlás tarajú főtt húst, zsírban fuldokló pörköltet, síma bőrben dagadó kukoricát. A hűtő alján görögdinnye, hasára fektetve, mellette tíz üveg sör. Kinn a konnektornál bedugásra készen a kávé, és Vendelné, az ételparádé utolsó aktusaként, még uborkát hámozott.

Vendelné kiváló leveseket főzött. Beleadott apait, anyait: elsőosztályú húsokat, velős csontot. Jól fölzdélte, kis lángon forralta, hogy ne legyen zavaros, ugyanakkor enyhén csipjen, hogy' izgassa fel a férje gyomornedveit. Még kevés gyömbérral hozzálopott egy kis pikantiát, ehhez csalt édes ízeket a kelkáposzta, mindre rá egy csipetnyi köménymagot, amely lehet egészen a belekig, és megakadályozza a puffadást Károlynál, aki ebéd után bőfőg majd nagyokat, és a szelek is jól mennek nála.

Leves után következett a főtt hús. Ekkorára már kialakult a szokott, bensőséges családi kép: Vendelné odajutott, hogy az asztalhoz ülhet. Söhajtott. Bal kezével még megigazította a kipirult arcára lógó tincseket, jobbával már a szedőkanál után nyúlt. Közben Vendel javában falatozott. Nyiszalgatta, koncolta szét a zsíllakat, turkálta, válogatta a jobb falatokat, a mócsingot a feleségének hagyta. Mennykő nagy adag tormákat falt be egyszerűen, aztán meg csodálkozott, hogy csipi. Nem volt az a torma kellően megszelídítve, mert Károly úgy könnyezett, mint a zápor-eső.

Ezt követően a húsfalatok közül kiemelte a velős csontot. Hosszú évek tapasztalatai alapján szakszerűen értett a velő kipiszálásához. Általában a bal kezével fogta a lábszárat, rézsút lefelé tartotta a kenyér irányába, a szabadon maradt kezével, illetve az abban tartott bicskájával vájkált benne, le-leütögte a lapockafára (ezt a felesége mindig gondosan eléje készítette), míg a remegő, lágy anyag ki nem bukott az üregéből. Mint említém, már ott várt sorsára a kenyér, erre került rátornyozva a kocsonyás velő. Még utolsó fohászként rászózott a szőrből, és ezzel véget ért a nyálcsurdító szertartás, csak két, egymást érő, egészséges harapás hiányzott, hogy kétszer le- és felmenjen Vendel ádámcsutkája, és közben kidülledjen a szeme. Az adag nyeléskor kissé szorult.

— A velőt azt szereted? — kíváncsiskodott az öregasszony.

— Igen, nene.

— Azt a Simon is szereti.

— Melyik Simon? — kérdezte némi érdeklődéssel Károly.

— Tudod — folytatta az öregasszony — az, aki a hídnál lakik. Pedig olyan szunyáta felesége van, csak tyappog össze-vissza. Nem nagyon ismered már te az embereket, Károly, néha kimozdulhatnál!

Vendel egykedvűen nézett maga elé.

— Nincs értelme — válaszolta.

— Akkor ne is buzdítsalak?

— Lehetőleg ne maceráljon ilyen számárságokkal! Megkérem! — Egyszer megüt a guta, majd meglátod, nem egészséges, ahogy te ezt csinálod. Simon az belemegy mindenbe, jön, megy, ezt is intézi, azt is.

— Miért éppen a Simon? Hogy jön az most ide? — kérdezte kissé sértődötten Károly.

— Csak éppen az eszembe jutott — válaszolta kapásból az öregasszony. — Talán haragszol? Többet kellene mutatkoznod a népek között, mozogni, jönni, menni!

— Minek? — tárta szét a karját Vendel. — Nem eleget mozognak mások? Én azelőtt is megvoltam magamban, most is jól megvagyok, engem ne molesztáljon senki!

Az öregasszony csóválta a fejét:

— Azért így nem beszélhetsz! Tiéd is a szocializmus, vagy nem?

Ezután egy kis csendesség következett.

— Nézzé, nene! — tagolta a szót Károly. — Én is szocialista vagyok, ha úgy tetszik, de az én szocializmusom itt van az asztalomon. Nekem hiába papolnak, így meg úgy. Mondta! Az a lényeg, amit itt megfogok és mindennap a tányérra teszek. Ezért pofázik mindenki.

És máris ott illatozott előtte egy porcelán tálban az ebédek slágere: a pörkölt. Izgalmas pirosságával, étvágygerjesztő sza-

gával kínálta magát. Károly élt-halt érte, ha csak tehetné, bekebelezte mindig az egészet. Bunkó nagy kenyereket gyúrt be melléje. két pofára evett, és jókora adagokat nyelt le egyszerre. A felesége aggódva figyelmeztette:

— Lassan egyél, ne siess! Nem eszi el előled senki!

— Neked hagyjak?

— Vigyázz, lassan egyél, nehogy rókázz!

A pörköltből ennek ellenére háromszor szedett. Remegve buktak ki a húskockák a szedőkanálból, a tányér közepén kupacba tornyozódtak, cakkozva folyt a saft. Károly energikus mozdulatokkal vágott a húsközé, a zsilák remegni kezdtek az eleven kupac gyorsan fogyott, nem maradt alul más, csak a vérszínű és vérré váló zsír. Ekkorára a tányér mellett felsorakoztak és fürdésre készen álltak az öklömnyi kenyérszivacsok, benn a saftban teleítették magukat, miközben kifeszült a hártájuk a maximális térfogatra.

Ezalatt Vendelné megbontotta a sört, és kitétt az ura elé három üveggel. Összeszedte a tányérok, az ételmaradékot egy tálba kaparta, a csontokat egy másikba. Lapos, tiszta tányérok penderültek ki az asztalra, a villák és a kések ott maradtak, a kanalak mentek a mosogatóba. Az asszony pótolta a sót a só-tartóba. Vendel eközben nekigyürkőzött a következő fogásnak. A csirke már szakszerűen kiporciózva párolgott egy ovális tálon, feldarabolásán, esztétikus elrendezésén látszott, hogy mesteri kezek munkája. Minden hús mellett ott volt a megfelelő adag töltelék, a combok mellett kevesebb, a mellében több — ahogy lenni szokott. Károly töltött egyet az üvegből, ivott. Míg a keze fejéhez törülte a friss habot, már a villa után nyúlt, és megcélozta vele a püspökfalatot. Lágyan emelte ki a combok közül, és a szeme beszélgetett hozzá. Duzzadt ajka rózsabimbóvá csücsörödött, és finom csókot lehelt a harmatfehér húsrá, majd éles fogaival hirtelen belekapott. Megindult az emésztőgépezet: bőséges nyál folyt elő a mirigyekből, az alsó és felső állkapcsok lapos kérődző mozdulatokba kezdtek, a húsos nyelv lusta fordulatokkal lapátolta a puhára áztatott falatokat.

Aztán jött a kukorica. Jellegzetesen augusztusi íz, a dinnyével párosítva a legrangosabb ebédek utójátéka is lehet. Amint tejet fakasztott a szemekből Károly éles foga, a ritka csemege ízével együtt a megelégedettség jóleső nyugalma töltötte el. Széles szájjal habzsolta oda-vissza a sorokat, a szemeket oldalt a pofazacskójába gyűjtötte, és csak nagyobb adagokban nyelte le. A gyomrában már felkészülten vártak a nedvek, szétmarcangolták. jöttek a gyomorszőrök, szívták, tölték, dagasztották, finom pép kertyogott a belek felé, ott felfogták a féligáteresztő rétegek. tőlük kapták a hajszálcsőrendszerek, közben a vért habosra dúsította az oxigén, testének legtávolibb részeibe. Vendel Károly boldog volt. Pillanatnyilag nem cserélt volna a királlyal sem, úgy érezte, hogy élete beteljesült, értelmet kaptak a régi hétköznapiak, van egy konkrétan körülhatárolható anyagi valóság, amely tartalmat ad az ébredésnek, mozgósítja elnehezült izmait, délelőttönként odavezényli őt a fazekak mellé, megemelteti vele a fedőket, meóztatja a leveseket, megindítja a nyálképződést.

Vendel Károly aznap is sokat evett. Bódultan belerogyott az ételrengetegbe, és megfledkezett a világról. És ahogy telt a gyomra, ennek arányában lelassult a szája mozgása, kisebb forgássebességgel darálták fogai, egyre szelidebb ívben lendült a villa, szerényebb falatokat szelt a kés. Egy szó mint száz, Károly lassan eltelt az étellel, a kitűnő sorrendbe szedett ízekkel, hasa szétfolyt az asztal alatt, tokája belelógott a tányérba, szemei elnehezültek, feje bólogatott, úgy nézett ki, hogy Vendel Károly lassan elszenderül.

Ezalatt Veron néni körülnézett alaposan. A konyhában nagy volt a szétrakodás, edények egymás hegyén-hátán, mindennütt valami szennyes, lépni sem lehetett tőlük, de így van ez, ha főznek, önála sincs különkül. Benyitott a szobába. Nem mondom: vetetlen ágy, a párnák élükre forgatva szanaszéjjel, a szőnyegek fölszedve, szennyes egy kupacban, elrakatlanul ruhák a karszéken, bűdös gumicsizma a sarokban. A spajzba is benyitott. Volt ott minden. Még ember szeme nem látott ennyi befőt-tet, savanyúságot, konzervet, készételt, szalonnát, kolbászt, to-jást, mákot, lekvárt, mézet, hagymát, krumplit egy rakáson, mint amennyi ott volt. Tömérdek. Csak ámuld az öregasszony,

és odavolt a csodálkozástól. A gyerekkori mesékből való terülj-asztalkám. Eldorádó itt maga a valóság. (Nem tett hozzá semmit, el sem vett belőle, mikor utólag megfelelő körökben leadta a látottakat.)

Károly ekkorára már lefeküdt a heverőre. Vizenyős szemei elé ködfüggöny ereszkedett, seprű szempillái még utolsókat hunyorogtak, finom, alig észrevehető nedvesség folyt közájuk, aztán laposra zárultak. Vendel Károly elégedetten szuszogott.

Vendelné ez alatt helyet csinált a mosogatásnak. Elő a vajlingot, vizet bele, aztán ultrát. Ott volt megkészítve a dörzsi, a mosogatócsutak, még széttolta az edényeket, hogy hely legyen a szárítónak. A nagyja zsírt leáztatta forró vízzel, a legett részeket csutakolta, aztán bekerültek mind a mosogatóba. A poharakat, tejes edényeket előbbre vette, csak azután a kanalakat, tányérok, fődőket, fazekakat, végül a lábasokat. Még külön felekezetben halmozódtak a darálók, szűrők, fakanalak, kávéfőző, és valamennyit alátámasztották és egységbe foglalták a mindent eltűrő tálcák.

Vendelné mosogatás közben gyakran nézegetett az öregasszonyra:

— Mi újság, Veron néni, minek köszönhetjük a látogatását?

— Hát lelkem, hogy is mondjam?

— Mondja csak!

— Károlyhoz jöttem.

— Valahova menni kéne? — kérdezte Károly felriadva, gu-nyoros hangon.

— A lanyom utoisón van — jelentette ki az öregasszony halálsápadtan és az ügynek megfelelő komolysággal.

— Ott a mentő.

— Ha rosszul van, csak be vele, nem lehet várni! — fontoskodott Veron néni.

— És mit segíthetek? — faggatózott Vendel, mintha nem tudná, mire megy ki a játék.

— A kocsid nem jó?

— Jó, de én azzal nem viszem. — Nem?

— Még az apámat sem.

A súlyos kijelentés meglepte az öregasszonyt:

— Ennyire megátalkodott vagy?

— Maguk azt hiszik, hogy ha kocsi van, azt csak úgy le-akasztjuk. Másutt megpróbálta már?

— Jó, én csak kérlek, nem muszáj teljesíteni.

Károly a feleségéhez fordult, és úgy beszélt, mintha az öregasszony ott sem lett volna:

— Egyenesen hozzám jött? Hát mi vagyok én?

— Károly, Károly, majd te is bajban lehetsz még, megállj csak! Az isten nem ver bottal, ahogy mondani szokták — átkozódott az öregasszony.

— Maguk öregek olyanok mind, mint a mátoha. Miért nem maradnak otthon a fenekükön?

— Majd rájön még a kutyára a dér, megállj csak! Olyan nagy baj, hogy én ide jöttem?

— Elég legyen már! — röffentette felemelt hangon Károly.

— Fejezze be! — Miért, fiam?

— Azért, mert sürgősen fejezze be!

— Nene, menjen a Szekálhoz! — vetette közbe higgadtan Vendelné.

— Onnan jöttem.

— Akkor a Bódmanhoz!

— Az egy nagy tuskó, mit bibelődjek vele? Jó, majd lesz valahogy! Isten veletek!

— Isten áldja!

— Károly — fordult vissza az ajtóból Veron néni.

— Mi baj még?

— Azért, ha meggondolod...

— Én nem gondolok meg semmit... (Menjen a micsodába, vén szipirtó! Majd lekasztom én neki a kocsit, még mit nem! — dühöngött Vendel utólag, aztán elcsendesült.)

... Aznap hat óráig aludt. Akkor a felesége életet rázott bele, hogy keljen csak fel, micsoda dolog az, végigdögleni az egész délutánt, hiszen lassan besötétedik! Vendel nagy nehezen föltápászkodott, és eljutott egészen a hűtőszekrényig, ahonnan kiemelt egyszerre három üveg sört. Sietett megbontani, mert irtózatosan nagy szomjúságot érzett.

HAGYOMÁNY

Balladák nyomában a Karancs vidékén

1976. nyarának elején került a könyvespolcomra Vargyas Lajosnak, a kiváló népzene-kutatónak a *Magyar népballada és Európa* című munkája. A méreteiben is hatalmas mű annyira hatalmába kerített érdekes témájával, sokszínűségével, világos okfejtésével, tudósi precizitásával, élvezetes stílusával, hogy a kezdeti böngészgetések után egyre mélyebben beleástam magam a két vastkos kötetbe. Nem sok idő kellett ahhoz, hogy rabja legyek a gondolatnak: fel kellene deríteni, hogy szűkebb hazámban, a Karancs-hegy tövében fekvő Salgótarján környékén él-e még a műfaj, a hegyek közt megbújó palóc falvak rohamosan változó félig paraszti, félig munkás lakossága őriz-e még a balladákat. Nem sokkal később — a könyv hatására — elindultam cserkésző utaimra, s egy év után elmondhatom, hogy érdemes volt: több mint száz variánst gyűjtöttem össze huszonhét helységben, elsősorban Kelet-Nógrád területén; s még él a ballada, ha korántsem olyan bőségben virágozik, mint akárcsak néhány évtizeddel ezelőtt. A néphagyományt magukénak valló falvak lakói még balladákat is fel tudnak idézni — a népdalok mellett — a gyűjtő kívánságára. A gazdagabb területeken (Hidegkút, Cered, Zabar, Bárna) többet, a szegényebb helyeken (Karancsalja, Karancskeszi, Ipolytarnóc, Kishartyán stb.) kevesebbet. Bármennyire is fájdalmas tény, de a szájhagyományozás útján terjedő ballada is az elhalás szakaszába érkezett a XX. századi technikai forradalom térhódításának „jóvoltából”. De azért, hogy újraéledjen más formában, s nagyjából azt a közösségetermelő funkciót töltsse be majd, mint legnagyobb költőink versei.

A felejtés fokozatai jól nyomon követhetők a különböző nótaféknél. Sokkal jobban, mint a népdal esetében, mivel a balladák jóval terjedelmesebbek, s inkább próbára teszik az énekesek emlékezőtehetségét. A szakaszok a következők:

- A műfaj elevenen él ott, hol általában is őrzik a néphagyományt. Ezeket a helyeken a falu énekesei egyénileg is, csoportban is gyakran énekelnek, régi dalaikat rendszeresen felelevenítik, egymástól tanulnak: az énekesek biztonságosan, megállás nélkül éneklnek el a legterjedelmesebb balladákat is.
- A második szakaszba azokat a falvakat sorolom, amelyek hajdan gazdagok voltak a folklórban, de ma már nem keresnek alkalmat a közös éneklésekre. A nótafák sem tarthatnak számot különösebb érdeklődésre, ezért elhallgatnak, s a népzene-kutató kérésére is csak akadozva, versszakokat kihagyva adják elő a tragikus vagy éppen vidám történeteket, gyötörődve szedik össze a morzsákat, amely a jobb emlékezőtehetségűeknek sikerül, a feledékenyebb erőlködése nyomán pedig csak torzó kerülhet a gyűjtő magnetofonjának szalagjára.
- A következő szakaszt azok képviselik, akik fiatal éveikben még hallottak balladaénekeseket, de ők maguk soha nem adtak elő balladákat. Ezek az emberek felcsillanó szemmel bólogatnak a cselekmény felvázolásakor, de felidézni, énekelni egyáltalán nem képesek azokat.

d) A végső fázis az elhalásé, amely már a korábbi évtizedekben elkezdődött; ott a kérdésekre mindenütt tagadólag rázzák a fejüket, a kérdezetteknek semmit sem mond a felvázolt történet.

A néphagyomány őrzése szempontjából igen lényeges szerepe van az életkornak. Ha például csak a közösség legidősebb tagjai ismernek balladákat egy faluban, az a műfaj gyors kiveszéséhez vezethet a nótafák elhalalozásával. Ilyen folyamat játszódott le Mihálygergén, ahol a század elején még megteltek a gyűjtők fonográfjai, s nemegyszer olyan ritkaságokat találtak, mint sehol másutt Palóc-földön; ma viszont már nyoma sincs a balladának, mert a fiatalabb nemzedék nem vette át a stafétát az idősebbektől. Ellenkező példaként Ceredet említhetném, ahol éppen a középkorúak ismerik legjobban a műfajt, s énekeiket igyekeznek is átadni a fiataloknak. Ez a falu így nemcsak a leggazdagabb balladatermő helyység a Karancs vidékén, hanem az maradhat még évtizedek múltával is.

Egyébként népköltészetünknek ez az ága oly szorosan együtt él a népdalokkal, hogy Kelet-Nógrádban nincs is külön neve. számos esetben együtt is éneklnek a népdalokkal. Az eltérő jegyek mégis jól kitapinthatóan mutatnak egy sajátos balladai előadásmódot. A népdalénál jóval hosszabb terjedelméből következik, hogy egy-egy darabja nem az egész közösség sajátja, hanem csupán néhány nótafé, elterjedése tehát viszonylag korlátozott. Logikusan az előzőekből következik, hogy egészen ritkán hallható közös éneklésben, inkább szólísták előadásában csendül fel. A műfaj nagy többsége tragikus hangvételű, s csak olyankor szólaltatható meg, ha a hangulat erre alkalmas. Ilyenkor a nótafa az arcjáték és a taglejtések teljes mellőzésével, kissé merev tartással, mérsékelt tempóban éneklnek a történetet, a szereplők tónusait soha nem veszi át, ami azonban nem jelenti az átéltség hiányát.

I. A RÉGI (KÖZÉPKORI) BALLADÁK közül él a legkevesebb a nép ajkán. Kelet-Nógrádban, ezek közül is egyik-másik töredékes alakban, megkopottan kerül elő. Hosszas kutatás után. Még így is igazi kincs a *Fia-rabolta anya*, melyet Cene Dankó Bálintné, 64 éves özvegyasszony énekes-mesélő változatban mondott szalagra:

„Mikor a törökök bent vótak Magyarországon, elraboltak egy kisgyereket az anyjátó? Nem bántották máskülönb, szépen felnevelték, jancsár lett belőle. Amikor elgyött az ideje feleséget is vett magának a fiú, nemsokára született egy gyerekük is. Gazdagok vótak, hát vettek a kishaba mellé egy magyar öregasszonyt dajkának. Nem is vót avval semmi baj, szépen gondozgatta a kisbabát, mintha az övé lett volna. Amikor altatta, mindég egyet énekel, ahogy ringázta a bócsót:

Csijabuja baba, bócsóbeli baba,
Nekem is vót ilyen bócsóbeli baba,
De elvitték tőlem a török katonák,
Elvitték éntőlem, mikor Bécsét bírták;
Most is megismerném, hogyha megláthatnám
Két szép fehér karján két szemölcs órajta.
Csijabuja baba, bócsóbeli baba.

Meghallotta egyszer a gyerek apja az asszony nótázását, oszt nagyon elcsudálkozott, mert két szemölcs vót az ő karján is, pontosan úgy, ahogy az ének mondta. Bement az anyjához — mer' bizony az anyja vót az a dajka —, megmutatta a karját az öreg szülőj-

nek, oszt megmondta, hogy ő a fia, akit elraboltak a törökök. Ahogy felismerték egymást, összeölelekeztek, sirtak-rítottak a nagy boldogságba”.

A *Fia-rabolta anyához* hasonlóan egyetlen helyen, Kishartyánban tudták elénekelni a *Rossz feleség* című középkori balladát is.

„Jöjjön haza, édesanyám,
Beteg szegény édesapám!
Várjál, lányom, egy kicsit,
Hagy táncoljak egy kicsit,
Mingyárt megyek!

Jöjjön haza, édesanyám,
Mehalt szegény édesapám!
Várjál, lányom, egy kicsit,
Hagy táncoljak egy kicsit,
Mingyárt megyek!

Jöjjön haza, édesanyám,
Eltemették édesapám!
Várjál, lányom, egy kicsit,
Hagy táncoljak egy kicsit,
Mingyárt megyek!

Jöjjön haza, édesanyám,
Három kőrő van a háznál!
Szaladj, lányom, hogy megyek,
Ha már engem kéretnek,
Elmegyek hozzájuk!”

(Sulyok Ferencné, sz.: 1924., Kishartyán)

A kissé kopott nógrádi változat az anya és a lánya párbeszédére épül. Már a tempó-változás is jelzi az ellenpontozó szerkesztést: a szüleit szerető lány kissé vontatott, síró hangon hívogatja anyját, mire az gyorsabb tempóban, hetykén, elutasítóan felel. A gonosz, könnyelmű, mulatozó nem hajlandó hazamenni beteg, majd halott férjéhez sem, sőt még annak temetésére sem. Az utolsó szakasz csattanóval zárul: az asszony végül mégiscsak hazamegy, de csak akkor, mikor kőrők várják a háznál.

A *Három árva* című balladát — az előző kettőtől eltérően — majd minden nótafa ismeri a Karancs vidékén. Érdekessége, hogy mindannyian ugyanarra a dallamra éneklnek.

„A temető kapujában
Három árva sír magában.
Kelj fel, anyánk, édesanyánk,
Lerongyolódott gyászruhánk!

Nem kelhetek, nem kelhetek,
Mert mélyen eltemettetek,
Van már néktek mostohátok,
Aki gondot visel rátok.

A mostoha, csak mostoha,
Nem igazi édesanya,
Mikor hajunkat fészüli,
Arcunkat pirosra vérzi.

Kéket virít az ibolya,
Nem leszek szerelmes soha,
Láncot verek a szívemre,
Megmutatom, bírok vele!”

(Dósa Andrásné, sz.: 1920., Nádudvari)

A *Három árva* a magyar nyelvterület más részein teljesebb alakban él. Egy nagyszalon-iai változatban pl. amikor a három árva meglátogatja édesanyja sírját, megjelenik nekik Szűz Mária, aki megajándékozza őket három szál vesszővel. Erre megcsapják a sirt, s így kéri anyjukat, keljen fel. A halott meg is szólal, majd megvárja a ruhájukat, megfé-

süli a hajukat, s a lelkükre köti, hogy otthon ne szóljanak semmit a dolgról, mondják azt, hogy a szomszédasszony látta el őket. Így is tettek, mégis veszekedett rájuk a mostoha. Ahogy telt-múlt az idő, másodszer is kimentek a temetőbe, akkor meg a keresztanyjukat emlegették otthon a mostohának. Amikor harmadszor is meglátogatták édesanyjukat, azt mondta nekik, hogy többet már nem kelhet föl, a mostohának pedig megmondhatják az igazat, hol voltak. Úgy is volt, s erre kijött a temetőbe a gonosz asszony és szidalmazni, csepülni kezdte a halottat, mire elvitte az ördög.

(A közölt nádújfalvai variáns érdekessége, hogy az utolsó szakasz egy közismert lírai dalból került a balladába, s csak hangulatilag kötődik ahhoz.)

A halálra táncoltatott lányt Morav Jánosné 70 éves szalmatercsi parasztasszony éneke alapján közlöm:

Jó estét, jó estét, Csábi bíróné asszony,
Talán már alszik is a kedves galambom.

Alszik már, alszik már gombos nyoszolyában,
Mit tudna csinálni egy kislány magában?

Menjen be, költse fel, küldje el a bálba,
Kék selyemszoknyáját vegye fel magára.

Két pár aranygyűrűt tegyen az ujjára,
Kordován csizmáját húzza a lábára.

Húzzad már, te cigány, estétől reggelig,
Míg a Csábi bíró lánya el nem alszik!

Hagyd el már, te cigány, hagy megyek aludni,
Kék selyemszoknyámat magamról levetni!

Két pár aranygyűrűm ujjamról levetni,
Kordován csizmámból a vért kiönteni.

Nem lehet, nem szabad nekünk ezt elhagyni,
Világos virradtig így kell ezt folytatni.

Nyisd ki, édesanyám, leveles kapudat,
Hagy vigyük be rajta fájdalmas lányodat!

Átkozott az apa, hétszerte az anya,
Aki a leányát este elbocsátja.

Este elbocsátja, reggelig nem látja,
Reggel nyolc órakor halva viszik haza.

Harangoznak délre, de nem az ebédre,
Csábi bíró lányát most viszik a földbe.

Jó napot, jó napot, Csábi bíróné asszony,
Talán már meg is halt a kedves galambom.

Meghalt már, te kutya, ki is van terítve,
Majd megszenvedsz érte a sötét tömlőben.

A halálra táncoltatott lány egyik legnagyobb klasszikus balladánk lehetne, ha nem homályosult volna el teljesen a tragikus mag: miért kellett a legénynek a halálba küldeni kedvesét. A nép is érzi ennek az elhomályosulásnak a hiányát, s valószínűleg magya-

rázatokkal egészíti ki a történetet. Morav Jánosné szalmatercsi énekes szerint például az ördög ment a lányért a legény képében, s az táncoltatta halálra a lányt. Másnap a legény felkereste elpusztult menyasszonyát, és mit sem tudott a táncoltatásról. A logikusabb magyarázat az lehet, hogy valamilyen oknál fogva nem lehetett az övé a lány, s azért végzett vele.

A versben igazi drámaiság lüktet. A legény kérése, hogy a lány díszesen öltözzön fel, valami nagy fontosságú eseményt sejtet már az első részben. A dráma tetőpontja a féktelen tánc: a legény duhaj forgása, a lány halálba hanyatlása. A befejező sarokban itt jelentkezik először a történet erkölcsi tanulságának levonása az énekes által: átkosak a szülők, akik felügyelet nélkül engedték bálba a lányukat, s így megtörténhetett a tragédia. Az erkölcsi itelem később — különösen a helyi balladákban — gyakran felszendül a hallgatóság okulására, figyelmeztetésére. (A halálra táncoltatott lány még ma is igen elterjedt, csekély dallam- és szövegváltoztatással adják elő a falusi énekesek.)

II. Népballadánk második csoportját a PONYVABALLADÁK alkotják. A vásári énekesek történeteivel akarva-akaratlanul ismerkedett meg parasztágunk, s ezek széles körben el is terjedtek, bár irodalmi értékük csekély, nyelvezetük segélyes, nemegyszer magyartalan, többnyire hiányzik belőlük az igazi drámai hang, s vérfagyasztó leírásokkal pótolják a művészet hiányát.

A pávás lány az értékesebb ponyvatermkek közül való. „Első kéziratosa emléke 1789-ből származik, azóta is számos múlt századi kéziratosa és ponyvaváltozat került elő.” (Vargyas: A magyar népballada és Európa 598. old.) Megértéséhez támpontot ad, hogy az északi szláv népek több szövegváltozatában a páva a lány szüzességének jelképeként szerepel.

Hegyek között, völgyek között
Egy kisleány pávát őrzött.
Arra jöttek jövevények,
Három fiatal legények.

Hallod, kislány, mire kérünk,
Zöld erdőbe gyere velünk,
Zöld erdei multságba,
Tisztességes barátságba.

Fel is értek ők a hegyre,
Letelepedtek a gyepre.
De a kislány elfáradott,
Lefeküdt és elaludott.

Felébredt ő éjfél tájra,
Fülemüle szólására.
Én Istenem, vedd meg őket,
Engem idevezetőkret.

A faluban szép kislányok
Csak énrólam tanuljatok:
Ne higgyetek a legénynek,
Csalfa, hamis beszédének!

A kiirtott kocsmároscsalád csupán egy háborzongató gyilkossági sorozat leírása anélkül, hogy annak legalább az okáról értesülnénk. Mégis érdemes szót ejteni róla, mert a vásári énekesektől hallott történetet a nép átalakította. A folklorizálódás jól megfigyelhető, ha egymás mellé állítjuk a gyilkos események hiteles leírását egy nógrádi balladaváltozattal. A hiteles leírás az Ethnográfia 1918-as évfolyamából: „Szolnoktól délnek a Tisza-parton, az ún. vezsenyi kanyarulat szélén, ahol a Szentés felé vivő vasútvonal ma a Tiszát éri, állt egykor a Hajlati csárda (ma helyén vasúti őrház áll). Ennek bérloje volt az 50-es években Pápai Mihály. Őt és családját irtották ki 1859-ben, áldozó csütörtökre virradó hajnalon. A tanúskodó rokonok szerint a meggyilkoltak a következők voltak: Pápai Mihály csárdás és felesége Darvas Katalin, ezek gyer-

mekei: Franciska és Katalin s az ott éjjeli szálláson meghált kunszentmártoni gépész, ennek fia és kocsisa, utóbbiak nevei ismeretlenek. Megmenekült a csárdásnak a két gyermeke: Rozália és Gyula, kik a kemencekucából nézték végig a gyilkosságot. Állítólag ők ismerték fel a gyilkost is, aki a csárdásnak keresztkomája, a gyerekeknek pedig keresztapjuk volt. A gyilkos neve Kasza Kovács (keresztneve ismeretlen) és társai. A gyilkosság állítólag bosszúból történt.”

(A ballada előadója, Oravecz Menyhértné, 63 éves, bárnai asszony.)

Jaj, de röges, jaj, de sáros az az út,
Amőre a kilenc betyár elindult,
Akin az a kilenc betyár elindult,
Pápainé udvarába befordult.

Pápainé, adjon Isten jó estét!
Adjon, adjon maguknak is szerencsét!
Pápainé, ne kívánjon szerencsét,
Még az éjjel szívében forog a kés.

Pápainé kiszaladt nagy ijedve,
Feltekingtett a csillagos nagy égre.
Jaj, istenem, hogy kell nékem meghalni
Kéthónapos árvmát kell itthagyni!

Eriggy, Erzsi, a legalsó pincébe,
Hozzál bort a legfényesebb itcébe!
Pápainé, nem kell nekünk a bora,
Csak a szívét adja ki a markunkba!

Gyere Erzsi, fogd meg itt ezt a lámpát,
Most végezzük ki a jó édesanyádat,
Te meg másik, ringázd azt a kicsikét,
Míg annak is kés nem járja a szívét!

Pápai úr, hazagyött éjfél tájba,
A bótajtót tárva-nyitva tanálta,
És amikor belépett a szobába,
Feleségét ott meghalva tanálta.

Ugyan betyár, nem fájt-e a te szíved,
Mikor az én feleségem megölted?
Dehogyan nem fájt, majdhogyan meg nem
hasadott,
Mikor mondta: „Jaj, Istenem, meghalok!”

A kiirtott kocsmároscsalád című ponyvaballadát a palócok jószerivel betyárköltészetükbe sorolták; olyannyira, hogy pl. Zabaron Vidróczy Pálnak, a mátrai betyárnak tulajdonították a véres tettet.

A népi változat jóval több egyszerű vásári éneknél. Megrendítő az édesanya Istenhez fohászzkodása, majd a későbbiekben a logikus gondolatmenete: a betyárokat le kell itatni, hogy a tragédia be ne következhesen. Hiábavaló azonban minden igyekezet, a betyárok konok elszántsága vérfürdőhöz vezet. Kegyetlen tettüket tompítja megbánásuk az utolsó két sorban: elborzadnak önmaguktól, s a ballada azt sejteti, hogy a hazatérő Pápai úrhoz már hozzá sem nyúlnak. Így válik a ballada egy lelki folyamat hiteles rajzává.

III. A betyárvilág, amely annyira sajátos fajtáját teremtette meg népköltészetünknek, a Rákóczi szabadságharc körüli időkben alakulhatott ki, és tartott egészen a kiegyezés koráig, mikor is tűzzel-vassal kiirtották még a maradványukat is Ráday emberei. A két évszázadig tartó időszak mély nyomot hagyott a népköltészetben, a magyar parasztosság képzeletvilágában, s a maga nemében klasszikus alkotásokat hozott létre.

A Bogár Imréről szóló balladát, Orosz Menyhértné, bárnai parasztasszony nyomán adom közre:

Zavaros a Tisza, nem akar megállni,
Az a híres Bogár Imre által akar menni.

Által akar menni, lovat akar lopni,
A szegedi nagy vásárban pénzt akar keresni.

A bárnai asszony és a gyilkos

Robato $\text{♩} = 60-70$

Szajem legel a kisasszony qu-lyá-ja,

A kisasszony maga seél u-tá-na,

Még mezeiről kiáltja a qu-lyónal:

Szívem, qu-lyá, teridd le a subidat!

Pénzt akar keresni, ruhát akar venni,
Azt a híres Duri Marcsát el akarja venni,

Vidd el szellő, vidd el a Tiszának habját,
Hogy ne lássa senki sem a Bogár Imre
nyomát.

Nyisd ki, Marcsa, nyisd ki ablakod
firhangját,
Itt hozzák már Bogár Imrét aranyos paripán.

Arany a kantárja, gyémánt a zablája,
Azt a híres Bogár Imre annak a gazdája.

Harangoznak délre, de nem az ebédre,
Azt a híres Bogár Imrét viszik a
vesztőhelyre.

Kiapadt a Tisza, csak a sárja maradt,
Mehalt szegény Bogár Imre, csak a híre
maradt.

A ballada főhőse húszesztendő volt, amikor csupán félévi betyárkodás után alvás közben elfogta két hadnagy, majd 1862 nyarán ki is végezték. A rögtönítélő bíróság jegyzőkönyve szerint a bűnlajstromán a következők szerepeltek: „1861. évi decemberi vásáron megvásárolták a bajai szekereseket, kirabolták az Újhartyáni boltost, a Páhy-pusztai uraságot, a dabasi földesurat, a nagybocsai Redl bárót, a bőszei haszonbérlet, a tótharaszti csárdást, és felgyújtották a jászszentlászlói Szabó István tanyáját, mert az nem adott szállást és abrakot, hanem tűzharcban megölte apját, öreg Bogár Szabó Imrét”. (Vargyas 641. o.)

A következő ének a nagy kivándorlások után születhetett a századforduló tájékán, amikor sok bányász is vállára vette a kofferjét, és hajóra szállt a meggazdagodás reményében. Szép terveik nem válhattak valóra, mert az Egyesült Államok Pittsbourg városa mellett bányakatasztrófa áldozatai lettek. A balladaszerű ének az ő történetüket mondja el epikusán részletezően, párbeszéd nélkül:

Száztíz magyar, hogy elhagyta hazáját,
Odahagyta édesanyját, meg apját;
Feleségük, gyermekeik, sergátva
Kísérték el őket az állomásra.

Boldogságról álmodoztak az útbán,
Jókedvük volt a tengeri hajóban;
Egyik-másik azt gondolta magában,
Ha hazajön, lesz egy zacskó dollárja.

És ahogy kiértek az új hazába,
Nem gondoltak, csak a nagy gazdagságra:
De a sorsuk nem oly könnyen kezdődött,
Amerika övelük nem törődött.

Száztíz magyar, hogy elindult munkába,
Szeretettel gondolt a családjára;
Szerencsétlenség érte mindnyájukat,
Bánya mélyén lelték a halálukat.

A pittsbourgi temetőnek hosszában
Száztíz sír van egysorjában kiásva;
Száztíz magyar összeroncsolt holtteste
Lett oly' messze a föld alá temetve.

A megholtak nyugodjanak békében
Pittsbourg város temetője ölében,
Könnyű legyen az idegen hant nekik,
Ha már testük idegen földben fekszik.

(Zsidal Gáspárné, sz.: 1908.. Karancskeszzi)

A szilaj csikó nem eladó már átmenet
képvisel a ballada és a betyárdal között. Ön-
álló dallama nincs, a Karancs vidékén a
Vidrőczki-dallamot húzzák rá az énekesek.

A Mátrában elaludtam, jaj de szomorút
álmodtam;
Mire erre fölébredtem, kilenc zsandár áll
előttem.

Zsandár urak, mit akarnak, talán bizony
megvasalnak?
Nem jöttünk mi megvasalni, lovat jöttünk
vásárolni.

Lovam, lovam nem eladó, nem is zsandár alá
való,
Mert ha arra zsandár ülne, még a madár is
rab lenne.

(Pávakőr, Szurdokpüspöki)

IV. ÚJ BALLADÁK (XIX—XX. század)

Valamikor a XIX. század elején keletkezhetett a *Báró lány és a juhász*, melynek példátlan népszerűségét mutatja, hogy már a múlt század második felében többen saját szerzeményüknek tekintették, s emiatt bírósági perekre is sor került. Az eredmény nem lehetett kétséges: a ballada népi eredetű. Legsikerültebb újabb keletű balladánk konfliktusa a szegény-gazdag ellentétére épül: a juhászlegény megszókteti a báró lányát, ezért akasztófára kerül.

A Karancs vidékén mindenütt az eredeti dallammal csendül fel a tragikus szerelmi történet.

Endre báró udvarában van egy fa,
Juhászlegény furulyázik alatta;
Furulyaszó felhangzik az ablakba,
Ébren van a báró lánya, hallgatja.

Kinyílik az Endre báró ablaka,
Kökényszemű báró lány néz ki rajta,
Háromszor is így sóhajt fel magában:
Én Istenem, mért lettem báró lánya.

A nagyságos kisasszonynak mi baja,
Hogy még mindig nyitva van az ablaka?
Ó, te juhász, aranyos legyen a szád,
Hogy te nekem ilyen szépen furulyálsz.

Éjfél után kettőt ütött az óra,
De meg mindig szépen szól a furulya.
Köd előttem, köd utánam támadjon,
Hogy az apám sehol föl ne találjon!

Endre báró másnap reggel hajnalban
Kisiet a közelebbi tanyába,
Azt kérdezi a számadó-juhásztól,
Nem látta-e a nagyságos kisasszonyt.

Nem láttam én, báró uram, ha mondom.
Tegnap óta odavan a bojtárom,
Tegnap óta odavan a bojtárom,
Azzal ment el a nagyságos kisasszony.

Endre báró nem tudott megnyugodni.
Éjjel-nappal a lányát ment kutatni,
Nagysokára sikerült feltalálni,
Juhász felett ítéletet mondani.

Ki látta már Szendrő végén azt a fát,
Amelyre a juhászlegényt akasztják?
Fújja a szél fekete göndör haját,
Nem öleli többé a szép báró lányt.

Én a falun végigmenni nem merek,
Mert azt mondják, fekete gyászt viselek,
Fekete-gyász, hófehér a jegykendőm,
Juhászlegény volt az igaz szeretőm.

Falu végén cigányasszony sátora,
De sok szőke, barna kislány jár oda.
Odamegyek, jósolja meg jövőmet,
Találok-e hű szeretőt, míg élek.

(Gyuricska Gézáné, sz.: 1925.. Hidegkút)

A cséplőgéphe esett lány csak azután keletkezhetett, mikor a cséplőgép elterjedt Magyarországon. Mivel ez a 70-es években történt, semmiképpen sem lehet igaz, hogy a megénekelt baleset — az első sor szerint — 1865-ben játszódott le. A nógrádi változat értéke, hogy a legjobban közelíti a ballada műfajához: másutt véletlen balesetet mond el a történet, Nógrádban viszont a szeretője löki bele a lányt a dobba, s ezzel adott a konfliktus (ha csak rejtetten is).

Ezernyolcszázhatvanötödik évben
Mi történt a mohácsi szérűskertben:
Farkas Julcsa fellépett az asztagra,
Szeretője belelökte a dobba.

Mikor ezt a testvérbátyja meglátta,
A két kezét a fejére kulcsolta:
Gépész uram, álljon meg a masina,
Testvérhúgom beleesett a dobba.

Mikor a gép véglegesen leállott,
Farkas Julcsa gyenge szava elállott,
Farkas András, fogd be a négy lovadat,
Vidd el azt a szerencsétlen lányodat!

Farkas Julcsát feltették a szekérre,
Úgy vitték a zsidó orvos elébe.
Zsidó orvos félrefordult, azt mondta,
Julcsának a jó Isten az orvosa.

Farkas Julcsát viszik a temetőbe,
Szeretőjét a budai börtönbe,
Szeretője karján viszi a rózsát,
Isten veled, drágalátos Juliskám!

(Kuborcik Ferencné, sz.: 1914.. Nádújfalu)

A *Kitették a holttestet az udvarra* című, balladaszerű ének variánsai gazdagon burjánzanak Nógrád megyében, elsősorban a bányászfalvakban. Ennek oka az a szomorú tény, hogy a bányászat Salgótarján környékén mindig megkövetelte a maga áldozatait. A korábbi évtizedekben talán egyetlen bányászfalu sem volt ezen a vidéken, ahol ne sirattak volna el tragikusan elpusztult férfiakat. Megrendítően, igaz valóságként éneklük a nőfafák ma is a történetet, s közben valamelyik ismerősükre, talán éppen rokonukra gondolnak. A megjelenítés dallamában és szövegében jelentős eltéréseket mutat:

Jaj, de magas Károly-sakta kéménye,
Ott lett annak a szegény bányásznak vége;
Dehogy hitte volna szombaton délben,
Hogy vasárnap legyen a temetése.

Kitették a holttestet az udvarra,
Nincsen, aki végig-hosszig siratja;
Károly-saktai bányászklány siratja.
Arra maradt az ő pénzestárcája.

Nem hal meg az Isten soha,
Mindenekre vagyon gondja,
Gondja vagyon mindenekre,
Szegény bányászlegényekre.

Jaj, de sötét lenn a tárna,
Halovány a mécs világa:
Kedves pajtás, mi lesz velünk,
Meddig kell még itt szenvednünk?

Mérges a Hevér úr szava,
Szivattyúzni küld a zompba:
Hevér uram, ne küldjön be,
Nem jövök ki onnan élve!

Ha be nem megy, eredj haza,
Ne lássalak itt meg soha!
Jaj, de fojtó a bányalég,
Már a mécses lángja sem ég!

Gonosz Hevér, mondd meg nekem,
Hova küldted a kedvesem?
Jaj, Istenem, most tekints rám,
Halva fekszik az én rózsám!

(Bali János, sz.: 1938.. Karancsság)

És ezzel a bányászballadával éppencsak-hogy érintettük a műfaj egy újabb csoportját, az úgynevezett helyi balladákat, amelyek éneklése nem terjed túl egy-egy falu határára. Majd mindig egy haláleset történetét mondják el részletezően, művészi ihletettséggel, a régi vásári énekesek előadásainak színvonalán.

Nagy Zoltán

Salgótarjáni Zománc- és Üvegművészeti Biennálé, 1977

A József Attila megyei Művelődési Központ 1977. december 3—1978. január 15. között rendezte meg a salgótarjáni Zománc- és Üvegművészeti Biennálét. A cím önmagában is jelzi, hogy új koncepció jegyében született meg a kiállítás: a három előző biennálé a zománcművészet eredményeit akarta bemutatni, különösebb tematikai lehatárolás nélkül, ebben az évben — a város ipari felépítésének megfelelően — a zománc kiegészült az üveggel, és megtörtént a tematikai csoportosítás is.

Az 1977. tavaszán készült tématervezet három feladatkörhöz kapcsolódik: a zománc és az üveg kapcsolata az építéssel, a zománc és az üveg a tárgyak világában, a zománc és az üveg művészeti hagyományai. A három témakör azonban nem együtt, hanem egymást követve szerepel; 1977-ben a biennálé a zománc és az üveg építészeti kapcsolatainak dokumentálását tűzte ki célul. A biennálé tématerve teljesen konkrétan fogalmazza meg a kapcsolatos műfaji és rendezésbeli feladatokat: „E bemutaton azok a művek szerepelhetnek, amelyek valamilyen — díszítő, szerkezeti, rendszerezett burkoló stb. — feladattal szervesen kapcsolódnak az építéshez, illetve épülethez.” „A program szerint a tárlaton szerepelhetnek az úgynevezett murális munkák, esztétikai igénytel megoldott burkolat, konkrét épületszerkezeti elem stb. Megjelenhetnek már megvalósított, kivitelezett művek, illetve azokat dokumentáló makettek, rajzi és művészeti dokumentációk és anyagminták. Részt vehetnek új feladatokhoz kapcsolódó pályázati munkák; tervek és kísérletek alapján született mintadarabok (anyagmintákkal).”

Az új koncepciót a szükség hívta életre. A város ipari struktúrájában az üvegművészetnek (sík- és öblösüveggyár) talán még régebbi hagyománya és nagyobb súlya van, mint a zománcnak. Az üveg kapcsolata az épülettel régi és funkcionálisan elkerülhetetlen (pl. nyílászárók). Indokolt volt tehát, hogy művészi fokon és fórumon foglalkozzanak vele. A program kibővítése és konkretizálása ugyanakkor talán feloldja a zománcművészeti biennálé (Salgótarján), illetve a Zománcművészeti nyári alkotótelep (Kecskemét) között felmerült rivalizálást.

Az új koncepció ily módon meglévő és jól fejlődő ipari háttérre épít és jó gyakorlati tanácsokat ad a terv megvalósításához. A tématervezet jó; szétválasztja az alkalmazott (az első két feladatkör) és az egyedi

művek (harmadik feladatkör) stíluseltéréséből adódó problémákat. Mi okozza mégis, hogy épp a program erénye és lényege sikkad el az egyébként szépen, a tér adottságait jól kihasználva megépített kiállításon?

A cél az üveg, illetve a zománc és az épület egységének, egymásra hatásának bemutatása volt. A kiállításon azonban egyetlen műnek sem találjuk meg ilyen megközelítésű bemutatását. A mű dokumentálása — terv, színes tervrajz, homlokzati, illetve épületegyüttesbeli színes rajz, kivitelezett anyagszám, az elkészült mű és épület kapcsolatának több nézőpont-ról történő megközelítése (fotók, makettek), tájékoztatás, hogy egyedi mű vagy sorozatgyártásra tervezett mintadarab — itt nem pusztán közművelődési feladat lenne, hanem a koncepcióból következő elvárás. Hiánya a minőség rovására megy és megkérdőjelezi a biennálé szükségességét és eredményességét. Az ötletszerűség és az átgondolatlanság vádját jogosan merülhet fel. A tématervezet nem ismerő látogató nem érzi az egymás mellé helyezett művek egységét. Teljesen indokolatlanul kerül egymás mellé üveg és zománc, vázlat és anyagszám, építészeti elem és egyedi műalkotás. Hiányos továbbá a funkcionális bemutatás is: a világítótest nem világít, a térelválasztót nem veszi körül a tér, mely életre hívta. Országos hatósugarú rendezvényről lévén szó, ez a céltévesztés komoly félreértésekre és kedvezőtlen értékelésekre adhat alapot, annál is inkább, mivel a Kecskeméti Zománcművészeti Alkotótelep Szécsényben is bemutatott kiállítása jó példát adott arra, hogyan kell egy ilyen jellegű vállalkozást dokumentálni. A katalógus — amely hivatva lett volna az új koncepciót ismertetni, s a már említett módon a kiállításhoz hasonlóan illusztrálni — nem készült el; ami szintén hozzájárul a biennálé provinciális jellegűvé szűküléséhez.

Vitathatatlan, hogy néhány országos jelentőségű művész (Blaski János, Fabók Gyula, Dr. L. Szabó Erzsébet) az épület és a zománc, illetve üveg kapcsolatát, termékeny egymásra hatását értő módon megközelítő művel szerepel, melyek az adott műfaj keretei között is művészi szintet érnek el. A kiállító művészekkel szemben és a távollevők bizalmának elnyerése érdekében is fontos lett volna az alaposabb, átgondoltabb előkészítés, mivel a biennálé jelentőségét és hatását csak jó művek értő bemutatásával nyerheti el. Az idejű bemutatón e szempontból elszalasztott lehetőség, amit némiképp ment a kísérlet újszerűsége, mely talán teljesíthetetlen feladat elé állította a művelődési központ munkatársait (fotózás,

makettek). A rendező bizottság (Czinke Ferenc, Blaski János, Fabók Gyula, Z. Gács György, Erdei Sándor stb.) művészi felkészültsége és ügyszeretete, amelyhez csatlakoznia kell a hosszas és alapos előkészítő munkának, reméljük, két év múlva komolyabb eredményt hoz.

Az említett hiányosságok a kísérlet újszerűségéből is adódnak, mivel csak szűk körben ismertek a modern építészet által a zománc, illetve az üveggel szemben felvetett követelmények. Az építészet gyors fejlődése, egyre tökéletesebb automatizálása a forma és a színek tekintetében uniformizálódást jelentett — ami egyértelműen maga után vonta környezetünk látási élményekben való elszegényedését, elszürkülését. Ily módon egyre inkább szükségünk van a kézműves jellegű, az építészet elvontságát folytató, de vele szemben álló organikusabb továbbosztásokra. A képzőművészet az emberek számára közelebb tudja hozni az adott tér és épület tartalmi mondandóját: tud fogalmat közvetíteni és jelképet felállítani, illetve szint tud adni az épületnek, s ezáltal városaink arculatát élénkíti, csökkenti az egyhangúságot. A kérdés: mekkora részt tud vállalni a képzőművészet — jelen esetben a zománc és az üveg mint műfaj — az embert körülvevő tárgyzóna kialakításában; milyen műfaji, funkcionális, esztétikai-környezetalkotási, technikai problémákat vet fel murális alkotásként, építészeti elemként. A zománc jellegéből adódóan (színes felület) dekoratív. A ráeső intenzív fényhatások lehetővé teszik a fényviszonyok változásából következő kompozíciós variációk széles körű alkalmazását. Az üveg fényáteresztő, -törő és -visszaverő tulajdonsága hasonló hatást eredményez. Mégsem hiszem, hogy pusztán a dekorativitás lenne a zománc-, illetve az üvegművek funkciója. Az érintett alkotások a fontosabb középületek lehangsúlyosabb helyeire kerülnek, az emberek naponta találkoznak velük, hatásuk, izlésformáló erejük erős. Fontos, hogy az épületen alkalmazott műalkalmas legyen a közízlés formálására, tartalmi, hangulati mondandót sugalljon, önálló értékű alkotássá váljon. Rendkívül lényeges a zománc, illetve üveg alkalmazott művészeti alkotásként való felhasználásánál az összhang megtalálása az épület formakultúrája és a mű jellege, kompozíciója, színvilága között. A zománcnak és az üvegnek a modern architektúrával szervesen együtt élő díszítéssé kell válnia, az építészet egészében nem az épületnek alá-, hanem vele mellérendelt szerepet kell játszania. A zománc és az üveg elemei, kifejezési lehetőségei révén mindegyik művészeti műfajjal rokonít-

ható; felhasználási módja határozza meg, hogy az ipari formatervezés vagy a szűkebb értelemben vett képzőművészet területére tartozik az adott alkotás. Az új tématerv szerencsésen feloldotta az ebből eredeztethető nehézségeket, szétválasztva a képigényű alkotást az alkalmazott műtől. Mind a zománc, mind az üveg jelentős lehetőségeket rejt magában az ipari megvalósítás szempontjából. A sorozatgyártás mindkét területen megoldható, mégis valószínűnek tartom, hogy a kiszeriás gyártásra kerül sor a homlokzati díszítő és térelválasztó funkció területén. Nagyüzemi gyártásának előnyeit a lakásépítésben lehetne felhasználni erkélyek, oldalfalak, számtáblák színesítésére, világítótestek érdekesebbé tételére, ajtók, fogantyúk egyhangúságának oldására. A már említett kisszeriás, variálható elemek kevésbé hangsúlyos, kis költségvetésű, de környezetünkben fontos szerepet játszó épületek (orvosi rendelők, iskolák, üzletek) egyhangúságát oldhatnák körbefutó frizként, homlokzati díszként, cégtáblaként. Ez környezetalakításunk és városunk szépítésének soron következő feladata.

A fentiekben vázolt kérdésekre a választ a Zománc- és Üvegművészeti Biennálé hivatott megadni, s ennek az elvárásnak kell a jövőben megfelelnie.

Krunák Emese

Irodalmi Színpadi Napok, Balassagyarmat, 1977

Balassagyarmaton december 8—11-e között tizenharmadik alkalommal rendezték meg az országos — idén a kassaiak versenybeli fellépésével nemzetközivé szélesedett — Irodalmi Színpadi Napokat, tizenhárom — köztük három Nógrád megyei (a két balassagyarmati és a vanyarci) — együttes részvételével. S negyedszer úgy, hogy a fesztiválprogramot és szokásos járulékos rendezvényeit (kiállításokat, filmvetítéseket, árubemutatókat stb.) egy európai szocialista ország irodalmának, művészetének szentelték. A lengyel, a szovjet-orsz, a bolgár sorozat után utóbb a cseh és szlovák, valamint a csehszlovákiai magyar irodalmi kincsestárban válogathattak a fesztiválon résztvevők. Capek, Fucik, Smocek, Hrabal, Fábry Zoltán és más klasszikus és élő szerzők művei, novelláik, regényeik színpadi adaptációi keltek életre a színpadon, legtöbb esetben értő, gondos tolmácsolásban.

A választott terület (vagyis a csehszlovákiai irodalom) nagy lehetőséget bizto-

sított „öntevékeny színpadosaink” számára. Minden szempontból. A döntő többség élt is ezzel a kínálkozó lehetőséggel. Műfajilag rendkívül változatos írásműveket — novellákat, regényeket — állítottak színpadra, s a rendezők ügyesen és hatáson sűrítették 20—30 percbe az érdekes, időszerű gondolatokat úgy, hogy azok formai, stílusi szempontból is izgalmasak tudtak lenni.

A bemutatókra — mint előzetes ismereteink alapján várható volt — a forgatókönyvek elsősorban cseh szerzők műveit dolgozták fel, a cseh színjátszás erényei tükröződtek a színpadi megfogalmazásokban. Gondolunk itt a politikus, közös gondolkodásra készítő „anyagra”, az expreszionista színjátszás stílusjegyeire, melyek azt a köztudott ténytet jelzik, hogy színházi felfogásunkra, elképzeléseinkre a cseh színháznak mindig nagyobb hatása volt a szlovákénál.

Egy — különösen irodalmi forrású — színpadi mű sikerét alapvetően határozza meg az adaptált anyag kiválasztása, feldolgozása és megjelenítése. A műveket ebből a szempontból minősítve, elhanyagolható kivételtől eltekintve, elmondhatjuk, hogy a választás gondos, körültekintő és nagyon céltudatos volt: egyfajta, nem is lényegtelen keresztmetszetet adtak a csehszlovákiai irodalomnak, s jellemzően tartalmazták azokat a legfontosabb mondanivalókat, gondolatokat, amelyekkel a múltbeli és jelenkori irodalom szívesen foglalkozik. Gondolunk itt — sok más mellett — elsősorban a Jánosik-legendára, Fuks *Mundtöck urára* vagy Smocek nyájasan kemény kiélezettségű, őszinte társadalomközösségféléstésére a *Labirintusban*. Az adaptációk, összeállítások tömörek, hozzáértéssel szerkesztettek — tulajdonképpen ezt az elismerést fejezi ki az a hat díj, amelyet a színpadvezető rendezők kaptak forgatókönyveikért.

A színpadi megjelenítéssel már közel sem lehetünk olyan elégedettek, mint a kiválasztással, illetve a feldolgozással. Az eredeti alapanyag és az adaptáció általában többet, érdekesebbet, izgalmasabbat ígért, mint amit a megvalósítás adott. A produkciók rendezése, látványa, színpadtechnikája meglehetősen egyenletes; a többség szerencsére közepes minőségű, és csupán két-három alkotás az, amely tartalmi és formai szempontból egyaránt érdektelen. Öröm viszont, hogy láthattunk négy olyan darabot, amelyekben a legkritikusabb szem is aligha fedezett fel hibát, s kiválónak mondható. (A hivatalos értéktélettől függetlenül — például a KISZ Központi Művészegyüttes irodalmi színpadának *Labirintus* előadása, a kaposvári Fonómunkás kisszínpad *A szomorú város* című színpadi játéka.) Az előadások sikertelensége legtöbbször nem a rendezők fantáziáján, ötletein, vizuális teremtőerején múlt. A hiányosságok inkább a szereplőkkel kapcsolatosak. Érdekes volt megfigyelni, hogy egy-egy csoporton belül is mennyire eltérőek a képességek — beszéd-

technikában, játékkultúrában, mozgásban. A rendezők csak pár szerepre tudtak megfelelő szereplőket találni, a többi esetben kénytelenek voltak megelégedni szükségmegoldással. (Lásd a balassagyarmati Madách Imre Irodalmi Színpad vagy a vanyarci Veres Pálné Irodalmi Színpad előadását.) A Nógrád megyei együttesek közül e szempontból egyetlen kivétel a balassagyarmati Ex Libris Irodalmi Színpad volt, amely remek színészi képességű fiatalokat „foglalkoztat”.

A tiszta artikuláció, a szép kiejtés, a tiszta, érthető beszéd — a fesztiválon úgy tűnt — jelenleg nem erőssége amatőr színjátszó mozgalmunknak. Kár, hiszen ez a színpadi előadások kiemelkedően fontos hatáseleme.

Az amatőr színház az utóbbi években elemzőbbé vált: ez a jelenség (amely, reméljük, tartós jellemzővé válik) mindenképpen a mozgalom erősödéséhez számítható. Dicséretes az az igyekezet, amellyel rendezőink megpróbálják az előadásokban rejülő valamennyi lehetőséget kiaknázni, ahogyan leáznak a „mélyrétegekbe” és közlik velünk elképzeléseiket, véleményüket. Ezzel egyidőben további reményekre jogosít a korábban tapasztalt és túlzottan minősíthető rendezőcentrikusság visszaszorulása, hiszen az amatőr mozgalom mindenkor közösségi gyökerű és indíttatású.

Az Irodalmi Színpadi Napok versenyprogramjának évek óta megszokott és széles körű figyelemmel kísért kiegészítője a szakmai tanácskozás, amely mindig az egyes bemutatósorozatokat követi. Szükség is van rá a továbbfejlődés, a mozgalom útjának egyengetése, az esetleges vadhajtások lenyesegetése céljából. Pedagógiai célzata, hasznossága, szervezethege, a fesztiválhoz való harmonikus illeszkedése miatt kétségtelenül szegényebb lenne nélküle a fesztivál, és valószínű, hogy hiányában még most is a színvonaltalanság, a hullámvölgy miatt fanyalognánk, mint évekkel ezelőtt. A szakmai tanácskozás rendje azonban egy ponton feltétlen javításra szorul: az alkotók — és a külső szemlélők: mivel a fórumon bárki részt vehet — egyértelműbb és határozottabb útbaigazítást várnak a mozgalom irányító, vezető szakembereitől.

Végezetül egy a balassagyarmati fesztiválon évek óta visszatérő gondról. Mintha az országos hatókörű fesztiválnak minimális, gyakorlatilag csaknem teljességgel elhanyagolható, hatása volna megyénk, Nógrád öntevékeny színjátszó mozgalmára — talán csak a vendéglátó Balassagyarmatot és csoportjait leszámítva —, a rendezvényen elvéve találkozhatni Nógrád megye amatőr színpadi mozgalmának aktív képviselőivel, rendezőkkel, színjátszókkal. Holott a balassagyarmati Irodalmi Színpadi Napok létének éppen az adhat többszörös jelentőséget, hogy a jelenlévő példa erejével nagyobb erőre serkenti helyi színpadi mozgalmunkat.

Sulyok László

Madách

Végre! Nehéz másként üdvözölni és méltatni azt a roppant vállalkozást, amelynek írott összegzése négy és félszáz oldalon nemrég jelent meg Mezei József tollából. A budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem tanszékvezető tanárának műhelyében — Reviczky Gyuláról és a magyar regényről alkotott monográfiája után — ismét szintézis készült el. Ezúttal Madáchról, akinek munkásságáról az 1964 óta fellendült kutatások folyamatosan hozzák az eredményeket.

Mezei a madáchi életmű nagy részét (fiatalkori drámáit, a *Mózes*t és természetesen *Az ember tragédiáját*) mint egyetlen nagy emberiségköltemény kibontakozását fogja fel és értelmezi. A lehetséges sokféle szempont közül a filozófiai-etikai megközelítést választja. Ennek irányt adó oszlopait már a tartalomjegyzék fogalomrendszerében kitézi, hogy azután körülöttük gazdagon, de nagy önfegyelmel formáltnak áradjon sajátos látomásprózája. Érdekes és összetéveszthetetlen ez a kettőség. Érzelmű fűtöttség, közlésvágy (csaknem az eredeti, elemzendő műalkotás hőfokán) az egyik, a könyvtárnyi szakirodalom elmélyült ismerete, kritikája, a fogalomhasználat tudományos egzaktusa a másik oldalon. Mindjárt a könyv első lapjain megragadja az olvasót Mezei József gazdag tárgyi tudása, amikor annak segítségével felidéri számunkra az emberiségnek azt a kulturális közkincsét, amely Madách életművének szellemi háttérét alkotja. Dante, Milton, Goethe, Byron, Shelley, a Biblia és az antikvitás szerepel e tágabb értelemben vett források között, cáfolandó a „magyar Faust” még ma is fel-fel bukkanó tévhitét. Ez a — „Madách műhelyében” címet viselő — harminc oldal talán a könyv legemlékezetesebb fejezete, amely mellé azonban odakívánczik a *Mózes*ről írottak méltatása (377—452. o.) Mezei itt sem hajlik arra, hogy a sokak megjárta útra lépjen és az ószövetségi allegóriát — több korábbi elemzés kedvenc eszméje szerint — konkrét politikai személyiségekre. Kossuthra vagy Széchenyire értelmezze. Úgy idézi elénk a drámából a *Tragédia* utáni arcképet, hogy ezenközben a küzdés-eszme minden itteni értelme kibontakozhassék, és van ideje, lankadatlan figyelme, érzékenysége egy-egy részlet-szépség megvilágítására is.

Természetesen minden, Madáchról szóló könyv igazi fokmérője a *Tragédiáról* írott fejezetek értéke. (Mezei József monográfiájában is ez a rész teszi ki a teljes szövegnek csaknem kétharmadát.) Madách művének valóban legfontosabb síkja — emberiségköltemény voltából következően — a filozófiai-morális. Ebből a szempontból tekintve a *Tragédia* méltó, világirodalmi szintű összegezés, számadás a reformkor, a benne tovább élő magyar felvilágosodás és az 1850-es évek hazai gondolkodásáról. Ugyanakkor látnunk kell, hogy

még jelentékeny kutatási feladatok vannak ezen a téren. Nem látjuk olyan tisztán a megírást előző évtized szellemi tájékozódását, mint azt Baranyi Imre, Győrffy Miklós és mások eredményei alapján a fiatalok vonatkozásában már elmondhatjuk; nincs korszerű képünk a szabadkőművesség és a XIX. századi liberalizmus eszmekepcsolatairól; csupán főbb vonaliban ismerjük a társadalmi nyilvánossági formák alak- és szerepváltozását 1849 után stb. Mezei könyvében nem annyira új részletkutatási eredményekkel szolgál, mint inkább körülírja a költő lehetőségeit és elhelyezi őt korában. E korszak legértékesebb intellektuális vonásait egyébként a szerző a Széchenyi István, Kemény Zsigmond, Arany János képviselte, megküzdött moralizmusban látja. (Kivált a Kemény Zsigmond-utalásokat olvasnánk örömmel, máshelyütt részletesebben is kifejtve.) Ugyanakkor Mezei állandó figyelmet fordít az egykorú tudományosság és politikum jelenlétére, amelyek valóban elválaszthatatlanok a filozófiai-etikai közgondolkozástól; sőt ismételtelen figyelmeztet arra a költőiségre, amelyről oly gyakran elfeledkezünk, ha a *Tragédia* értékeiről beszélünk. Mezei módszere tehát — találkozással az elemzendő műalkotás lényegi vonásaival — jól beválik. Egyetlen olyan minősítést találunk Madách világnézetének jellemzésére, amely állandó jelzővé kopott, s ez a: „liberális”. A költő felfogásának valóban alaprétéget adja, a szónak olyan teljes értelmezésében, amelyről az imént szóltunk és amely a liberalizmust a XIX. század első felének Magyarországon felülemeli a napi politikálás fogalomköreire. Mindvégig erősek, markánsak azonban Madách radikális beszűrdései is. Ezt persze Mezei József is jól tudja, mint az *Mózes*-értékeléséből kiderül. A szerzőnél azonban tartósabbnak és fontosabbnak látjuk ezt az eszmevonulatot. Úgy gondoljuk, hogy Madách első nagy megrázkódtatása, a kételkedés első hulláma nem Világos következménye, hanem már az 1840-es évek elején bekövetkezett,

amikor a pesti diákevek sokirányú tájékozódása után szülőföldjére hazatérve, szembekerült a magyar vidék állapotával, az eszmék megvalósításának sivár lehetőségeivel. Az ő „Felhők-korszaka” tehát időben megelőzi a vele egyidős Petőfi időleges kedélyborulatát; mélypontjáról és a válság intenzitásáról néhány verse és a *Csak tréfa* című dráma tanúskodik, amelyet Petőfi említett versciklusával és Czákó Zsigmond *Leona* című tragédiájának világfájdalmával és gyűlöletével vethetünk egybe. E témakört, amelynek átélése és megfogalmazása szükséges átmenet a liberális illúziókkal való leszámoláshoz — a romantikus gondolkodó-prófeta elmagányosodási komplexusaként tarthatjuk számon. (A reformkorban ennek közkedvelt példázata, többek között, éppen a Mózes-allegória.) Madách életútján azonban mihamar (már 1844-től) lassú ocsúdás és a megyei életben való tudatos szerepvállalás következett, amely csúcspontját 1847-ben érte el: ekkor vallotta először (Szontágh Pálhoz írt egyik levelében) költőnk jogosnak és szükségyszerűnek a forradalmi erőszak alkalmazását. Ettől a Madáchtól, akinek jellemképe még mindig nem él eléggé mélyen tudományos és irodalmi ismereteinkben, nem meglepő az érett reálpolitika, a *A civilizátor* arisztophaneszi élessége és a 48-asság rendületlen megőrzése.

Mezei József *Tragédia*-elemzése felhasználja az utóbbi évtizedek kutatásainak minden eredményét. Nem kevés kérdésben azonban izgalmas újat hoz. E részletek és helyek felsorolása tetemes listát igényelne. Említsük meg — mutatóba — közülük Ádám önistenülési kísérleteinek árnyalt elemzését a történeti színekben, az ember-lét lehetőségeinek szembesítését az Úr attribútumaival, az ember természeti és társadalmi lényként ábrázolásának sokszínű rajzát, továbbá Ádám és Éva „munkaelosztását”, a reformkor-álmotda kép ókorba vetítésének jó néhány részletét stb.

Zilahy Károly, a *Tragédia* első bírálójának egyike még kifogásként említette, hogy a drámai költemény minden szereplőjének szövegéből maga a költő beszél. Számunkra ez már természetes, a műfaj lényegi vonása. Mezei Lucifer alakjának vizsgálatakor mintha szegényítene a képen. Noha elkülöníti Lucifert a keresztény mítoszok ördögábrázolásaitól, úgy véli, hogy az Úrral való szembenállás, a nyíltzríni lázadás a mű prologusában reménytelen, „az expozíció elvont síkján a *Tragédia* már megoldott, a válasz előre jelzett, kész.” (103. o.) Nemcsak a madáchi szöveg mond ismételtelen ellene Lucifer ilyen értelmű és mérvű „lefokozásának”; rendezőként, sőt puszta kommentátorként történő elemzésének. Még világosabban árulkodik az alkotóműhely titkairól *A nő teremtése* című Madách-vers, amely nem hagy kétséget afelől, hogy itt valóban a korabeli bibliakritika politeista istenképzetének hatásáról van szó, bár némileg halványuló megfogalmazásban, de így is az „együtt teremtenk” őszinte vállalásával. Ellenkező eset-

bén nem volna a szigorúan és nagy tudatossággal szerkesztő költőnek szüksége rá, hogy az Úr szemléletét is változásában ábrázolja az I., illetve a XV. színben. Ott az Úr mechanikus, az öröklétig érvényes rendet alkot és őriz (amit jól szemléltet a gép metaforája a teremtett világra), emitt — Lucifer tagadását is értékelve — az ellentétek harcában és egységében továbbhaladó dialektikus folyamatot.

Mezei József könyvét végigolvastva és végiggondolva, két, a monográfiától független kérdés is foglalkoztatja az olvasót. Ha ilyen mértékben hullanak ki továbbra is oktatási rendszerünkől, közgondolkodásunkból a XVIII. és XIX. század hagyományai, megmarad-e a következő nemzedékek számára a *Tragédia* sorainak minden jelentésárnyalata, és valóban ösztönzőül szolgálnak-e majd Madách megismer-

tetésére az olyan tartalmas, de nem könnyű elemző-értékelő művek, mint Mezeié? Az új monográfia — néhányadmagával az elmúlt évtizedek Madách-irodalmából — egyébként árválkodik a számvetés képzeletbeli könyvespolcán. Madách Imre összes művei (gondos, korszerű jegyzetanyaggal is) beleférnének 8—10 kötetbe. S miközben *Az ember tragédiája* hovatovább a kiművelt nyelvek mindegyikén olvasható, filológiai és könyvkiadásunk — szellemi és anyagi nehézségekre, lekötöttségre hivatkozva — mindmáig adós a kritikai kiadással, sőt megindítására a közeljövőben sincs kilátás. Ugyancsak hiányzik egy tüzetes életrajz, egy korszerű bibliográfia, a fiatalok drámákat is felölelő színház-történeti áttekintés. Vajon meddig? (*Magvető, 1977. Elvek és utak*).

Kerényi Ferenc

Egy „befejezetlen” műről

Az olvasó mindig örömmel vesz kézbe olyan országos jellegű kiadványt, melyben a saját lakhelyére vonatkozó adatokat remélhet. Ezért előzte meg várakozás sokak körében a Rimamurány—Salgótarjáni Vasmű RT történetéről készült mű megjelenését, melyet Réti L. László írt és amely az *Akadémia* Kiadó gondozásában látott napvilágot. Különösen azért várhatta a megye iparának múltja iránt érdeklődő olvasó ezt a könyvet, mert a tíz évvel ezelőtt megjelent gyártörténeti feldolgozás sok vonatkozásban befejezetlennek volt mondható; a rendelkezésre álló rövid idő, a szerkesztők tapasztalatlansága következtében — a szerzők legjobb akarata ellenére — bizonyos aránytalanságok, elnagyoltságok mutatkoztak benne, és ezért úgy látszott, hogy a témával még tovább kell foglalkozni, az egyes kevésbé kidolgozott részletek feltárását tovább kell folytatni.

A most megjelent, rangos külsejű, mintaszerűen összeállított, bő jegyzetanyaggal rendelkező könyv — amely ráadásul szélesebb ívben öleli fel a témát, hiszen az egész részvénytársaság történetét dolgozza fel — joggal kelthette azt a reményt, hogy a korábbi könyv hézagait pótolni fogja és az acélgár történetéhez országos kitekintésű, az összefüggésekbe sokkal jobban beágyazódó, de az egyes részletek kérdésében is sok megválaszolatlan kérdésre választ adó kiegészítésül szolgálhat.

A könyvvel való közelebbi megismerkedés során azonban az olvasónak arra kell rádöbbennie, hogy öröme nem lehet felhőtlen, a szép és szakszerű könyv az előzetes várakozásoknak csak részben felel meg, hogy tehát így a téma feldolgozása még mindig nem jutott közel a befejezéshez.

Hogyan lehetséges az, hogy ilyen magas szakmai színvonalon készült mű (a szerző kandidátusi disszertációja, amelyet az opponensi vélemények mellett egy tudományos intézet vitája is támogatott) az olvasóban hiányérzetet kelthet.

A könyv fejezetrendszerét nézve az a benyomása az olvasónak, hogy a szerző önmagában sem tisztázta világosan, hogy csak a részvénytársaságnak (mint jogi személynek) a történetét dolgozza-e fel, vagy pedig tágabb értelemben foglalkozzék a témával és így a részvénytársaság üzemének a történetét is beledolgozza-e munkájába. Így aztán egyes fejezetek csak a társasággal fog-

lalkoznak, míg mások annak egyes gyáraival. Feltűnő azonban itt (és ez már nem műfaji probléma, hanem módszertani), hogy az egyes üzemek adatainak bemutatásánál sem nagyon hagyatkozott egyéb forrásokra — mint a Rimamurányi Rt levéltára és a korábbi szakirodalomra. Részben talán ezzel is magyarázható az az elcsúszás, amely a nógrádi olvasót legérzékenyebben érinti: a könyvet olvasva ugyanis egyáltalán nem derül ki, hogy a Rima legnagyobb üzemé a salgótarjáni acélgár volt, hanem inkább úgy látszik, mintha az ózdi lett volna a legfontosabb és legjelentősebb gyár.

A könyv mondanivalójának világos egyértelműségét, a téma megragadásának könnyedségét és ezzel a helyi üzemtörténet hiányainak kívánt pótlását gátolja ezen kívül a szerkesztésnek is bizonyos értelemben megkérdőjelezhető néhány eleme. Mindjárt első kérdésként az, hogy mi indokolja a könyv mondanivalójának az 1881—1919 időhatárok közé való korlátozását. Az még elfogadható, hogy a részvénytársaság története a Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület és a Salgótarjáni Vasfinomító Társulat fúziójával jött létre és ezért a fúzió éve vehető kezdetnek. De az 1919-nél ez semmivel sem látszik indokolhatónak. (Talán csak az csábította a szerzőt erre a megoldásra, hogy a Párttörténeti Intézet Archivumában levő TAGYOB anyagban — mely egyébként nem helyi kezdeményezés volt, hanem országos — az Acélgár akkori egyik vezetőjének részletes jelentése található a forradalmaknak a salgótarjáni acélgárban történt lefolyásáról, és ennek a forrásanyagának a bedolgozásával a műnek hatásos befejezést adhat — tekintet nélkül arra, hogy a részvénytársaságnak a címben ígért története nem fejeződik be 1919-ben. Az olvasónak különben is az az érzése ezzel a fejezettel kapcsolatban, hogy a szerző túlzottan támaszkodott az előbb említett, irányzatos, az eseményeket utólag, jobboldali beállítottsággal értékelő jelentésre és ezzel némileg eltorzította a Tanácsköztársaság salgótarjáni és azon belül acélgári eseményeinek a képét.)

A szerkezeti problémákhoz tartozik továbbá, hogy a tartalomjegyzékben rendkívül logikusnak tűnő és mutatós fejezeti tagolás a szövegben helyenként teljesen feleslegesnek mutatkozik. A nemegyszer csak alig egyoldalas részfejezetek okozzák, hogy az anyag belső rendje szétzöredezik, logikai gondolatmenete nehezen követhetővé válik. Sokszor az a benyomása az olvasónak, hogy a szerző más hasonló témájú — de sokkal nagyobb terjedelmű — mű

szerkezeti tagolását vette mintául, figyelmen kívül hagyva, hogy ilyen terjedeleminél ez a differenciáltság csak zavarólag hathat.

A könyv helyi felhasználhatóságát egyéb akadályok is nehezítik. Így elsősorban az, hogy egyes részfejezetek (mint pl. a II/1., vagy a III/2. számú) teljesen hiájával vannak minden jegyzetnek, utalásnak és így egyáltalán nem ellenőrizhető, hogy az azokban a fejezetekben közölt sok tényanyag, adat honnan származik. Akaratlanul is az a gyanúja támad az olvasónak, hogy vajon itt nem olyan esettel áll-e szemben, mint amelyet a Valóság 1977/11. számában Berend T. Iván és társai írnak le vitriolos őszinteséggel a tudományos művek lábjegyzeteiről készített rendkívül tanulságos írásukban: vagyis, hogy a szerző ismer a témába vágó „kutatásokat, teljesítményeket, fel is használja azokat, de nem hivatkozik rájuk.”

Sok esetben megnehezítheti a világos megértést az igazgatósági jelentések mérlegadatainak helyenként kissé öncélú zsonglőr-ködésnek ható feldolgozása, amelynek gondolatmenetét csak egy rendkívüli türelemmel bíró közgazdász vagy pénzügyi szakember tudja nyomon követni. A számszaki adatok történeti feldolgozása önmagában még nem kvantifikáció, nem lehet cél, csak eszköz, amely a további általánosítható törvényszerűségek vagy következtetések megfogalmazását támasztja alá.

A könyvnek helyi értékelését, itteni felhasználhatóságát zavarja továbbá még az a körülmény, hogy jól látszik: a szerzőnek a tereppel semmi személyes kapcsolata nincs. Ez viszont — végül is üzemtörténetről van szó — alapkövetelmény lenne. (Igaz, a Dunántúli Tudományos Intézet, ahol a művet megvitatták, ehhez vajmi kevés segítséget nyújthatott.) Így lehetséges az, hogy a szerző bizonytalan a helynevekben: Salgótarján és Salgóbanya nevéit szinonimákként használja; a munkásélettel kapcsolatos fejezetben egy szó említést sem tesz pl. a százévesnél régebbi salgótarjáni acélgári kórházról, iskoláról és az 1978-ban százéves olvasóegyletről.

Sajnálatos továbbá, hogy a felhasznált irodalom jegyzékében (ahol Marxot és Lenint is feltünteti) nem találunk olyan alapvető művet, mint Tetmajer Alfrédnek a részvénytársaságról írott, 1906-ban megjelent munkáját, az újabbak közül pedig joggal hiányolhatjuk az acélgár 100 éves évfordulójára kiadott könyvet és a Nógrád megye története II. kötetét (1969-ben jelent meg!), melyek mindegyike sok új kutatási eredménnyel járult hozzá a salgótarjáni acélgár és ezzel a Rimamurányi Részvénytársaság történetéhez is.

Szomorú jelensége korunknak, hogy a történelem, a történettudomány egyre jobban elszakad a tömegektől. Ezen csak úgy lehet némileg segíteni, ha a tudományos eredményeket az érdeklődőkhöz valamelyest közelebb tudjuk hozni; ami természetesen nem a tudományosság feladásában kell, hogy megmutatkozzék, hanem abban, hogy a történettudományi munkák (ahol ez csak lehetséges) jobban kapcsolódjanak a helytörténethez, mérítsenek többet abból, éljenek jobban a helytörténeti vonatkozásokból eredő előnyökkel. Ezeknek a megfontolásoknak a fényében van hiányérzetünk az ismertetett mű kapcsán is. Ezért érezzük azt, hogy egy alapjában helyi jellegű, tehát egy adott tájhoz szervesen kötődő téma feldolgozásának ilyen országos megközelítése, ilyen sterilen, a hely ismerete nélkül, szinte lombikban való feldolgozása teljes, maradéktalan eredményt nem hozhat. Ezért mondhatjuk azt, hogy a Rimamurány—Salgótarjáni Vasmű RT-nak és ezen belül legjelentősebb gyárainak, a salgótarjáni és ózdi üzemeknek a története még nagyon is befejezetlen, feldolgozása továbbra is sok feladatot ró a kutatókra.

Schneider Miklós

Több Gyűlés, mely alkalmmal:

Elvartatatt.

1417) A fő Megyei M. K.
Tanácsm. fe: Döjtmáj
1-nyojan 682. sz. a:
aron k: Barantolat
Szereit Tihanyi Ter
Urnak, mint Megyei
ne Helység földes Ura:
abbéi parancsára, hogy
is az imlétes Helység
Hainak Urbarialis pa-
kai ar Ur Szereit a'
i ügyvéd párszegővát
est, a maga kényen
vetettek, és meg íté-
ven, felsőbb meg. bi:
nálai.

Vegertett.

Ezen kégyes ba
volat köncereséb
Zeleni Helység Urb
Böre minijars hat
Kajon Kemzetes El
All. Gyany Urnak
üleise alatt tarsan
veny Szeken fel. va
rendeltek, Melly
lomala földes Ura
részéről a Larosol
bonáskodó indulag
és makas en re
geth meg. mutat
több egyes ceteret
la

